

Op afstand gezet

Op afstand gezet

Een onderzoek naar de publieke opinie op verzoek van
de Parlementaire Onderzoekscommissie
'Privatisering en verzelfstandiging'

Josje den Ridder
Paul Dekker

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, oktober 2012

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2012
SCP-publicatie 2012-24
Zet- en binnenwerk: Texcetera, Den Haag
Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland
Ontwerp omslag: bureau Stijlzoorg, Utrecht
Foto omslag: © Peter Hilz | HH

ISBN 978 90 377 0639 0
NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
Telefoon (070) 340 70 00
Fax (070) 340 70 44
Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Politiek, privatisering en publieke opinie	13
1.1 De onderzoeksvraag	14
1.2 Het onderzoek	15
1.3 Wat volgt	17
Noten	18
2 Het opinieklimaat	19
2.1 Nederland in Europa	19
2.2 Ontwikkelingen in Nederland	26
2.3 Samenvattend	31
Noten	31
DEEL 1 Privatisering en verzelfstandiging in de publieke opinie	33
3 Kennis en interesse	34
3.1 Percepties van privatisering en verzelfstandiging	34
3.2 Interesse in privatisering en verzelfstandiging	38
3.3 Associaties bij de termen privatisering en verzelfstandiging	39
3.4 Verschillen in kennis en interesse	43
3.5 Concluderend	45
Noten	46
4 Opvattingen en wensen	47
4.1 Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging	47
4.2 De overwegingen achter de opvattingen	52
4.3 Privatisering, verzelfstandiging en de rol van de politiek	57
4.4 Segmenten in de publieke opinie	63
4.5 Afsluitend	66
Noten	67
DEEL 2 Relaties en politieke verbanden	69
5 Duiding van verschillen in opvattingen	71
5.1 Verwachtingen over verschillen in waardering	71
5.2 Metingen en methode	75
5.3 Verschillen in waardering van privatisering en verzelfstandiging	76

5.4	Afsluitend: leeftijd, (zelf)vertrouwen en waarden	86
	Noten	88
6	Privatisering als bron van politieke onvrede?	90
6.1	Privatisering als oplossing en oorzaak van politieke onvrede	90
6.2	Statistische relaties	93
6.3	Verwoorde relaties	98
6.4	Slotsom	106
	Noten	107
7	Slotbeschouwing: privatisering als negatief symbool?	109
7.1	Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging	109
7.2	Relaties met houdingen jegens de politiek en overheid	111
7.3	Privatisering, onbehagen en politiek	114
	Noten	115
	Summary	117
	Literatuur	121
	Bijlagen	
	Bijlage 1 De enquête POP 2012	125
	Bijlage 2 Groepsgesprekken privatisering en verzelfstandiging	128
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	132

Voorwoord

De Eerste Kamer heeft in september 2011 een onderzoekscommissie ingesteld die zich moest buigen over de parlementaire behandeling van voorstellen voor privatisering en verzelfstandiging in de afgelopen decennia. De kernvraag van de commissie is: hebben we als volksvertegenwoordiging wel voldoende rekening gehouden met mogelijke negatieve effecten van privatisering en verzelfstandiging op de relatie tussen burgers en overheid? De commissie heeft bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) aangeklopt voor onderzoek naar opvattingen onder de bevolking over dit onderwerp. In overleg is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Hoe kijken burgers aan tegen de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten en hoe hangen hun percepties, voorkeuren en waarderingen op dit gebied samen met hun houdingen, meer in het algemeen, jegens de overheid en de politiek?

De onderzoekscommissie richt zich in haar eigen onderzoek vooral op de privatisering in de dienstensector zoals de energielevering en telefonie, en minder op de privatisering van industrie zoals de Hoogovens en DSM. Ons onderzoek sluit hierbij aan. Als we in de vragenlijst voorbeelden van privatiseringen en verzelfstandiging gebruiken, gaat het vooral om diensten. Het gaat ons echter niet specifiek om het gebruikersperspectief (d.w.z. om waarderingen als consumenten), maar meer in het algemeen om opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. De overheid heeft dienstverlenende instellingen op afstand gezet. Zijn de instellingen daardoor voor het gevoel van burgers dichterbij hen komen te staan of zijn ze juist verder van hen af komen te staan? En hoe verhoudt deze afstand zich tot de afstand tot overheid en politiek?

Voor deze studie is begin 2012 een bevolkingsenquête gehouden en zijn enkele focusgroepen samengesteld, gefinancierd door de onderzoekscommissie van de Eerste Kamer. We bedanken CenterData (uitvoerder van de enquête) en Veldkamp (uitvoerder van het focusgroepenonderzoek) voor hun flexibiliteit en waardevolle suggesties. We bedanken bovenal de parlementaire onderzoekscommissie voor het in ons gestelde vertrouwen en de prettige samenwerking.

Dit is het eerste rapport dat het SCP uitbrengt op direct verzoek van de Eerste Kamer. Het was een eer om dit te mogen doen en hoewel de beperkte tijd en het voor ons nieuwe thema het niet gemakkelijk maakten, hopen we met dit onderzoek een bijdrage te hebben geleverd aan de oordeelsvorming van de onderzoekscommissie.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

De centrale vraag van dit rapport is: hoe kijken burgers aan tegen de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten en hoe hangen hun percepties, voorkeuren en waarderungen op dit gebied samen met houdingen, meer in het algemeen, jegens de overheid en de politiek? We beantwoorden deze vraag met een combinatie van kwantitatief (enquête onder de Nederlandse bevolking met daarin gesloten vragen) en kwalitatief materiaal (open vragen in de enquête en drie groepsgesprekken).

In hoofdstuk 2 schetsen we de context waarin dit onderzoek plaatsvindt en kijken we naar het algemene opinieklimaat in Nederland als het gaat om overheidsingrijpen en vertrouwen in de politiek. We vergelijken dat klimaat met andere landen en met eerdere jaren.

- Nederlanders hebben meer vertrouwen in de overheid en de politiek dan andere Europeanen. Gemiddeld geldt in de 24 landen: hoe groter de gewenste omvang van overheidsverantwoordelijkheden, hoe *minder* het vertrouwen in parlement en politici en hoe *minder* tevreden met de regering en het functioneren van de democratie. In Nederland, Noorwegen en Zwitserland is het omgekeerde het geval: naarmate men meer verantwoordelijkheden voor de overheid wil, staat men *positiever* tegenover de politiek en overheid.
- Hoewel in internationaal vergelijkend perspectief het politieke vertrouwen in Nederland hoog is, overheerst binnen Nederland een gevoel van onvrede over de politiek. Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering is relatief laag en uit vragen over politiek cynisme blijkt dat Nederlanders weinig fiducia in de politiek hebben.
- Wat betreft de ontwikkelingen in Nederland laten de cijfers over vertrouwen een daling zien tussen 2002 en 2005, en daarna fluctuaties. Stellingen die getuigen van weinig vertrouwen in de politiek laten op de lange termijn (vanaf 1977) noch op de korte termijn (2008-2012) een trend zien.

In hoofdstuk 3 bekijken we de associaties, interesses en betrokkenheid van burgers bij de onderwerpen privatisering en verzelfstandiging.

- Privatisering en verzelfstandiging kunnen op weinig spontane interesse van burgers rekenen. 56% volgt het nieuws over deze onderwerpen niet of nauwelijks. Een deel van de mensen geeft ook aan niets van dit onderwerp af te weten. Jongeren, lageropgeleiden en niet-stemmers hebben de minste interesse en kennis.
- Privatisering is een bekende term. 84% heeft een globaal of duidelijk idee wat er met deze term bedoeld wordt. Het percentage dat ook daadwerkelijk weet wat de term betekent, ligt – afgaande op enkele indicatoren voor kennis over dit onderwerp – lager. Verzelfstandiging betekent voor veel mensen hetzelfde als privatisering.
- Privatisering en verzelfstandiging worden opgevat als een brede ontwikkeling waarbij de overheid zich terugtrekt ten faveure van de markt, instellingen op afstand plaatst en marktwerking introduceert. Tussen deze drie vormen wordt geen onderscheid gemaakt. Het beeld dat mensen van privatisering hebben, wordt sterk bepaald door de ns.

Hoofdstuk 4 geeft inzicht in de opvattingen van burgers over privatisering en verzelfstandiging, hun motieven voor die opvattingen en de rol die zij zien voor de politiek en de overheid.

- De groep tegenstanders van privatisering is groter dan de groep voorstanders: 38% vindt de privatisering van staatsbedrijven geen goede zaak, 23% vindt privatisering een goede zaak. De rest neemt een neutrale positie in of zegt het niet te weten.
- In discussies over privatisering en verzelfstandiging worden meer pragmatische argumenten genoemd dan principiële. Principiële tegenstanders vinden dat de overheid geen nutsbedrijven moeten privatiseren, principiële voorstanders vinden dat de overheid zich moet beperken tot haar kerntaken. De meeste argumenten zijn echter instrumenteel van aard en hebben betrekking op ervaren of verwachte negatieve gevolgen van privatisering en verzelfstandiging.
- Voor veel mensen geldt: hoe het geregeld is maakt niet uit, als het maar werkt. De overheid moet een actieve rol spelen om te zorgen dat het werkt door diensten ofwel zelf goed uit te voeren, ofwel te zorgen voor duidelijke afspraken met en toezicht op verzelfstandigde of geprivatiseerde diensten.

Tabel S.1 biedt een samenvatting van enkele kernvariabelen uit hoofdstuk 3 en 4, inclusief sociaaldemografische verschillen.

S.1

Kennis, interesse en voorkeuren in procenten van allen, mannen en vrouwen, leeftijdsgroepen en opleidingsniveaus

	seks		leeftijd			opleidingsniveau			
	allen	man	vrouw	18-34	35-54	55+	lager	midden	hoger
kent de betekenis van de termen privatisering en verzelfstandiging (tabel 3.3)	35	46	25	39	42	26	15	37	52
volgt nieuws hierover op hoofdlijnen of intensief (tabel 3.6)	45	54	35	31	45	54	28	43	63
'het is een goede zaak dat staatsbedrijven zoals de post, KPN en energiebedrijven zijn geprivatiseerd' (tabel 4.1):									
(zeer) eens	23	26	19	28	24	17	16	22	30
(zeer) oneens	38	40	37	20	36	54	39	39	38
'de overheid zou achteraf vaker moeten onderzoeken of besluiten tot privatisering en verzelfstandiging goed zijn geweest' (tabel 4.6):									
(zeer) eens	72	75	69	54	73	83	65	69	81

Bron: POP2012

Opvallend zijn de grote verschillen tussen leeftijdsgroepen. Ouderen zijn veel negatiever over privatisering en verzelfstandiging dan jongeren en ze vinden veel vaker dat de overheid kritischer naar de gevolgen van het beleid zou moeten kijken. Ondanks meer aandacht voor het nieuws over dit onderwerp is hun feitenkennis geringer.

In hoofdstuk 5 bespreken we de achtergronden van opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. Welke groepen verschillen van mening over dit onderwerp?

- In de literatuur worden diverse verwachtingen geformuleerd over verschillen in opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. Opvattingen daarover zouden afhankelijk zijn van iemands positie in de maatschappij, de mate van zelfvertrouwen, evaluaties van de economische situatie, vertrouwen in de politiek, partijvoorkeur en waardeoriëntaties.
- In dit onderzoek blijken vooral leeftijd, politiek (zelf)vertrouwen en waardeoriëntaties een rol te spelen bij de verklaring van opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. Ouderen, mensen met minder (zelf)vertrouwen, postmaterialisten en voorstanders van een sterke overheid oordelen vaker negatief over privatisering en verzelfstandiging. Jongeren, mensen met veel (zelf)vertrouwen en tegenstanders van een sterke overheid zijn juist positiever. Het opvallendst is het grote effect van leeftijd.

In hoofdstuk 6 gaan we op zoek naar mogelijke gevolgen van opvattingen over privatisering en verzelfstandiging voor houdingen jegens de politiek en de overheid.

- Er is een stevige – niet zozeer sterke als wel robuuste – relatie tussen de waardering van privatisering en verzelfstandiging, en politieke onvrede: hoe minder waardering, hoe meer onvrede. Een causale relatie valt statistisch echter niet aan te tonen. Op basis van wat burgers zelf formuleren in antwoord op open enquêtevragen en in gespreksgroepen, is privatisering eerder een illustratie van politieke onvrede of is er geen causaliteit maar een wisselwerking van politieke onvrede en ergernis over privatisering en verzelfstandiging.
- Burgers zelf zien privatisering niet als een belangrijke oorzaak voor politieke onvrede. In hun ogen zijn het gebrek aan daadkracht en het feit dat politici niet naar burgers luisteren belangrijker. Wanneer mensen moeten toelichten waarom zij vinden dat Nederland zich in de verkeerde richting ontwikkelt of welke grote maatschappelijke problemen er zijn, worden privatisering en verzelfstandiging slechts zelden genoemd. Diegenen die deze termen wel noemen, koppelen ze aan ontwikkelingen als de afbraak van de verzorgingsstaat en de dominantie van de economie.

Hoofdstuk 7 bevat de slotbeschouwing, waarin we de belangrijkste bevindingen bespreken en reflecteren op hun implicaties voor de politiek en de overheid.

- Privatisering en verzelfstandiging zijn voor burgers geen belangrijke bewuste oorzaak voor onvrede over de politiek. Maar dat de manier waarop ze negatief over privatisering praten, past wel binnen het brede discours van maatschappelijk en politiek onbehagen waarin het gaat om ontwikkelingen die over ons heenkomen, als

onrechtvaardig worden beleefd en leiden tot een maatschappelijke neergang, die ook politiek niet meer te keren is.

- De politiek staat voor een dilemma: enerzijds vragen burgers pragmatisch om beleid dat werkt en hebben ze niets tegen goed geregelde privatisering, anderzijds is ‘privatisering’ deel geworden van een negatief discours van onbehagen. Van belang lijkt vooral te vermijden dat privatisering een onafwendbare trend wordt en zichtbaar te leren van eerdere ervaringen

1 Politiek, privatisering en publieke opinie

Sinds de jaren zeventig is een beeld ontstaan van *government overload*: de overheid heeft te veel hooi op de vork genomen, gaat ten onder aan te hoge verwachtingen en gaat inefficiënt om met publieke middelen. Vanaf begin jaren tachtig probeert de overheid die problemen aan te pakken door de overheid kleiner te maken, taken die niet tot de kerntaak van de overheid behoorden af te stoten en binnen de overheid efficiënter te gaan werken (Van Thiel 2011: 457). Dat gebeurt onder andere door taken en onderdelen van de overheid te privatiseren of te verzelfstandigen.

Privatiseren is de verkoop van aandelen van staatsbedrijven aan private partijen. In plaats van eigendom van de overheid wordt een bedrijf dan privaat eigendom (Dicke et al. 2011: 24). Voorbeelden van voormalige overheidsbedrijven die nu privaat eigendom zijn, zijn Hoogovens, DSM, KPN, PTT post en de energiebedrijven NUON en Essent.¹ Verzelfstandiging is het losmaken van een overheidsonderdeel van de overheid en het omzetten in een zelfstandige organisatie of een bedrijf (Van Thiel 2011: 457). Er zijn verschillende vormen en gradaties van verzelfstandiging. Bij interne verzelfstandiging wordt er een agentschap of baten-lastendienst gevormd, bij externe verzelfstandiging wordt er een zelfstandig bestuursorgaan (zbo) gevormd. Ook de vorming van een rechtspersoon met een wettelijke taak die geen zbo is of de oprichting van staatsdeelnemingen zijn vormen van verzelfstandiging. Bekende verzelfstandigde organisaties zijn de NS, De Nederlandsche Bank, het Kadaster, DUO en toezichthouders zoals de OPTA, NMA en AFM.

Sinds begin jaren tachtig zijn in Nederland diverse overheidsbedrijven of onderdelen daarvan geprivatiseerd of verzelfstandigd, een trend die ook in andere landen zichtbaar is. Het parlement heeft voorafgaande aan beslissingen over deze privatiseringen en verzelfstandigingen gediscussieerd, maar ook daarna en dat laatste veelal naar aanleiding van incidenten en klachten over afzonderlijke geprivatiseerde en verzelfstandigde diensten. Er waren ook zorgen over negatieve effecten van privatisering en verzelfstandiging op de verhouding tussen burgers en overheid. Die brachten senator Schuurman (ChristenUnie) ertoe om in 2011 een voorstel in te dienen voor een parlementaire enquête naar privatisering en verzelfstandiging, en de relatie tussen privatisering en onvrede:

‘De directe aanleiding voor mij is gelegen in verschillende beschouwingen over onvrede onder de burgers en kiezers. Voor die onvrede worden terecht allerlei oorzaken genoemd, maar één oorzaak ontbreekt mijns inziens. Ik denk dat de burgers ook ontevreden zijn over het te weinig garant staan van de overheid en de politiek voor algemene, publieke belangen van burgers’ (EK, 2010-2011, XC, A, p. 3).

In het debat naar aanleiding van de motie van senator Schuurman uitten andere Eerste Kamerleden vergelijkbare zorgen (EK, 15 maart 2011). Het resultaat van het debat was de instelling van de onderzoekscommissie, die aan het SCP heeft gevraagd een opinieonderzoek te doen naar de opvattingen van burgers over privatisering en verzelfstandiging, en de relatie van deze opvattingen met politieke onvrede (zie voorwoord). Als we willen weten of privatisering en onvrede van burgers iets met elkaar te maken

hebben, ligt het immers voor de hand om ook naar de opvattingen van burgers te kijken. Voordat we echter iets kunnen zeggen over de mogelijke samenhang tussen politieke onvrede en opvattingen over privatisering en verzelfstandiging, is het nodig om een stap terug te zetten en ons af te vragen wat burgers eigenlijk vinden van privatisering en verzelfstandiging. Dat wil zeggen, als zij weten wat het is en er een mening over hebben. Tot op heden is er nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de opvattingen van Nederlanders over privatisering en verzelfstandiging.²

Een groeiend aantal internationale publicaties maakt echter duidelijk dat het mogelijk is om opinieonderzoek naar dit complexe onderwerp te doen. Onderzoek naar publieke opinie over privatisering en verzelfstandiging is een niet al te omvangrijk en relatief nieuw onderzoeksterrein. De publieke opinie over privatisering werd lange tijd niet gezien als een onderwerp voor opinieonderzoek. Privatisering zou te complex zijn voor burgers om zich een mening over te vormen en kon daarom het beste worden overgelaten aan politieke en bestuurlijke elites (Durant en Legge 2002: 309).

Sinds eind jaren negentig zijn de opvattingen hierover veranderd. Privatisering en verzelfstandiging mogen dan complexe onderwerpen zijn, beleidsmakers, politici en onderzoekers vinden het relevant om de opvattingen van burgers over deze ontwikkelingen in kaart te brengen. Vanuit het perspectief van democratische representativiteit is het immers van belang dat volksvertegenwoordigers de opvattingen van burgers vertegenwoordigen en rekening houden met hun wensen en belangen, ook wanneer het gaat om complexe onderwerpen (Thompson en Elling 2000: 338). Opvattingen over privatisering kunnen – ook als het slecht geïnformeerde meningen zijn – een rol spelen bij de partijkeuze en invloed hebben op het beeld dat burgers hebben van de politiek en het openbaar bestuur. Een andere reden om aandacht te hebben voor de opvattingen van burgers is dat het doel van privatisering en verzelfstandiging onder andere is om te zorgen dat de dienstverlening responsiever wordt en diensten beter worden afgestemd op de klanten. Wanneer het perspectief van de ontvanger van diensten centraal staat, dan is het van belang om te weten hoe zij tegen de ontwikkeling van privatisering en verzelfstandiging aankijken (zie ook Battaglio en Legge 2009: 698).

We zijn geïnteresseerd in de opvattingen (en associaties en gevoelens) van burgers over privatisering en verzelfstandiging in het algemeen. Als we in de vragenlijst voorbeelden van privatiseringen en verzelfstandiging gebruiken, noemen we vooral de dienstensector. Ons onderzoek heeft dus niet direct betrekking op de privatisering van industrie. We richten ons ook niet op het gebruikersperspectief, dat wil zeggen op de verwachtingen en waarderingen van diensten door gebruikers.

1.1 De onderzoeksvraag

De vraag is: hoe kijken burgers aan tegen de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten en hoe hangen hun percepties, voorkeuren en waarderingen op dit gebied samen met hun algemenere houdingen jegens de overheid en de politiek?

De onderzoeksvraag bestaat uit twee delen.

- 1 Hoe denken mensen over privatisering en verzelfstandiging, hoe waarderen ze privatisering/verzelfstandiging en welke verschillen tussen groepen zijn er?

- 2 Is er samenhang tussen opvattingen/waarderingen van privatisering en verzelfstandiging, en houdingen jegens de overheid en de politiek?

Het eerste deel betreft opvattingen over en waarderingen van privatisering en verklaringen voor die opvattingen. Hierin staan opvattingen over privatisering en verzelfstandiging centraal en willen we weten wat mensen ervan afweten, wat ze ervan vinden, waarom ze iets vinden en wie wat vindt. Het tweede deel betreft de samenhang tussen opvattingen over privatisering enerzijds en houdingen jegens de overheid en de politiek anderzijds. We kijken of mensen die negatief denken over privatisering meer of minder vertrouwen hebben in de overheid dan mensen die positief zijn over privatisering.

Het is goed om hier al meteen een *disclaimer* te plaatsen: we kunnen op basis van een eenmalige meting niets zeggen over de causaliteit van de relatie tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging, en politieke houdingen. We kunnen dus niet vaststellen of politieke houdingen de opvattingen over privatisering beïnvloeden, of opvattingen over privatisering invloed hebben op politieke houdingen of dat ze elkaar versterken. Wat we wel kunnen doen, is laten zien hoe mensen denken over privatisering en verzelfstandiging, en hoe die opvattingen samenhangen met politieke houdingen. Daarnaast kunnen we met toelichtingsvragen proberen te achterhalen of en hoe burgers zelf eventueel relaties leggen tussen privatisering en politieke onvrede.

Het doel van dit onderzoek is drieledig:

- In de eerste plaats proberen we inzicht te geven in de opvattingen van burgers. Daarbij kiezen we een zo breed mogelijk perspectief en kijken we niet alleen wat ze vinden, maar ook of ze er überhaupt iets van vinden en waarom ze iets vinden. In het internationale onderzoek naar opvattingen over privatisering en verzelfstandiging wordt er weinig stilgestaan bij de vraag wat burgers precies van deze ontwikkeling afweten en wat zij verstaan onder ‘privatisering’ en ‘verzelfstandiging’. Ook voor hun motieven voor opvattingen over privatisering en verzelfstandiging is weinig aandacht (maar zie Wated et al. 2008).³ Inzicht in deze opvattingen is dus relatief nieuw voor Nederland en voegt ook iets toe aan de internationale literatuur over dit onderwerp.
- In de tweede plaats geven we inzicht in de diversiteit van opvattingen. We kijken of iedereen hetzelfde vindt, welke groepen te onderscheiden zijn en hoe we meningsverschillen kunnen verklaren.
- In de derde plaats doen we een (eerste en voorzichtige) poging inzicht te geven in de relatie tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging, en opvattingen over politiek.

1.2 Het onderzoek

We beantwoorden de onderzoeksvragen vooral met behulp van een speciaal voor dit rapport uitgevoerd opinieonderzoek. Ondanks de beperkte middelen en tijd hebben we ervoor gekozen om naast kwantitatief materiaal (antwoorden in een bevolkings-enquête op gesloten vragen) ook kwalitatief materiaal te verzamelen (vrije associaties en toelichtingen bij antwoorden in de enquête en daarnaast enkele groepsgesprekken).

We vinden die combinatie in het algemeen wenselijk (Dekker 2009: 14-18), maar zeker bij dit onderzoek is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief materiaal nuttig. Er is geen stevige onderzoekstraditie (zeker niet in de Nederlandse context) waaraan gevalideerde kwantitatieve indicatoren kunnen worden ontleend en het is op voorhand ook helemaal niet evident dat er in brede kringen opvattingen over het onderwerp zijn, die men slechts hoeft af te tappen. De vraag is ook in hoeverre men meningen heeft en waaraan men eigenlijk denkt bij begrippen als privatisering en verzelfstandiging, en die vragen laten zich beter beantwoorden met kwalitatief materiaal.

Enquête (POP 2012)

De basis van het onderzoek bestaat uit een enquête onder de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. We zullen dat onderzoek verder aanduiden als POP 2012, wat staat voor PublieksOnderzoek Privatisering en verzelfstandiging. Het onderzoek is uitgevoerd door CenterData op basis van het LISS panel (zie bijlage 1 met informatie en uitleg over het LISS panel). In februari 2012 is in het LISS panel een vragenlijst afgenomen over privatisering en verzelfstandiging. De vragenlijst is voorgelegd aan 1752 panelleden en 1364 respondenten vulden de vragenlijst volledig in (responspercentage 78%). Per huishouden is één persoon uitgenodigd voor deelname.

Bij oplevering van het voorlopige databestand bleek echter dat door een fout in de uitnodigingen, zich in het databestand (vrijwel) geen alleenstaanden bevonden. Om voor deze omissie te corrigeren is in de week van 15-21 maart een extra enquête gehouden onder alleenstaande panelleden. 997 panelleden werden voor dit onderzoek uitgenodigd, 594 van hen vulden de vragenlijst volledig in. Uit deze groep zijn willekeurig 527 panelleden geselecteerd en toegevoegd aan de steekproef uit februari. Dit is gedaan om de verhoudingen binnen de steekproef zoveel mogelijk gelijk te maken aan de verhoudingen binnen het totale LISS panel, waar het de variabele 'aantal leden per huishouden' betreft (zie Oudejans 2012 voor de volledige onderzoeksverantwoording van CenterData).

Het onderzoek in februari had een respons van 78%, het onderzoek van maart van 61%. Dit verschil is het gevolg van het feit dat er in maart op zeer korte termijn extra respondenten moesten worden geworven om het gebrek aan alleenstaanden in het onderzoek van februari te compenseren. Een vergelijking tussen de antwoorden uit het onderzoek in februari en maart heeft uitgewezen dat er geen grote verschillen zijn in de uitkomsten van beide onderzoeken. Een vergelijking tussen de mensen die de vragenlijst wél en diegenen die de vragenlijst niet invulden, laat zien dat de respons en non-respons van elkaar afwijken op de variabelen geslacht en leeftijd. Mannen en met name jongeren vulden de vragenlijst vaker niet in. De respons en non-respons wijken nauwelijks van elkaar af wat betreft het opleidingsniveau. In vergelijking met de bevolking van 18 jaar en ouder zijn mannen en jongeren minder vaak in het databestand vertegenwoordigd. Om daarvoor te corrigeren zijn de gegevens die in dit rapport worden gepresenteerd, gewogen op geslacht en leeftijd.

De enquête bestond uit gesloten en open vragen. De associaties met en percepties van privatisering en verzelfstandiging zijn helemaal aan het begin van de enquête gemeten om te zorgen dat respondenten nog zo min mogelijk beïnvloed zouden zijn door de rest

van de vragen. Omdat privatisering en verzelfstandiging complexe onderwerpen zijn, waarvan we niet zonder meer konden uitgaan dat respondenten zouden weten waarover het gaat, hebben we na deze eerste vragen kort uitgelegd wat verstaan wordt onder de termen privatisering en verzelfstandiging. Bij sommige vragen kregen respondenten de mogelijkheid om in hun eigen woorden toe te lichten waarom zij voor een bepaald antwoord kozen. Om overbelasting te voorkomen hebben we het aantal van deze toelichtingsvragen beperkt tot twee per respondent (de complete vragenlijst wordt beschikbaar gesteld via www.scp.nl).

Groepsgesprekken

Op 10 april 2012 heeft onderzoeksbureau Veldkamp in Amsterdam op basis van door ons aangedragen gesprekspunten en vragen drie groepsgesprekken gehouden over privatisering en verzelfstandiging. Er zijn twee groepsgesprekken gevoerd met lageropgeleiden en één met hogeropgeleiden, elk met een goede spreiding naar sekse en leeftijd (18 jaar en ouder). In totaal hebben 18 personen deelgenomen aan de gesprekken: 12 lageropgeleiden en 6 hogeropgeleiden. De gesprekken duurden elk ongeveer 75 minuten (zij bijlage 2 voor de gesprekspuntenlijst en aanvullende informatie).

1.3 Wat volgt

Allereerst biedt hoofdstuk 2 een empirische inkadering van ons onderzoek met een schets van het publieke opinieklimaat in Nederland. Hoe wordt er in Nederland in het algemeen gedacht over overheidstaken, het bedrijfsleven en de verantwoordelijkheden van burgers? Hoe is het gesteld met het vertrouwen in de politiek en de overheid als we dat vergelijken met andere Europese landen en met een aantal jaren geleden? Dergelijke vergelijkingen bieden ankers voor de interpretatie van onze nieuwe onderzoeksgegevens, die betrekking hebben op Nederland anno 2012. Met de internationale cijfers in hoofdstuk 2 kijken we ook al naar relaties tussen opvattingen over privatisering en vertrouwen in de politiek elders.

Vervolgens vindt de analyse van ons onderzoeksmateriaal plaats in twee delen. In het eerste deel gaan we in hoofdstuk 3 in op de percepties, associaties en betrokkenheid van Nederlanders bij de onderwerpen privatisering en verzelfstandiging. Weet men überhaupt waarover het gaat? Is men geïnteresseerd in het onderwerp? Welke associaties heeft men bij de termen privatisering en verzelfstandiging? In hoofdstuk 4 staan de opvattingen van burgers over privatisering, verzelfstandiging en de rol van de politiek centraal. We kijken wat mensen van privatisering en verzelfstandiging vinden, waarom ze dat vinden en hoe ze aankijken tegen de rol die de politiek daarbij speelt.

In het tweede deel van dit rapport gaan we in op de achtergronden van opvattingen over privatisering en de relatie met politieke houdingen. Niet iedereen denkt hetzelfde over privatisering en verzelfstandiging. Sommige mensen zijn (fel) tegen, anderen zijn voorstander en weer anderen nemen een neutrale positie in. In hoofdstuk 5 gaan we na welke groepen van mening verschillen en hoe we die verschillen kunnen verklaren. We kijken hoe verschillen in opvattingen over privatisering samenhangen met – onder andere – achtergrondkenmerken, politiek (zelf)vertrouwen en waardeoriëntaties. In hoofdstuk

6 gaan we verder in op de relatie tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en houdingen jegens de politiek. We laten zien hoe beide dingen samenhangen en hoe er over privatisering en politieke onvrede wordt gesproken. Door de argumenten en motieven van burgers in kaart te brengen kunnen we een beeld schetsen van de manier waarop opvattingen over privatisering en onvrede met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden.

In een slotbeschouwing (hoofdstuk 7) zetten we de belangrijkste conclusies en bevindingen van dit onderzoek op een rij en geven we een antwoord op de centrale vraag van het onderzoek.

Noten

- 1 Het energiebedrijf Eneco is overigens niet geprivatiseerd (zie Dicke et al. 2011: 24). Zie bijlage V van het rapport van de tijdelijke commissie voorbereiding parlementair onderzoek (EK 2010-2011 XC, C) voor een overzicht van privatiseringen in de periode 1990-2010.
- 2 Wel is er opinieonderzoek naar marktwerking (Dicke et al. 2011; Kerpershoek et al. 2010), een onderwerp dat – zoals we later nog zullen zien – in de ogen van burgers nauw verwant is met privatisering en verzelfstandiging. Verder peilt Maurice de Hond incidenteel de opvattingen over marktwerking, privatisering en liberalisering (zie www.peil.nl).
- 3 In de meeste literatuur wordt wel gekeken naar achtergronden en verklaringen voor deze opvattingen (zie ook hoofdstuk 5), maar laat mensen niet in hun eigen woorden aangeven waarom ze iets vinden.

2 Het opinieklimaat

Op basis van het speciaal voor dit rapport uitgevoerde onderzoek (zie hoofdstuk 1), waarover hoofdstuk 3 en volgende gaan, kunnen we bevolkingsgroepen vergelijken en relaties leggen tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging enerzijds en algemene houdingen jegens de politiek anderzijds. We kunnen echter niet bepalen hoe positief of negatief de gemiddelde opvatting of houding is. Dat vergt internationale vergelijking en vergelijking in de tijd. Die vergelijkingen zijn niet mogelijk met ons nieuwe onderzoek dat we alleen in Nederland en op één tijdstip uitvoerden. Wel kunnen we op basis van ander beschikbaar enquêtemateriaal een ruwe comparatieve schets geven van het opinieklimaat waarin onze enquête is ingevuld en de deelnemers aan onze focusgroepen met elkaar hebben gepraat.¹ Dat doen we in dit hoofdstuk. Is het vertrouwen in de politiek en in de overheid in Nederland tegenwoordig kleiner of groter dan vroeger? Is er een trend naar meer of minder, en hoe is het ermee gesteld in vergelijking met ons omringende landen? Verwachten Nederlanders meer of minder dan andere Europeanen van de overheid en hoe staan ze vergelijkenderwijs tegenover privéondernemingen en de eigen verantwoordelijkheid van burgers? Op deze vragen gaan we achtereenvolgens met internationale gegevens en Nederlandse tijdreeksen in. Vooruitlopend op de verdiepende analyses in hoofdstuk 5 en 6 kijken we ook vast hoe het elders is gesteld met de relaties tussen opvattingen over overheidstaken en bedrijfsleven, en het vertrouwen in de politiek.

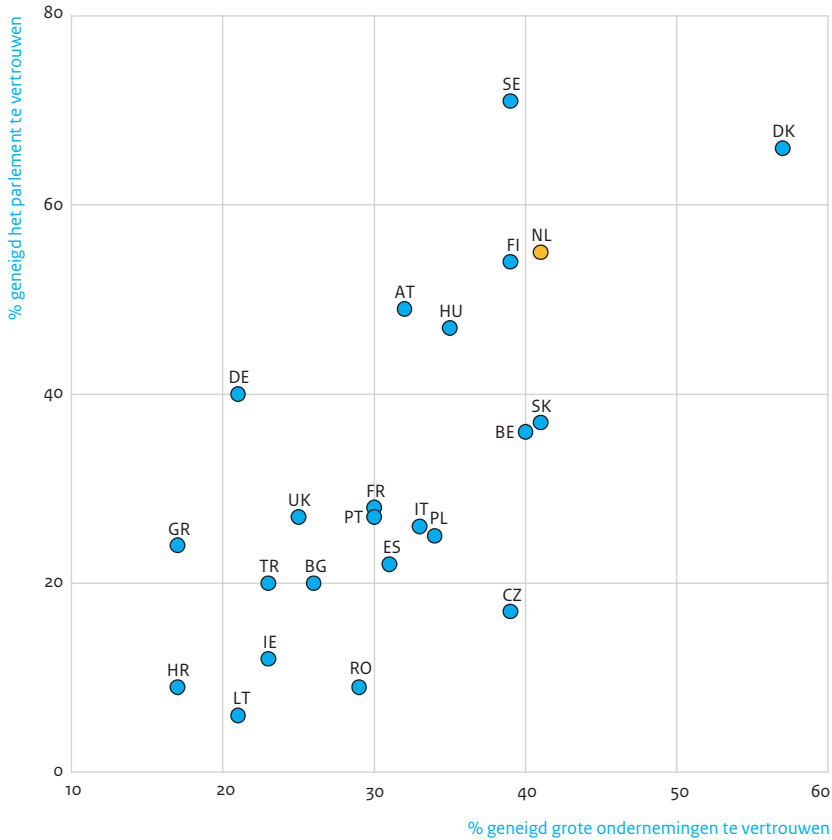
2.1 Nederland in Europa

We beperken ons tot de vergelijking met landen met minstens drie miljoen inwoners² en beginnen met het vertrouwen in instituties, en wel min of meer de polen van het privatiseringsdebat: het bedrijfsleven en de politiek. Figuur 2.1 laat zien welke aandelen van de bevolking geneigd zijn vertrouwen te stellen in het parlement (of de belangrijkste Kamer daarvan) en in grote ondernemingen.

Het vertrouwen in Nederland is groot: alleen de Denen zeggen vaker vertrouwen in grote ondernemingen te hebben en samen met de Zweden maken ze melding van meer vertrouwen in het parlement. Europese landen plegen zich in tal van onderzoeken te onderscheiden door over de hele linie meer of minder vertrouwen in instituties (en in andere mensen) te hebben en in elk geval tot voor kort was Nederland daarbij steevast met Noord-Europese landen te vinden in het groepje ‘high trust societies’. Vooruitlopend op wat komen gaat, is het goed hier te signaleren dat ook op individueel niveau vertrouwen in verschillende instituties samengaat: voor alle landen in figuur 2.1 geldt dat als mensen geneigd zijn het parlement te vertrouwen, ze ook vaker geneigd zijn grote ondernemingen te vertrouwen.³ Het is dus niet zo dat de meeste mensen weinig vertrouwen in het bedrijfsleven compenseren met veel vertrouwen in de overheid en omgekeerd.

Figuur 2.1

Vertrouwen in parlement en grote ondernemingen in Europa, bevolking van 15+, 2010

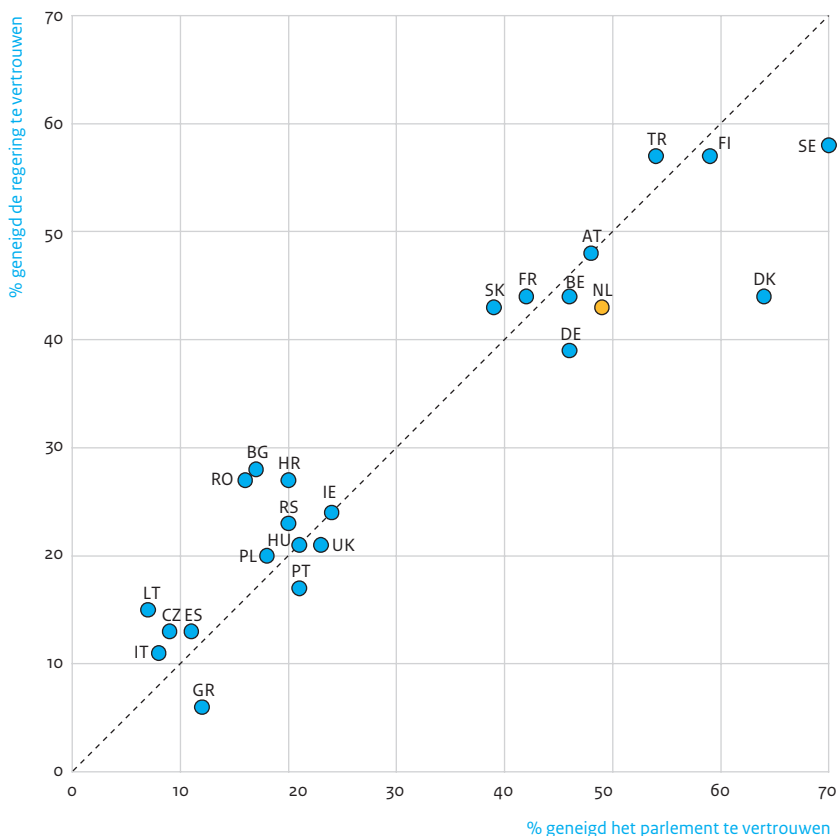
Bron: EB74.2 (november 2010)

De vraag naar vertrouwen in grote ondernemingen is na 2010 niet meer gesteld, maar in figuur 2.2 kunnen we wel het vertrouwen in parlement en regering in 2012 in kaart brengen.

Er is ruwweg een tweedeling met enerzijds een groep met vooral Zuid- en Oost-Europese landen met laag politiek vertrouwen en anderzijds een groep met vooral Noord- en West-Europese landen met hoog politiek vertrouwen. Nederland zit in de tweede groep, maar dicht bij de Belgen, Duitsers en Oostenrijkers op enige afstand tot de Scandinavische landen (Zweden en Denemarken) én Turkije.

Figuur 2.2

Politiek vertrouwen in Europa, bevolking van 15+, 2012

Bron: EB 77.1 (mei 2012)

Voor landenvergelijkende gegevens over privatisering moeten we terug naar twee Europese onderzoeken uit 2008/2009: de vierde golf van het European Social Survey (ESS) en de vierde golf van de European Values Study (EVS).

Het eerste onderzoek geeft meer inzicht in de wensen van Europeanen ten aanzien van de verantwoordelijkheden van de overheid op sociaal gebied. Daarover zijn in tabel 2.1 gegevens te vinden voor 6 mogelijke overheidstaken in 24 landen (inclusief het transcontinentale Rusland en Turkije). De landen zijn geordend naar een stijgende gemiddelde voorkeur voor overheidsverantwoordelijkheid (laatste kolom in dat blok). Gemiddeld zien de inwoners van de 24 landen de grootste overheidsverantwoordelijkheid voor een toereikende gezondheidszorg en redelijke levensstandaard van ouderen, en de minste voor een redelijke levensstandaard van werklozen en voor volledige werkgelegenheid. Er is verder geen eenvoudige systematiek in de cijfers te ontdekken.

Tabel 2.1

Gewenste verantwoordelijkheden van de overheid en omvang van de overheid in 24 Europese landen, 2008/2009

land	code	gewenste overheidsverantwoordelijkheid: gemiddelden van 15+-bevolking ^a						gemiddeld	omvang overheid in 2008 ^b
		1. gezondheidszorg	2. inkomen ouderen	3. zorgverlof	4. kinderopvang	5. inkomen werklozen	6. voldoende banen		
Zwitserland	CH	76	72	61	64	63	49	64	32
Nederland	NL	83	77	67	63	63	54	68	46
Frankrijk	FR	80	79	72	71	62	59	71	53
Slowakije	SK	83	82	70	68	59	65	71	35
België	BE	80	79	73	73	61	62	71	50
Duitsland	DE	83	74	73	78	63	60	72	44
Verenigd Koninkrijk	UK	87	85	72	70	60	60	72	48
Tsjechië	CZ	83	82	75	74	62	60	73	41
Ierland	IE	86	85	70	68	68	63	73	43
Denemarken	DK	89	83	82	81	66	55	76	52
Roemenië	RO	78	80	73	76	77	73	76	39
Turkije	TR	81	81	79	72	77	73	77	.
Zweden	SE	87	85	79	79	74	60	77	52
Polen	PL	89	87	78	73	64	73	78	43
Finland	FI	87	84	75	82	75	68	78	49
Noorwegen	NO	90	87	82	80	73	60	79	40
Portugal	PT	87	88	82	83	73	74	81	45
Kroatië	HR	88	87	80	77	77	79	82	.
Hongarije	HU	91	88	83	84	69	82	83	49
Rusland	RU	91	92	83	81	71	79	83	.
Bulgarije	BG	91	92	85	85	73	74	83	38
Spanje	ES	90	89	82	84	78	77	83	42
Griekenland	GR	92	89	81	89	85	82	86	51
Oekraïne	UA	92	93	84	82	80	87	87	.
gemiddeld		86	84	77	76	70	68	77	45

- a De overheid zou helemaal niet (= 0) tot volledig (= 100) verantwoordelijk moeten zijn voor 1. toereikende gezondheidszorg, 2. een redelijke levensstandaard voor ouderen, 3. betaald verlof voor werkenden die tijdelijk voor zieke familieleden moeten zorgen, 4. voldoende kinderopvang voor werkende ouders, 5. een redelijke levensstandaard voor werklozen, 6. een baan voor iedereen die er een wil. De landen zijn geordend naar oplopende gemiddelde voorkeur voor overheidsverantwoordelijkheid (laatste kolom)
- b Overheidsuitgaven als % van het BNP (Eurostat).

Bron: ESS4 en Eurostat

Het is in elk geval niet zo dat de voormalige communistische landen allemaal veel (of juist weinig) overheidsverantwoordelijkheid zouden willen. De Scandinavische landen, vaak gepresenteerd als modelverzorgingsstaten, zitten evenmin gezamenlijk bovenin (relatief weinig overheidsverantwoordelijkheid) of onderin (relatief veel overheidsverantwoordelijkheid), maar nemen eerder middenposities in.

Gemiddeld over alle zes taken wordt in Nederland vergelijkenderwijs weinig verantwoordelijkheid voor de overheid gewenst: alleen in Zwitserland is dat minder het geval. In Nederland is er vooral minder steun voor een grotere overheidsverantwoordelijkheid voor volledige werkgelegenheid, voor kinderopvang en voor zorgverlof. Bij de werkgelegenheid zal een rol spelen dat de situatie in ons land gunstig was. Uit ander Europees onderzoek blijkt dat Nederlanders zich, althans tot voor kort, minder zorgen maken over werkloosheid dan andere Europeanen. Bij de kinderopvang en het zorgverlof zou het kunnen zijn dat mensen denken dat de overheid in de jaren voorafgaande aan de ondervraging al veel heeft gedaan. Dit is echter gissen, want we hebben daar niet naar gevraagd en weten al helemaal niet wat er elders op dit terrein is gebeurd.

Hoewel er verschillen zijn tussen de landen in de volgorde van de taken, onderscheiden mensen zich overal door over de hele linie meer of minder verantwoordelijkheid voor de overheid te willen.⁴ De gemiddelde voorkeur kan worden opgevat als een algemene voorkeur voor overheidsverantwoordelijkheid in de sociale sfeer.

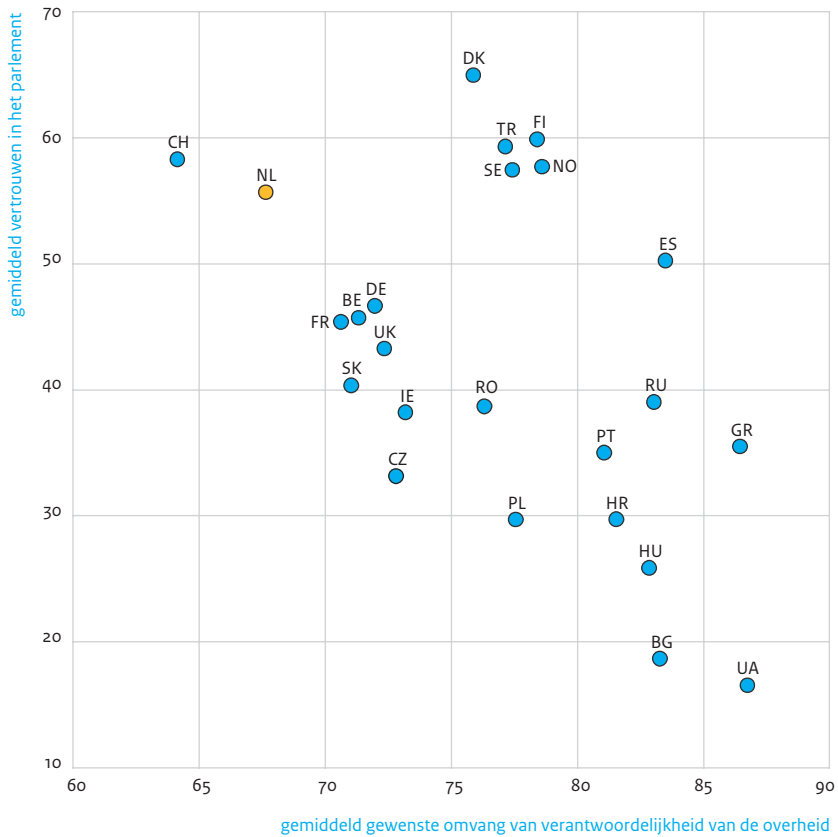
Hangt deze voorkeur samen met de feitelijke omvang van de overheid en met andere houdingen jegens de overheid en de politiek? Over de feitelijke omvang geeft de laatste kolom informatie voor 20 van de 24 landen. De overheidsuitgaven als percentage van het bruto nationaal product (bnp) vertonen nauwelijks samenhang met de gemiddeld gewenste overheidsverantwoordelijkheid (0,22; n.s.) en we zien ook dat landen met een grote overheidssector (meer dan 50% in de laatste kolom) heel verschillende posities innemen als het om de bevolkingwensen gaat: de Fransen bovenin (relatief weinig overheidsverantwoordelijkheid), de Denen en Zweden in het midden en de Grieken onderin (relatief veel overheidsverantwoordelijkheid).

Wat betreft de politieke houdingen hebben we gekeken naar het vertrouwen in het parlement en in politici, de tevredenheid met de regering en de wijze waarop de democratie functioneert. De samenhang met deze positieve houdingen jegens de politiek en de overheid is nooit heel sterk en soms ook afwezig. Gemiddeld in de 24 landen geldt: hoe groter de gewenste omvang van overheidsverantwoordelijkheden, hoe *minder* het vertrouwen in parlement en politici, en hoe *minder* tevreden met de regering en het functioneren van de democratie. Dit gemiddelde Europese patroon is echter niet in alle landen terug te vinden. In Nederland, Noorwegen, Zwitserland en (met uitzondering van tevredenheid met de regering) Denemarken zijn de relaties omgekeerd: naarmate men meer verantwoordelijkheden voor de overheid wil, staat men juist *positiever* tegenover de politiek en de overheid. We hebben voor deze uitzonderingspositie van Nederland geen verklaring voor het grijpen. Blijkbaar is in ons land een te bemoeizuchtige en te omvangrijke overheid een grotere bron van onvrede dan een te weinig actieve en te kleine overheid en is dat in de meeste andere landen andersom, maar dat is natuurlijk nog geen verklaring.⁵ Los daarvan, op basis van deze relaties valt voor ons land minder

dan voor andere te verwachten dat het afstoten van overheidsstaken gepaard zal gaan met een toename van politiek vertrouwen en tevredenheid.

Figuur 2.3

Gewenste omvang van overheidsverantwoordelijkheden en vertrouwen in het parlement^a in 24 Europese landen in 2008/2009

a Gewenste gemiddelde verantwoordelijkheid in tabel 2.1 en gemiddeld vertrouwen in het parlement op een schaal van 0 (helemaal geen vertrouwen) tot 100 (volledig vertrouwen).

Bron: ESS4

Het gemiddelde patroon van relaties op het niveau van individuen, zien we ook op het niveau van landen. Naarmate de gemiddeld gewenste omvang van overheidsverantwoordelijkheden in een land groter is, is er *minder* vertrouwen in het parlement ($r = -0,50^*$ voor de 24 landen) en in politici ($-0,61^{**}$) en ook *minder* tevredenheid met de regering ($-0,56^{**}$) en het functioneren van de democratie ($-0,53^{**}$).⁶

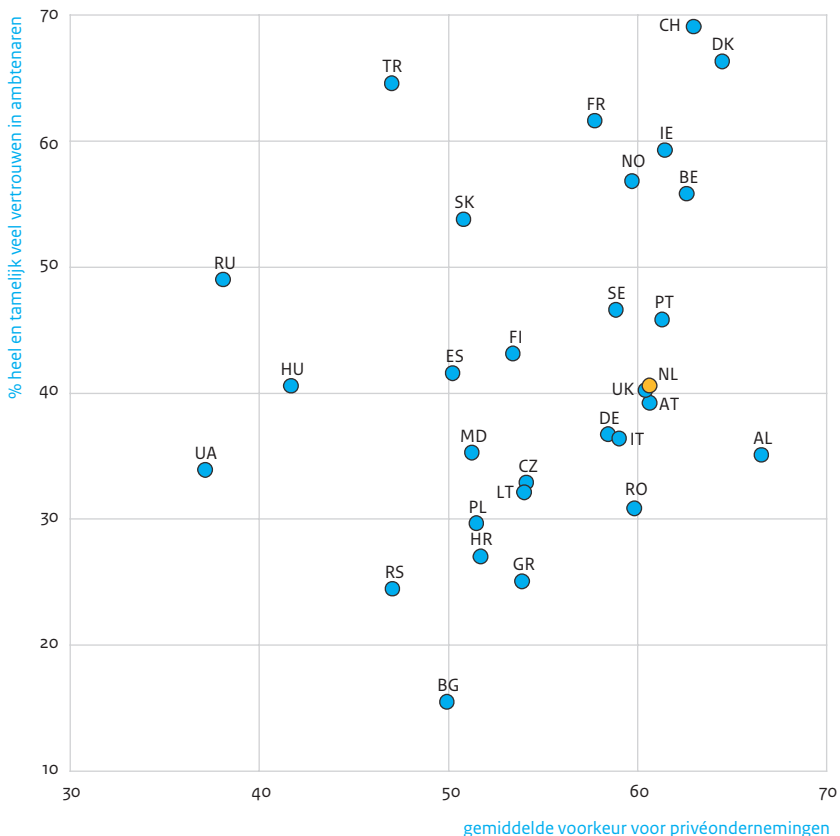
Figuur 2.2 brengt de combinaties van de gewenste omvang en het vertrouwen in het parlement in kaart. Zwitserland neemt de afwijkendste positie in en Nederland neemt een middenpositie in tussen Zwitserland en de andere landen. We zien hier dat er achter de negatieve relatie tussen de gewenste omvang en het vertrouwen groepjes landen in zicht komen. De Scandinavische landen (en Turkije) combineren het hoogste vertrouwen met een gemiddelde tot iets bovengemiddelde voorkeur voor overheidsverantwoordelijkheden. Bij de combinatie van weinig vertrouwen en veel voorkeur voor de overheid, vinden we alleen landen in Oost- en Zuid-Europa, maar niet alle.

Voor een derde en laatste Europese vergelijking maken we gebruik van de European Value Study (EVS) uit 2008/2009. Daarin is een expliciete privatiseringsvraag opgenomen.⁷ De geënquêteerden wordt verzocht op een lijn aan te geven of men meer staatsondernemingen of juist meer privéondernemingen wenst. In Albanië is men het meest geporteerd voor privéondernemingen, in Oekraïne, Rusland en Hongarije het meest voor staatsondernemingen. In voormalig communistische staten is er gemiddeld wat meer steun voor staatsondernemingen, in de (Noord-)West-Europese landen gemiddeld meer steun voor privéondernemingen. Nederland zit duidelijk in die laatste groep.⁸ In figuur 2.4 is deze privatiseringsvoorkeur gecombineerd met het vertrouwen in ambtenaren. In Zwitserland en in Denemarken gaat een relatief grote privatiseringsvoorkeur gepaard met een bovengemiddeld vertrouwen in ambtenaren, in Nederland met een gemiddeld vertrouwen in ambtenaren.

Op landenniveau is er geen significante lineaire relatie tussen de gemiddelde privatiseringsvoorkeur en vertrouwen in ambtenaren ($0,29$), maar met vertrouwen in het parlement ($0,42^*$) en met vertrouwen in grote ondernemingen ($r = 0,55^{**}$). In de meeste landen geldt dat naarmate de inwoners meer voor privéondernemingen zijn, ze ook wat vaker vertrouwen hebben in grote ondernemingen.⁹

Figuur 2.4

Voorkeur voor privé- in plaats van staatsondernemingen^a en vertrouwen in ambtenaren in 30 Europese landen in 2008/2009

a Positionering tussen 0 ('Er moeten meer staatsondernemingen komen') – 100 ('Privébezit van ondernemingen moet worden vergroot').

Bron: EVS4

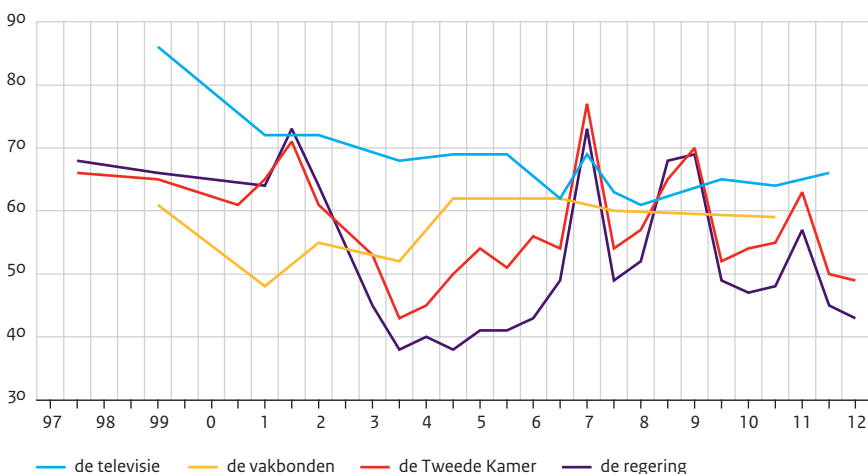
2.2 Ontwikkelingen in Nederland

Figuur 2.5 toont ontwikkelingen in institutioneel vertrouwen volgens de Eurobarometers. Een eerste hoogtepunt in het politieke vertrouwen is eind 2001, na de aanslagen van 11 september. Ook elders in de westerse wereld stijgt dan het vertrouwen in de overheid, waarschijnlijk als een reactie op ervaren externe dreiging. Er is overal vrij snel een terugkeer naar het oude niveau, maar in Nederland zet de daling door tot 2004 als gevolg van de politieke onvrede en onrust na het optreden van Fortuyn en zijn erfgenamen in

2002. De uitschieter begin 2007 houdt verband met het aantreden van het vierde kabinet-Balkenende. Dat begon in de enquêteperiode vol goede moed in een economisch gunstige tijd met honderd dagen luisteren naar de samenleving. De positieve stemming beklifde niet, maar het als daadkrachtig ervaren optreden van het kabinet in de bankencrisis leverde eind 2008 weer een nieuw hoogtepunt op. Eind 2009 is het niveau weer behoorlijk gedaald. Begin 2011 wordt een lager punt bereikt door het aantreden van het nieuwe kabinet. Eind van dat jaar is het alweer minder.¹⁰

Figuur 2.5

Vertrouwen in vier instituties, 1997-2012: percentages 'geneigd wel te vertrouwen'

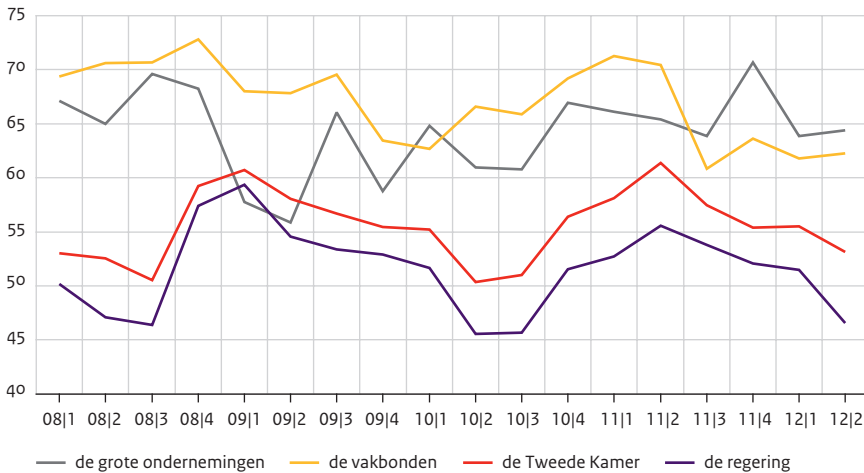

Bron: EB (1997-2012)

Dat correspondeert met de kwartaalmetingen van het Continue Onderzoek Burgerperspectieven (COB). De meer frequente metingen van dat onderzoek laten in figuur 2.6 van begin 2008 tot het tweede kwartaal van 2012 ook weer de nodige fluctuaties zien, maar geen trends. Begin 2009 is het vertrouwen in de politieke instituties iets groter dan in grote ondernemingen (door een combinatie van positief gewaardeerd crisisbeleid en een negatief beeld van de banken, met name de DSB-affaire), maar voor de rest van de tijd is er meer vertrouwen in de grote ondernemingen.

Figuur 2.6

Vertrouwen in instituties, bevolking van 18+, 2008-2012: percentages voldoende (6-10 op een 0-10 schaal)

Bron: COB2008/1-2012/2

In aanvulling op de cijfers over niet nader toegelicht ‘vertrouwen’ biedt tabel 2.2 voor de politiek steun voor enkele opvattingen die blijf geven van gebrek aan specifiek vertrouwen in de politiek, namelijk van ongeloof in de goede bedoelingen en responsiviteit. De cijfers getuigen van weinig fiducia in de politiek. Sinds 1977 stemt ongeveer de helft van de kiesgerechtigden ermee in dat partijen alleen maar geïnteresseerd zijn in je stem en niet in je mening, en dat ‘mensen zoals ik’ door Kamerleden niet gehoord worden en op de regering geen enkele invloed hebben. Na de Kamerverkiezingen van 2002, die kort na de moord op Fortuyn plaatsvonden, was men tijdelijk negatiever, maar er is over de hele periode volgens de steun voor de eerste drie stellingen geen sprake van een trendmatige daling van politiek vertrouwen. De populariteit van de stelling dat politici te veel beloven stijgt wel tot in de jaren negentig. Dan is ook wel bijna de maximale instemming bereikt.

Tabel 2.2

Negatieve opvattingen over de politiek, 1977-2010, kiesgerechtigde bevolking: percentages instemming

	1977	1981	1986	1989	1994	1998	2002	2003	2006	2010
'De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening'	53	53	49	46	52	52	59	48	51	52
'Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik'	48	44	43	41	44	41	52	40	40	40
'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek'	51	52	52	49	47	46	46	42	44	49
'Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken'	78	82	86	85	91	89	91	89	93	92

Bron: Nationale Kiezersonderzoeken 1977-2010

Tabel 2.3 geeft aanvullend nog enkele cijfers van begin 2008 tot het tweede kwartaal van 2012. De eerste twee stellingen lijken op die in tabel 2.2, maar zijn door de wijze van ondervraging en de antwoordmogelijkheden toch niet strikt vergelijkbaar. Ook hier meent (ruim) de helft dat 'mensen zoals ik' door Kamerleden niet gehoord worden en op de regering geen enkele invloed hebben. Een derde is van mening dat de overheid onvoldoende doet voor 'ons soort mensen'. Ook op deze termijn zijn er geen aanwijzingen voor een trend in de houding jegens de politiek.

Tabel 2.3

Instemming met stellingen over de politiek, bevolking van 18+, 2008-2012/2 (in procenten)

	2008	2009	2010	2011/1-2	2011/3	2011/4	2012/1	2012/2
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken'	49	45	49	45	50	50	51	50
'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet'	59	55	58	52	57	59	58	57
'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.'	36	33	36	35	33	39	35	33
'De mensen in ons land moeten meer zelf verantwoordelijk zijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen'	47	48	50	57	46	52	47	48

Bron: COB 2008-2012/2

In tabel 2.3 is als vierde ook nog een stelling opgenomen over 'eigen verantwoordelijkheid', een onderwerp dat raakvlakken heeft met privatisering. Ongeveer de helft van de ondervraagden meent dat burgers minder moeten rekenen op overheidsvoorzieningen en zelf meer verantwoordelijkheid moeten nemen.¹¹

Tot slot, als voorschot op de uitvoerige analyse van de data van het PublieksOnderzoek Privatisering en verzelfstandiging (POP 2012) in de hoofdstukken hierna, tonen tabel 2.4 en 2.5 de gewenste verantwoordelijkheid van de overheid voor negen taken en de mate waarin men wenst dat de overheid de *uitvoering* van zeven van die taken aan andere organisaties overlaat (hiernaar is niet gevraagd bij de twee gearceerde taken in tabel 2.4). Voor veiligheid op straat heeft de overheid de grootste verantwoordelijkheid en hier is men er ook het minst voor dat de overheid de uitvoering van deze taak aan andere partijen overlaat.

Tabel 2.4

Gewenste verantwoordelijkheid van de overheid^a voor diverse taken, bevolking 18+ in 2012

	gemiddelde	% weinig overheid	% veel overheid
veiligheid op straat	93	1	90
basis- en voortgezet onderwijs	90	1	84
gezondheidszorg	87	1	77
werklozen aan een baan helpen	76	3	55
openbaar vervoer	74	5	55
levering van elektriciteit	63	12	38
financiële dienstverlening (banken)	58	17	30
telefonie	42	30	15
cultuuraanbod (toneel, dans, musea e.d.)	42	30	12

a Gemiddelde op een schaal van 0 ('overheid moet niet verantwoordelijk zijn') - 100 ('overheid moet volledig verantwoordelijk zijn') en de percentages die weinig (0-20) en veel (80-100) verantwoordelijkheid voor de overheid willen.

Bron: POP2012

Tabel 2.5

Gewenste delegatie door de overheid van de uitvoering van diverse taken^a, bevolking 18+ in 2012

	gemiddelde	% weinig overlaten	% veel overlaten
veiligheid op straat	12	81	3
gezondheidszorg	22	64	6
werklozen aan een baan helpen	29	47	7
openbaar vervoer	33	46	12
levering van elektriciteit	45	29	21
financiële dienstverlening (banken)	46	26	20
telefonie	60	14	35

a Gemiddelde op een schaal van 0 ('in eigen hand houden') - 100 ('overlaten aan andere organisaties') en de percentages die weinig (0-20) en veel (80-100) willen overlaten aan andere organisaties. De vraag is niet gesteld voor onderwijs en cultuur.

Bron: POP2012

Telefonie (en cultuur) vindt men het minst een overheidsverantwoordelijkheid en hier is de steun voor het overlaten van de uitvoering van taken aan andere partijen het grootst, maar geenszins massaal. In tabel 2.5 wil 35% bij telefonie veel overlaten aan andere partijen. Met een gemiddelde van 60 is dit de enige voorziening met meer steun voor het overlaten dan voor het in eigen hand houden van de uitvoering door de overheid. De volgorde tussen beide tabellen is ook voor de tussenliggende vijf taken identiek. Het publiek lijkt in elk geval bij deze selectie taken geen duidelijk onderscheid te maken tussen beide aspecten van betrokkenheid van de overheid.¹²

2.3 Samenvattend

Afgaande op de internationale enquêtegegevens heeft Nederland relatief veel vertrouwen in de politiek en in de overheid (meer in het parlement dan in het overheidsapparaat) en in de privésector (gemeten met vragen over vertrouwen in grote ondernemingen). De steun voor privéondernemingen is bovengemiddeld als we naar heel Europa kijken en gemiddeld als we ons tot (Noord-)West-Europa beperken. In beide vergelijkingsperspectieven is er in ons land weinig steun voor grote verantwoordelijkheden voor de overheid op sociaal terrein. Na de Zwitsers zijn Nederlanders hierin het terughoudendst (tabel 2.1). Anders dan in de meeste Europese landen geldt in Nederland dat meer steun voor verantwoordelijkheden voor de overheid op sociaal terrein gepaard gaat met een positievere houding jegens de politiek en de overheid. In de meeste landen wordt meer overheid juist gewenst door mensen die *minder* positief tegenover de politiek staan. Ook voor Nederland vinden we verder geen steun voor de simpele veronderstelling dat privatiseringswensen geworteld zijn in een afkeer van de overheid. Wie de overheid niet vertrouwt, is ook minder geneigd grote ondernemingen te vertrouwen en de voorkeur voor privé- of staatsondernemingen staat in Nederland en de meeste andere landen los van het vertrouwen in parlement en ambtenaren.

Hoewel in internationaal vergelijkend perspectief het politieke vertrouwen in Nederland hoog is, overheerst binnen Nederland een gevoel van onvrede over de politiek. Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering is relatief laag en uit vragen over politiek cynisme blijkt dat Nederlanders weinig fiducia in de politiek hebben. Wat betreft de ontwikkelingen in Nederland laten de cijfers over vertrouwen een daling zien tussen 2002 en 2005, en daarna fluctuaties. Stellingen die getuigen van weinig vertrouwen in de politiek laten op de lange termijn (vanaf 1977) noch op de korte termijn (2008-2012) een trend zien. Alles bij elkaar genomen vinden we geen aanwijzingen voor een daling van het vertrouwen in de politiek.

Noten

- 1 Zie voor aanvullende internationale enquêtegegevens en buitenlandse evaluaties van verzelfstandigingen Dan et al. (2012), een ander onderzoek voor de parlementaire onderzoekscommissie 'Privatisering en verzelfstandiging'.
- 2 In alfabetische volgorde de codes van de landen die in dit hoofdstuk voorkomen: AT = Oostenrijk, BE = België; BG = Bulgarije; CH = Zwitserland; CZ = Tsjechië; DE = Duitsland; DK = Denemarken;

ES = Spanje; FI = Finland; FR = Frankrijk; GR = Griekenland; HR = Kroatië; HU = Hongarije; IE = Ierland; IT = Italië; LT = Litouwen; MD = Moldavië; NL = Nederland; NO = Noorwegen; PL = Polen; PT = Portugal; RO = Roemenië; RS = Servië; RU = Rusland; SE = Zweden; SK = Slowakije; TR = Turkije; UA = Oekraïne; en UK = Verenigd Koninkrijk.

- 3 De correlatie van de landscores is 0,70*** (***) = $p < 0,00$). De correlatie op individueel niveau van de beide dichotome variabelen varieert van 0,15*** in België en Nederland tot 0,45*** in Turkije.
- 4 De schaalbaarheidscoëfficiënt Cronbachs alfa voor de zes voorkeuren bedraagt voor de 24 landen gemiddeld 0,82 en varieert van 0,69 in Nederland tot 0,92 in Roemenië.
- 5 Bij een nadere analyse zou zeker voor Nederland niet alleen moeten worden gekeken naar voorkeuren op de as markt versus overheid (c.q. liberalisme versus socialisme), maar ook aandacht moeten worden besteed aan (de culturele erfenis van) de tradities van corporatisme (Visser en Hemerijck 1998), maatschappelijk middenveld en particulier initiatief (De Beus et al. 1996; Burger en Dekker 2001; Dekker 2002).
- 6 Dat zijn geen sterke relaties, maar ze houden met respectievelijk $r = -0,45^*$, $-0,57^{**}$ en $-0,48^*$ nog wel stand zonder het wat extreme Zwitserland.
- 7 In de 1996-module van het International Social Survey Programme (ISSP) werd een voor ons onderzoek relevantere privatiseringsvraag gesteld, namelijk naar de voorkeur voor publieke of private bedrijfsvoering van energiebedrijven, ziekenhuizen en banken. Helaas deed Nederland dat jaar niet mee aan het ISSP. In andere landen bestond toen de grootste voorkeur voor private banken, gevolgd door energie en ziekenhuizen (Legge en Rainey 2003: 131; zie verder Dan et al. 2012).
- 8 Op de oorspronkelijke tienpuntschaal kiest in 2008/2009 27% van de Nederlanders een van de drie posities met de grootste voorkeur voor privéondernemingen en 6% een van de drie posities met de grootste voorkeur voor staatsondernemingen. Dat was bij eerdere metingen niet heel anders: in 1999 was dat de keuze van respectievelijk 31% en 6%, en in 1999 van respectievelijk 30% en 8%.
- 9 Dit is het geval in 21 van de 30 landen, waaronder Nederland (gemiddeld over alle 30 landen $r = 0,09$, in Nederland $r = 0,17^*$). De relaties van de voorkeur voor privéondernemingen met vertrouwen in het parlement en in ambtenaren zijn over de hele linie zwakker, vaker afwezig en soms negatief (in Nederland niet significant).
- 10 Zie over ontwikkelingen van het politieke vertrouwen in Nederland en mogelijke verklaringen daarvoor verder Bovens en Wille (2008), Hendriks (2009) en Dekker en Van der Meer (2011).
- 11 Met een kleine uitschieter in de eerste helft van 2011, waarschijnlijk door de dan nog positieve stemming over het eind 2010 aangetreden kabinet-Rutte. Zie over de publieke opinie over 'eigen verantwoordelijkheid' verder Dekker en Den Ridder (2011) en het eind 2012 te verschijnen *Sociaal en cultureel rapport* van het Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 12 Alle voorkeuren in de beide tabellen hangen statistisch met elkaar samen ($p < 0,000$). Zowel de verantwoordelijkheidswensen als de delegatiewensen vormen een schaal (Cronbachs alfa respectievelijk 0,73 en 0,79), maar het sterkst zijn de correlaties tussen de verantwoordelijkheid en uitvoering per voorziening. Naarmate men telefonie minder een overheidsverantwoordelijkheid vindt, vindt men meer dat de overheid de uitvoering aan andere partijen kan overlaten (0,78***), et cetera.

DEEL 1

Privatisering en verzelfstandiging in de publieke opinie

Nadat we in het vorige hoofdstuk het opinieklimaat bespraken, gaan we hier verder met het door ons verzamelde opiniemateriaal. We kijken eerst naar de betrokkenheid bij en percepties van privatisering en verzelfstandiging (in hoofdstuk 3) en gaan vervolgens in op de vraag wat Nederlanders van deze ontwikkelingen vinden en waarom zij dat vinden (in hoofdstuk 4).

3 Kennis en interesse

Hoewel er in bijna alle westerse democratieën de afgelopen dertig jaar veel overheidsdiensten werden geprivatiseerd of verzelfstandigd, is er weinig onderzoek gedaan naar de opvattingen van burgers over dit onderwerp¹ (Durant en Legge 2001: 76; Steen en Duran 2011: 54). Een van de redenen voor deze lacune is dat onderzoekers (en beleidsmakers) vonden dat privatisering vooral een onderwerp was voor experts en minder voor burgers. Burgers zouden niet genoeg kennis over deze kwestie hebben om er zich een mening over te vormen (zie Legge en Rainey 2003: 127). Onderzoek naar de bekendheid met zelfstandig bestuursorganen (zbo's) in Nederland laat inderdaad zien dat mensen niet weten wat zbo's zijn en ook niet weten of een organisatie waar zij klant van zijn een zbo is (Van Thiel 2011: 463).

De laatste jaren wordt er echter meer aandacht gehecht aan opinieonderzoek naar privatisering en verzelfstandiging. Juist omdat dit een belangrijke ontwikkeling is, vinden onderzoekers en beleidsmakers het relevant om te weten hoe burgers over dit onderwerp denken. Alleen wanneer de opvattingen van burgers bekend zijn, kunnen ze immers een rol spelen in het politieke proces en kunnen gekozen vertegenwoordigers rekening houden met die opvattingen (Thompson en Elling 2000: 338). Het is mogelijk dat burgers niet alle *ins* en *outs* van privatisering en verzelfstandiging kennen, maar dat ze wel een algemeen gevoel bij die ontwikkelingen hebben. Dat algemene gevoel kan door middel van opinieonderzoek in kaart worden gebracht.

Voordat we in hoofdstuk 4 de opvattingen van burgers over privatisering en verzelfstandiging in kaart brengen, is het dan wel van belang om te weten waar dit algemene gevoel uit bestaat. Wat meten we eigenlijk als we mensen vragen naar privatisering en verzelfstandiging? In dit hoofdstuk gaan we daarom in op de percepties van en de interesse in privatisering en verzelfstandiging. Houdt deze onderwerpen mensen bezig? Weten ze er iets vanaf? En zo ja, wat weten ze er dan van?²

3.1 Percepties van privatisering en verzelfstandiging

Wat weten Nederlanders over privatisering en verzelfstandiging? Het antwoord op die vraag wordt meestal gegeven door kennisvragen te stellen en te meten wat ze weten over bepaalde personen, instellingen of situaties. Op basis van hun antwoorden wordt dan gekeken in hoeverre ze iets van het onderwerp afweten. Het is echter lastig gebleken om in dit onderzoek echte kennisvragen over privatisering en verzelfstandiging te stellen. Daarvoor is een aantal redenen te geven. In de eerste plaats schrikken kennisvragen respondenten af. Mensen beantwoorden liever vragen waarin zij hun mening moeten geven dan dat ze het gevoel hebben dat ze worden getest en iets fout kunnen doen. Kennisvragen werken demotiverend. In de tweede plaats hebben we de data verzameld via een internetenquête. Respondenten zouden in principe in een ander scherm het antwoord op de vraag kunnen *googlen*. Als iemand het goede antwoord op een kennisvraag geeft, kunnen we er dus niet zeker van zijn dat hij dat doet omdat hij het antwoord wist. Of we echt kennis meten, weten we dus niet. In de derde plaats bleek het moeilijk

een kennisvraag over privatisering en verzelfstandiging te stellen zonder in de vraag en antwoordcategorieën termen te introduceren die zelf weer onduidelijkheid zouden oproepen. Bovendien bleken de onderzoekers van mening te verschillen over de ‘juiste’ antwoorden, iets wat op zichzelf al aanduidt dat het een lastig onderwerp is.

We stellen hier dus wel vragen om te achterhalen wat iemand van privatisering en verzelfstandiging afweet, maar ons doel is daarbij niet om feitelijke kennis te meten maar om na te gaan in hoeverre het onderwerp leeft en waarover mensen denken dat het gaat. We zijn dus geïnteresseerd in de percepties die mensen hebben van privatisering en verzelfstandiging. Als we die percepties kunnen achterhalen, dan weten we beter wat ze in gedachten hebben als ze de vragen over privatisering en verzelfstandiging beantwoorden. Daarbij geeft het al een eerste indruk van hun beoordeling van privatisering en verzelfstandiging. We achterhalen de percepties over dit onderwerp op verschillende manieren.

Een eerste indruk van de mate waarin mensen iets van dit onderwerp afweten, krijgen we door hen te vragen waaraan ze denken bij de woorden privatisering en verzelfstandiging. Direct aan het begin van de enquête werd mensen gevraagd met maximaal vijf trefwoorden op te schrijven waaraan ze denken bij deze woorden. Op de inhoud van die antwoorden gaan we verderop in, hier kijken we naar het aandeel mensen dat überhaupt iets weet te noemen. Bij privatisering noemt 37% geen enkel trefwoord, bij verzelfstandiging is dat 40% (zie tabel 3.1). Er is dus een aanzienlijke groep die geen enkele associatie bij het thema heeft (of geen zin heeft die associatie met ons te delen). Ter vergelijking: in de kwartaalenquête van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB, zie www.scp.nl) vragen we mensen om met maximaal vijf trefwoorden op te schrijven wat het belangrijkste probleem van Nederland is. Dan noemt slechts 13% geen enkel trefwoord. Het aandeel mensen dat geen trefwoord opschrijft wanneer wordt gevraagd naar privatisering en verzelfstandiging is dus aanzienlijk hoger.

Tabel 3.1

Aantal trefwoorden dat iemand kan noemen^a, bevolking 18+ (in procenten)

	privatisering	verzelfstandiging	totaal
noemt geen enkel trefwoord	37	40	38
noemt 1 trefwoord	10	10	10
noemt 2 trefwoorden	14	15	14
noemt 3 trefwoorden	18	17	17
noemt 4 trefwoorden	7	8	8
noemt 5 trefwoorden	13	10	12

a 'In Nederland is de afgelopen jaren veel discussie geweest over privatisering/verzelfstandiging van overheidsdiensten. Waar denkt u aan bij dit begrip? Geeft u dat aan met maximaal vijf trefwoorden.' De ene helft van de respondenten kreeg het begrip privatisering voorgelegd, de andere helft het begrip verzelfstandiging.

Bron: POP2012

Een tweede manier om inzicht te krijgen in wat mensen van dit onderwerp af weten is om hen verschillende namen van organisaties voor te leggen en hen te vragen of deze organisaties onderdeel zijn van de overheid, of een non-profit of commerciële organisatie zijn. In tabel 3.2 zien we voor elf organisaties tot welke ‘sector’ men ze rekent. Het is hier niet de bedoeling om aan te geven wat iemand ‘goed’ of ‘fout’ doet, maar vooral om te kijken waar men de organisaties plaatst en in hoeverre daarover eensgezindheid bestaat.³

Tabel 3.2

Perceptie van waar verschillende organisaties bij horen, bevolking 18+ (in procenten)

	onderdeel van de overheid	non-profit	commerciële	weet niet
NS (Nederlandse Spoorwegen)	22	13	56	9
PostNL (postbezorging)	7	8	76	9
politie	90	4	1	5
energieleveranciers	2	4	88	7
uwv (de instantie die uitkeringen verzorgt)	69	21	2	8
aanbieders van telefonie	0	1	92	6
KLM	5	3	85	8
Belastingdienst	89	5	2	5
ziekenhuizen	17	50	23	10
CBR (Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen)	40	31	17	13
De Nederlandsche Bank	53	15	20	12

a ‘Zijn de volgende organisaties volgens u onderdeel van de overheid, een non-profitorganisatie buiten de overheid (een organisatie zonder winstoogmerk) of een commerciële organisatie (met winstoogmerk)? Als u het niet weet, zegt u dat dan gerust.’

Bron: POP2012

Voor veel mensen is het duidelijk dat aanbieders van telefonie, energieleveranciers, KLM en PostNL commerciële organisaties zijn. Hierover bestaat grote eensgezindheid. Eveneens een meerderheid (56%) denkt dat de NS een commerciële organisatie zijn, 22% denkt het een onderdeel van de overheid is en 13% denkt dat het een non-profitorganisatie buiten de overheid is. De NS zijn feitelijk een zelfstandige organisatie waarop de overheid sinds 1995 minder invloed heeft, maar het is geen privaat bedrijf. De NS zijn een bedrijf buiten de centrale overheid, maar mogen wel winst maken en in die zin is het een commercieel bedrijf (maar anders dan KLM en PostNL zijn de NS geen privaat eigendom). Van veel organisaties die je zou kunnen omschrijven als een non-profitorganisatie die op afstand van de overheid staat, denken burgers dat ze onderdeel zijn van de overheid (maar zie nogmaals noot drie). De politie, uwv, De Nederlandsche Bank en het CBR worden door de meeste mensen als onderdeel van de overheid gezien. De Belastingdienst, die inderdaad onderdeel is van de overheid en onder het ministerie van Financiën valt, wordt ook gezien als onderdeel van de overheid. Ziekenhuizen worden door de helft van de mensen als non-profitorganisaties zonder winstoogmerk

gezien. Iets wat de meeste ziekenhuizen inderdaad ook zijn.⁴ Bij beantwoording van deze vraag maken mensen vooral een onderscheid tussen commerciële organisaties en organisaties die onderdeel van de overheid. Als non-profitorganisatie buiten de overheid worden eigenlijk alleen de ziekenhuizen gekwalificeerd.

Een derde manier om te kijken wat burgers van dit onderwerp weten, is door na te gaan hoe bekend ze zijn met een aantal termen. Respondenten kregen drie stellingen voorgesteld en moesten bij elke stelling aangeven of het hierbij gaat om verzelfstandiging, privatisering of liberalisering. In tabel 3.3 zien we de antwoorden. De grijze vakjes geven weer welk antwoord correct is. Hoewel dit (met drie stellingen en drie antwoorden) een beetje een gokvraag is, zien we toch dat ongeveer een kwart van de mensen aangeeft het antwoord op de vragen niet te weten. Van de mensen die wel een antwoord geven, hebben de meesten het antwoord goed: 59% beantwoordt de vraag over privatisering goed, 52% heeft vraag over verzelfstandiging goed en 46% beantwoordt de vraag over liberalisering goed. 45% heeft de antwoorden op alle drie de vragen goed.

Tabel 3.3

Plaatsen van drie stellingen over verzelfstandiging, privatisering en liberalisering, bevolking 18+ (in procenten)

	verzelf- standiging	privati- sering	libera- lisering	weet niet
Het verkopen van staatsbedrijven zoals Hoogovens en KPN	13	59	4	23
Het op afstand zetten of losmaken van de overheid zoals het Kadaster en het KNMI	52	12	10	26
Het introduceren van concurrentie op de markt van publieke dienstverlening zoals bijvoorbeeld het openbaar vervoer	9	19	46	26

a 'Veel taken die de overheid vroeger zelf uitvoerde, zijn de afgelopen jaren verzelfstandigd, geprivatiseerd of geliberaliseerd. Kunt u van de zaken hieronder aangeven of het een voorbeeld is van verzelfstandiging, privatisering of liberalisering?' De grijze vakjes bevatten het aandeel mensen dat het goede antwoord geeft.

Bron: POP2012

In de vierde plaats hebben we gekeken in hoeverre mensen zelf denken dat ze bekend zijn met de termen liberalisering, privatisering, verzelfstandiging en marktwerking (zie tabel 3.4). Liberalisering is de minst bekende term, privatisering de bekendste. 84% heeft een globaal of duidelijk idee wat privatisering betekent, 76% heeft een globaal of duidelijk idee wat marktwerking betekent, 80% heeft een globaal en duidelijk idee wat verzelfstandiging betekent. In eerder onderzoek zagen we vergelijkbaar hoge percentages wanneer mensen hun eigen kennis inschatten. In 1997 geeft 81% van de Nederlanders aan dat ze op de hoogte zijn van de Europese trend om monopolies op te heffen en meer competitie toe te staan als het gaat om het leveren van water, gas en elektriciteit (Bron: Eurobarometer). Het aandeel mensen dat zelf aangeeft een globaal of duidelijk idee te hebben wat de termen privatisering en verzelfstandiging betekenen, ligt fors hoger dan

het aandeel in tabel 3.3 de vragen goed heeft of een associatie bij de termen noemt. Men heeft blijkbaar een idee wat de termen privatisering en verzelfstandiging globaal betekenen, maar dat idee lijkt niet altijd het juiste te zijn.

Tabel 3.4

Zelfrapportage van kennis over liberalisering, privatisering, marktwerking en verzelfstandiging, bevolking 18+ (in procenten)

	liberalisering	privatisering	marktwerking	verzelfstandiging
heeft duidelijk idee wat de termen				
betekenen	24	49	43	42
heeft een globaal idee	41	35	33	38
heeft nauwelijks een idee	21	9	13	11
heeft geen idee	14	7	10	9

- a 'In kranten en op televisie worden weleens termen gebruikt zoals liberalisering, marktwerking, privatisering en verzelfstandiging. In hoeverre hebt u voor uzelf een idee wat die termen betekenen?' Deze vraag werd in de enquête gesteld voorafgaand aan de vragen uit tabel 3.2 en 3.3.

Bron: POP2012

Tot slot kunnen we een indruk krijgen van de kennis over dit onderwerp als we kijken naar de mate waarin mensen gebruikmaken van de optie 'ik weet het niet' bij de beantwoording van de enquêtevragen. Omdat het een moeilijk onderwerp betrof, hebben we mensen steeds in de gelegenheid gesteld om aan te geven dat ze het antwoord op de vraag niet wisten. Bij veel vragen in het onderzoek maakt tussen de 20% en 25% van de respondenten gebruik van die optie (zie tabel 3.3, zie paragraaf 4.5). Dat aandeel is hoger dan bij andere enquêtes.⁵ Het geeft aan dat de vragen moeilijk zijn en mensen er niet genoeg vanaf weten om een antwoord te geven. Bij sommige enquêtevragen vroegen we om een uitgebreide toelichting en daarin zien we ook dat een deel van de mensen aangeeft niet genoeg kennis te hebben:

'Mijn kennis is onvoldoende om hier iets goeds op te kunnen zeggen.' (vrouw, 37, hogeropgeleid)

'Ze worden niet wijzer van mijn antwoorden, want ik weet er veel te weinig van (geen interesse).' (vrouw, 70 jaar, lageropgeleid)

3.2 Interesse in privatisering en verzelfstandiging

Een bredere vraag is of privatisering en verzelfstandiging nu thema's zijn die leven onder de Nederlandse bevolking. Zijn het onderwerpen die mensen bezighouden? In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) vragen we mensen elk kwartaal in een enquête en in groepsgesprekken naar de belangrijkste problemen in het land. Privatisering komt daarin zeker niet naar voren als een breed gedeelde en urgente zorg, maar het is opmerkelijk dat er toch elk kwartaal een handjevol mensen is die dit onderwerp

noemen wanneer hun wordt gevraagd naar de belangrijkste problemen in Nederland (zie hoofdstuk 6 voor meer uitleg).

In het voor dit rapport uitgevoerde onderzoek vroegen we mensen in hoeverre ze het volgen als er in de krant of op televisie aandacht wordt besteed aan privatisering en verzelfstandiging. 4% zegt nieuws over deze onderwerpen intensief te volgen, 40% volgt het nieuws op hoofdlijnen, 33% volgt het nieuws nauwelijks en 23% helemaal niet. In het COB is een vergelijkbare vraag gesteld over landelijk politiek nieuws en daar zegt 81% het nieuws over de landelijke politiek op hoofdlijnen of intensief te volgen (Den Ridder et al. 2011: 25). Bij nieuws over privatisering en verzelfstandiging ligt dat aandeel met 44% fors lager.⁶ Aan het einde van de vragenlijst kregen mensen de vraag voorgelegd hoe interessant ze het onderwerp van het onderzoek vonden. Ongeveer de helft van de respondenten geeft aan het onderwerp interessant te vinden, 22% vond het onderwerp (beslist) niet interessant. 29% neemt een neutrale positie in.⁷

In de groeps gesprekken blijkt dat de meeste mensen in hun dagelijks leven niet bezig te zijn met privatisering en verzelfstandiging. Enkelen geven heel expliciet aan dat het onderwerp ze eigenlijk niet bezighoudt. Iemand zegt juist dat het onderwerp bij haar wel leeft.

Moderator: 'Privatisering en verzelfstandiging. Houdt dat onderwerp jullie bezig?' (groep lageropgeleiden)

A: 'Mij niet. Mij kan niet zo gek veel meer gebeuren. Voor jongeren is het wel zorgelijk.'

B: 'Nee helemaal niet. ik sta er misschien dan wat ver vanaf. (...) Ik volg het niet en ik weet dat het slecht gaat met bedrijven en dat is wel zorgelijk voor mijn generatie. Maar ik ben er niet dagelijks mee bezig.'

X: 'Ik denk wel direct: ik weet er niet veel van af. Het roept wel iets op, maar ben er niet vertrouwd mee.' (groep hogeropgeleiden)

Y: 'Het leeft wel heel erg ja, ik heb met mijn werk veel met de consequenties te maken, je ziet het bijvoorbeeld in de thuiszorg, alles wordt geprivatiseerd, we moeten met aanbestedingen werken. Managers krijgen belachelijk veel geld en mensen op de werkvloer die steeds minder krijgen en ontslagen worden met een rotsmoes. Ruimte voor graaigedrag zie je steeds meer.'

3.3 Associaties bij de termen privatisering en verzelfstandiging

Ongeveer 80% heeft een globaal of duidelijk idee wat de termen privatisering en verzelfstandiging betekenen. Wat is dat dan? Waar gaat het volgens hen over? Om te achterhalen waar mensen aan denken bij de termen privatisering en verzelfstandiging vroegen we hun in de groeps gesprekken en in de enquête met maximaal vijf trefwoorden op te schrijven waaraan ze dachten bij het horen van die termen (zie tabel 3.1 voor het aandeel dat een trefwoord wist te noemen). De ene helft van de respondenten moest zijn associaties bij de term privatisering opschrijven, de andere helft schreef op waaraan ze dachten bij de term verzelfstandiging. Om een indruk te krijgen van de associaties staat in figuur 3.1 een *wordcloud* van de vijftig meest genoemde trefwoorden. De woorden staan op alfabetische volgorde. Hoe vaker een woord genoemd is, des te dikker en groter het woord wordt weergegeven.

Tabel 3,5

Associaties met de termen privatisering en verzelfstandiging^a (% van mensen dat minimaal één trefwoord noemt)

onderwerp	voorbeelden van genoemde woorden	privatisering	verzelfstandiging
openbaar vervoer	ns, ov, spoorwegen, bussen	32	32
post	post, PTT, postbezorging	14	18
energie	energie, energiebedrijven, nutsbedrijven	13	12
zorg	gezondheidszorg, zorg	13	10
negatieve kwalificaties	slecht, verslechtering	11	13
duurder	duur, duurder	10	12
marktwerking	markt, marktwerking	11	11
concurrentie	concurrentie	13	9
overheid	overheid, overheidsdiensten, overheidsbemoedigen	9	6
kosten	kosten, prijs	6	6
winst	winst, winstoogmerk, winstbejag	6	6
telefonie	KPN, telefonie, telecomaanbieders	5	6
privatisering	privatisering	1	10 ^b
efficiënt	efficiënt, efficiëntie	4	4
werk	ontslagen, banen, werk	4	5
zelfstandig	zelfstandig	6	2
bezuinigingen	bezuinigen, bezuinigingen	4	4
geld	geld speelt grote rol	4	3
goedkoop	goedkoper, goedkoop, kostenbesparing	4	3

a 'In Nederland is de afgelopen jaren veel discussie geweest over privatisering/verzelfstandiging van overheidsdiensten. Waar denkt u aan bij dit begrip? Geeft u dat aan met maximaal vijf trefwoorden.' De ene helft van de respondenten kreeg het begrip privatisering voorgelegd, de andere helft het begrip verzelfstandiging.

b In de introductietekst werden de termen 'privatisering en verzelfstandiging' samen gebruikt. Het is mogelijk dat mensen die eigenlijk geen associatie hadden daarom deze term noemen.

Bron: POP2012 (ongewogen)

ns worden het meest geassocieerd met privatisering en verzelfstandiging

De meeste associaties bij de termen privatisering en verzelfstandiging hebben betrekking op diensten die – in de ogen van burgers – geprivatiseerd of verzelfstandigd zijn. De dienst waar verreweg de meeste mensen aan moeten denken, is het openbaar vervoer. Vaak gaat het hierbij om de ns⁸, anderen noemen het openbaar vervoer in het algemeen of de bussen. In tabel 3.2 zagen we al dat veel mensen denken dat de ns een commerciële organisatie zijn en hier blijkt dat veel mensen de indruk hebben dat de ns geprivatiseerd zijn.⁹ Datzelfde zien we ook in de open vragen en groepsgesprekken (waarvan we verderop nog citaten zullen zien). De ns worden met beide termen geassocieerd en bepalen daarmee in hoge mate het beeld dat mensen van privatisering en verzelfstandiging hebben.

Andere terreinen die worden geassocieerd met privatisering en verzelfstandiging zijn post, energie en de gezondheidszorg. Vooral dat laatste is opmerkelijk, aangezien er in de zorg feitelijk geen sprake is van privatisering en verzelfstandiging. Wat er op dat terrein wel gebeurt, is dat er meer marktwerking wordt geïntroduceerd en de overheid niet langer voor alle behandelingen de prijzen vaststelt. Blijkbaar wordt die ontwikkeling geassocieerd met privatisering en verzelfstandiging.

Drie andere woorden die centraal staan als mensen aan de termen privatisering en verzelfstandiging denken, zijn marktwerking, concurrentie en winst. Ook denken ze aan de overheid. In de groeps gesprekken zien we deze associaties ook veelvuldig terugkomen en dat verklaart ook waarom men de gezondheidszorg sterk met privatisering en verzelfstandiging associeert. Het introduceren van marktwerking wordt gezien als een onderdeel van de trend van privatiseren en verzelfstandigen.

Sommige associaties zijn neutraal, maar in andere gevallen zien we bij de eerste associaties ook al meteen oordelen over privatisering en verzelfstandiging. De negatieve kwalificaties zijn dominanter dan de positieve. Men noemt privatiseren en verzelfstandigen ‘slecht’ of ‘duur’ en associeert het met ‘winstbejag’, ‘het verlies van banen’ en ‘bezuinigingen’. Onderaan in tabel 3.5 zien we echter ook positieve associaties. Privatisering en verzelfstandiging zijn ‘efficiënt’ en ‘goedkoper’.¹⁰

Onderstaande weergave van het groeps gesprek onder hogeropgeleiden geeft een mooi overzicht van de positieve en negatieve associaties die mensen bij de term privatisering hebben:

Moderator: ‘Wat hebben jullie genoteerd bij privatisering?’

A: ‘Negatief, duurder en slechter. Dat is gebaseerd op de spoorwegen, maar ook op nog veel meer dingen.’

B: ‘Ik heb het tegenovergestelde. Doelgerichter, efficiënter, beter resultaat, klant gericht.’

A: ‘Dat zou het misschien moeten zijn, maar in de praktijk...’

C: ‘Ik heb een beetje aansluitend op wat B zegt, het afstoten van publieke taken aan het bedrijfsleven: doel efficiency, neoklassieke gedachtegoed, (...) de gedachte dat het goed is. Onder bepaalde omstandigheden kan het goed zijn, maar het kan ook anders uitpakken.’

D: ‘Voor mij heeft het negatieve connotaties, ik moest ook denken aan de spoorwegen. Duurder.’

E: ‘Ik had het verzelfstandigen van een overheidsbedrijf. Ik ben redelijk neutraal, er zijn goede en slechte resultaten, NS en PTT.’

F: ‘Ik had als doel om winst te maken, ik ben ook neutraal. Maar het moet ingekaderd worden, er moeten grenzen zijn.’

Privatisering en verzelfstandiging zijn onderdeel van brede trend

Privatisering en verzelfstandiging roepen in grote mate dezelfde associaties op. De inhoudelijke verschillen tussen beide termen lijken mensen te ontgaan. Van verzelfstandigde diensten zoals de NS denkt men dat ze geprivatiseerd zijn en bij verzelfstandiging denkt men net zo vaak aan marktwerking als bij privatisering, terwijl er in dat eerste geval zelden sprake is van marktwerking. In de groeps gesprekken zien we dat de term verzelfstandiging heel brede associaties oproept en minder duidelijk is dan privatisering. Men denkt aan het zelfstandig worden in de breedste zin van het woord: voor jezelf beginnen, als zzp’er aan de slag gaan, een bedrijf dat zich afsplitst van het moederbedrijf en bedrijven die los komen

te staan van de overheid. De betekenis van de term verzelfstandiging wordt eigenlijk alleen goed begrepen in combinatie met de term privatisering (en is dan ongeveer hetzelfde).

Dat blijkt in de focusgroepen:

X 'Voor verzelfstandiging weet ik niet of daarmee bedoeld wordt in loondienst en dan voor jezelf beginnen? Privatisering is wel duidelijk voor mij.' (groep lageropgeleiden)

Moderator: '...en waar denken jullie aan bij de term verzelfstandiging?' (groep hogeropgeleiden)

A: 'Dat is meer het proces, de weg ernaartoe.'

B: 'Er zit weinig verschil in toch, klinkt minder erg maar komt op zelfde neer, ook graaigedrag. Ik vind het een beetje eufemistisch.'

C: 'Het kan ook binnen de private sector zijn, zoals een dochteronderneming die voor zichzelf begint.'

A: 'Een toename van de eigen verantwoordelijkheid.'

D: 'En decentralisatie, steeds op een lager niveau eigen verantwoordelijkheden.'

E: 'Het komt bij mij overeen met wat ik bij privatisering heb opgeschreven.'

Privatisering en verzelfstandiging worden opgevat als onderdeel van dezelfde ontwikkeling. Uit de open antwoorden uit de enquête en de citaten uit de groepsgesprekken wordt duidelijk dat men daarbij aan een brede ontwikkeling denkt, die verdergaat dan privatisering en verzelfstandiging alleen en ook betrekking heeft op het introduceren van marktwerking in sectoren die al zelfstandig waren. Privatisering en verzelfstandiging worden dus opgevat als een brede ontwikkeling waarbij de overheid zich terugtrekt door organisaties op afstand te plaatsen, taken over te hevelen naar de markt en marktwerking te introduceren in voorheen sterk gereguleerde sectoren. Tussen deze drie vormen wordt door de meeste mensen geen onderscheid gemaakt. Als men het heeft over privatisering (de term verzelfstandiging wordt niet spontaan genoemd) dan gaat het dus om die brede ontwikkeling. Dat is een belangrijk gegeven om in het achterhoofd te houden bij het lezen van dit rapport. Gevraagd naar opvattingen over privatisering gaat het dus blijkbaar vaak om iets breders dan privatisering alleen.

3.4 Verschillen in kennis en interesse

Onder onderzoekers bestond blijkbaar lange tijd het idee dat mensen te weinig af zouden weten van privatisering en verzelfstandiging om er enquêtevragen over te stellen. Dat blijkt mee te vallen, in die zin dat veel mensen wel denken dat ze weten waar het over gaat of er althans een algemeen idee bij hebben. Aan de andere kant zijn er ook mensen die zeggen dat ze niets van het onderwerp afweten en er ook geen interesse in hebben. Zijn er specifieke groepen die meer of minder weten? Dat is met name van belang om te weten omdat we ook in het volgende hoofdstuk vaak zullen zien dat er een aanzienlijke groep mensen is die geen antwoord kan geven op de vragen. Als we vragen naar de opinie over privatisering, wiens mening horen we dan eigenlijk? Wie hebben minder interesse of geven geen antwoord op de vragen?

In de tabellen 3.6 en 3.7 zijn enkele van de hierboven besproken stellingen uitgesplitst naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Mannen noemen vaker trefwoorden, zeggen bijna

twee keer zo vaak als vrouwen van zichzelf dat ze een duidelijk idee hebben wat de term privatisering betekent, hebben het antwoord op de kennisvraag vaker goed en volgen het nieuws vaker dan vrouwen. Privatisering en verzelfstandiging lijken onderwerpen waarvoor meer mannen dan vrouwen belangstelling hebben. Vrouwen schatten hun eigen kennis lager in, beantwoorden de vragen vaker fout en volgen het nieuws minder.

Tabel 3.6

Kennis en interesse naar sekse, leeftijd, opleiding, bevolking 18+ (in procenten)

	sekse		leeftijd			opleiding ^b			
	allen	man	vrouw	18-34	35-54	55+	lager	midden	hoger
noemt minimaal één trefwoord (tabel 3.1)	62	67	57	55	64	64	41	63	80
eigen inschatting betekenis term privatisering:									
heeft duidelijk idee wat term betekent	49	61	37	40	50	54	35	48	62
heeft globaal idee wat term betekent	35	28	41	33	36	35	38	37	29
heeft nauwelijks of geen idee wat term betekent	17	11	22	27	15	11	27	15	9
beantwoordt de drie kennisvragen goed (tabel 3.3)	35	46	25	39	42	26	15	37	52
groep 'weet niet' ^a	32	22	42	39	31	29	48	30	19
volgt nieuws hierover op hoofdlijnen of intensief	45	54	35	31	45	54	28	43	63

a Iemand valt in deze groep als hij een van de kennisvragen uit tabel 3.3 met 'ik weet het niet' beantwoordt.

b De groep lageropgeleiden bevat mensen met alleen basisschool of vmbo. In de middengroep vallen mensen met een mbo-opleiding of havo/vwo. Hogeropgeleiden zijn mensen die hbo of wo volgden. Het gaat hier om de hoogst afgeronde opleiding.

Bron: POP2012

Terwijl mannen meer denken te weten en ook daadwerkelijk meer blijken te weten, zien we bij de verschillen naar leeftijd een ander patroon. Ouderen volgen het nieuws over dit onderwerp vaker en hebben vaker dan jongeren een duidelijk idee wat de term privatisering betekent. Tegelijkertijd beantwoorden ze de kennisvragen over privatisering en verzelfstandiging vaker fout dan jongeren. Ouderen zijn dus meer bij dit thema betrokken, maar weten er niet per se meer vanaf.¹¹

Net als bij andere onderzoeken naar kennis en interesse is het verschil tussen de opleidingsniveaus ook hier groot. In vergelijking met lageropgeleiden noemen hogeropgeleiden twee keer zo vaak een trefwoord, hebben ze twee keer zo vaak een duidelijk idee wat

de termen betekenen en volgen ze twee keer zo vaak het nieuws over dit onderwerp. Terwijl 52% van de hogeropgeleiden de drie kennisvragen goed beantwoordt, doet slechts 15% van de lageropgeleiden dit. Bijna de helft van de lageropgeleiden zegt minstens één keer het antwoord op de kennisvragen niet te weten. Mensen met een middelbare opleiding nemen een middenpositie in.¹²

3.5 Concluderend

De interesse voor privatisering en verzelfstandiging blijkt laag. Meer dan de helft van de Nederlanders volgt dit onderwerp niet of nauwelijks als er iets over in de krant staat en dat aandeel ligt een stuk lager dan bij landelijk politiek nieuws.

Een deel van de mensen geeft daarnaast aan weinig van het onderwerp af te weten: 13% tot 16% heeft nauwelijks of geen idee wat de termen privatisering en verzelfstandiging betekenen, 40% noteert geen enkele associatie bij het onderwerp en bij veel opinie vragen geeft ongeveer een kwart van de respondenten aan het antwoord op de vraag niet te weten. Zij denken dat ze te weinig van het onderwerp afweten om antwoord te geven op de vragen. Jongeren, vrouwen en lageropgeleiden hebben de minste interesse in dit onderwerp. Ouderen hebben relatief veel interesse, maar minder kennis.

Er is ook een groep mensen die wel weet of denkt te weten waarover het gaat. Over de feitelijke kennis over dit onderwerp kunnen we op basis van dit onderzoek moeilijk uitspraken doen. We stelden enkele 'gemakkelijke' kennisvragen en die konden door 45% goed worden beantwoord. Dat percentage moeten we waarschijnlijk opvatten als de bovengrens. Los van de feitelijke kennis over dit onderwerp, denkt meer dan 80% van de burgers wel een globale indruk te hebben van de betekenis van de termen privatisering en verzelfstandiging.

Als we nagaan waaruit die globale indruk bestaat, valt op dat men onder de termen privatisering en verzelfstandiging grofweg hetzelfde verstaat. De term privatisering is wel duidelijker, de betekenis van verzelfstandiging lijkt alleen goed te worden begrepen in relatie tot privatisering. Men ziet dit als onderdeel van hetzelfde proces, waarbij – als men een onderscheid maakt – verzelfstandiging als minder verstrekkend wordt gezien.

Privatisering en verzelfstandiging zijn in de ogen van mensen onderdeel van een groter proces waartoe ook marktwerking wordt gerekend. Het gaat over de ontwikkeling dat de overheid zich – op verschillende manieren – terugtrekt. Wanneer we in het volgende hoofdstuk opvattingen over privatisering en verzelfstandiging in beschouwing nemen, moeten we er dus rekening mee houden dat mensen bij de beantwoording van de vragen dit brede proces in het achterhoofd hebben.

We begonnen dit hoofdstuk met de vaststelling dat er tot voor kort weinig onderzoek was gedaan naar de opvattingen van burgers over privatisering en verzelfstandiging, omdat burgers niets over dit thema zouden weten en opinieonderzoek dus geen zin zou hebben. Die stelling lijkt voor een deel van de burgers te kloppen. Zij hebben geen interesse en kennis van dit onderwerp en een deel van hen beantwoordt niet alle vragen in dit onderzoek. Het gaat om ongeveer 20% (afhankelijk van de vraag). De overige 80% heeft wel een globaal idee van de betekenis van het onderwerp. Zij zijn weliswaar niet allemaal even betrokken bij het thema, maar ze hebben wel een beeld van wat het is en ze hebben daar in veel gevallen ook een mening over.

Noten

- 1 Het onderzoek dat er is gaat expliciet over privatisering of over de vraag in hoeverre de overheid verantwoordelijk moet zijn voor bepaalde diensten en in hoeverre de markt een rol kan spelen. Verzelfstandiging komt daarbij impliciet aan bod of is geen onderwerp van onderzoek.
- 2 Dit zijn aspecten die in de literatuur naar privatisering eigenlijk nauwelijks een rol spelen, terwijl ze wel relevant zijn en bijdragen aan een beter begrip van de publieke opinie over dit onderwerp.
- 3 Het gaat ons hier dus niet om wat iemand weet (kennis), maar om de perceptie die iemand heeft van de sector waar een organisatie bij hoort. Het opstellen van de labels bij de sectoren bleek lastig en het is dan ook de vraag of 'non-profitorganisatie buiten de overheid (een organisatie zonder winst-oogmerk) een goede omschrijving is die voor respondenten voldoende duidelijk is. Deze vraag geeft echter toch een aardige indruk van de sector waartoe iemand een organisatie rekent en de mate van eensgezindheid die daarover bestaat.
- 4 Uitzondering is het Slotervaartziekenhuis in Amsterdam dat privaat eigendom is.
- 5 In het COB vragen we naar opvattingen van mensen over allerlei kwesties. Het aandeel mensen dat daar 'ik weet het niet' aankruist ligt daar – afhankelijk van de vraag – tussen de 1% en 6%.
- 6 Het aandeel dat nieuws over privatisering en verzelfstandiging volgt, is vergelijkbaar met het aandeel dat nieuws over de EU volgt. Uit een rijtje met nationale en internationale onderwerpen is de EU het minst gevolgde onderwerp (Den Ridder et al. 2011: 25).
- 7 Ter vergelijking: een onderzoek naar eigen verantwoordelijkheid dat in opdracht van het SCP werd uitgevoerd in het LIS panel werd door 58% interessant gevonden, 31% nam een neutrale positie in en 11% vond het onderzoek niet interessant. De enquête over eigen verantwoordelijkheid (ook een niet-alledaags en complex onderwerp) werd dus net iets interessanter gevonden dan privatisering en verzelfstandiging, maar het verschil is niet groot.
- 8 Dat de NS zo dominant naar voren komt, is niet het gevolg van het feit dat het onderzoek is gehouden in februari 2012 toen de treinen een week niet reden vanwege het winterweer. Ook in het deel van het onderzoek dat in maart werd gehouden, wordt de NS het meest genoemd.
- 9 Overigens schijnen zelfs sommige volksvertegenwoordigers te denken dat de NS geprivatiseerd zijn (Dicke et al. 2011: 25).
- 10 We zijn overigens niet expliciet nagegaan of men deze associaties ontleent aan eigen ervaringen of aan mediaberichtgeving. Voor veel van dit soort onderwerpen zijn mensen voor informatie afhankelijk zijn van de media en dat zal hier ook ongetwijfeld een grote rol spelen (denk bijvoorbeeld aan de sterke associaties met de NS). In hoofdstuk 4 zullen we echter ook nog zien dat mensen ook spreken uit eigen ervaring met geprivatiseerde en verzelfstandigde diensten (en dan hebben ze het meestal over de post of de energie).
- 11 Er is overigens binnen de leeftijdsgroepen een groot verschil tussen de opleidingsniveaus. Lageropgeleide ouderen hebben minder kennis en interesse dan hogeropgeleide ouderen. Maar lageropgeleide ouderen zijn nog altijd veel meer bij het onderwerp betrokken dan bijvoorbeeld lageropgeleide jongeren: zij tonen verreweg de minste betrokkenheid.
- 12 Deze effecten blijven overeind in een multivariate logistische regressie. Geslacht, leeftijd en opleiding hangen samen met de betrokkenheid bij privatisering en verzelfstandiging.

4 Opvattingen en wensen

Hoe denken Nederlanders over privatisering en verzelfstandiging? Vinden ze dat een goede of een slechte zaak? En waarom? Wat vinden ze van de opstelling van de politiek? Paragraaf 4.1 geeft een algemeen beeld van wat mensen vinden van privatisering en verzelfstandiging en paragraaf 4.2 laat zien waarom ze dat vinden. In paragraaf 4.3 gaan we uitgebreider in op waarderingen en verwachtingen van de politiek en de overheid. Hier komt ook aan bod wat de Eerste Kamer volgens burgers zou moeten leren in haar onderzoek naar privatisering en verzelfstandiging. Paragraaf 4.4 vat de diversiteit in de publieke opinie die we aantreffen in dit en het vorige hoofdstuk samen in zes 'opnieesegmenten'. In paragraaf 4.5 vatten af met een overzicht van de belangrijkste bevindingen.

4.1 Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging

We brengen de opvattingen over privatisering en verzelfstandiging op verschillende manieren in kaart. We proberen te achterhalen wat mensen van het onderwerp vinden, hoe ze de ontwikkeling van privatisering en verzelfstandiging in diverse sectoren waarde- ren, hoe ze de effecten van privatisering inschatten en hoe ze over de toekomst denken. In tabel 4.1 staat een aantal stellingen over privatisering en verzelfstandiging. 23% is van mening dat het een goede zaak is dat staatsbedrijven zoals de post, KPN en energie- bedrijven zijn geprivatiseerd. 38% vindt deze privatiseringen geen goede zaak. Een kwart van de mensen is neutraal, 14% geeft aan het antwoord op deze vraag niet te weten. Uit de literatuur weten we dat de mening over privatisering afhangt van de dienst die geprivati- seerd wordt (zie oa. Thompson en Elling 2000, Battaglio 2009, Kerpershoek et al. 2010: 9). Hier hebben we apart gevraagd naar de steun voor de privatisering van de post en de steun voor privatisering van energie. 44% van de Nederlanders is van mening dat de overheid de post nooit had moeten privatiseren, 36% vindt dat de overheid het leveren van energie nooit had moeten privatiseren. Resp. 21% en 26% is het juist wel eens met de privatisering van post en energie. Een ongeveer even grote groep is neutraal.

Tabel 4.1

Opvattingen over privatisering van staatsbedrijven^a, bevolking 18+ (in procenten)

	(zeer) oneens	neutraal	(zeer) eens	weet niet
Het is een goede zaak dat staatsbedrijven zoals de post, KPN en energiebedrijven zijn geprivatiseerd	38	25	23	14
De Nederlandse overheid had de post nooit moeten privatiseren	21	22	44	12
De Nederlandse overheid had het leveren van energie nooit moeten privatiseren	26	26	36	12

a 'Kunt u aangeven in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken?'

Bron: POP2012

Over de privatisering van de post is men dus iets negatiever dan over energie, maar de verschillen zijn klein. Verderop in dit hoofdstuk komen we nog terug op de verschillende waardering van privatisering in diverse sectoren.

In de literatuur wordt de hypothese opgeworpen dat mensen tegen privatisering zouden zijn, omdat zij het idee zouden hebben dat die de maatschappelijke ongelijkheid vergroot. Mensen met voldoende hulpbronnen zoals geld en opleiding zouden baat kunnen hebben bij meer keuzevrijheid en ook aandelen kunnen kopen in de nieuwe bedrijven, terwijl zwakkere groepen te maken zouden kunnen krijgen met verschraling van de dienstverlening (Legge en Rainey 2003: 134; Wated et al. 2008: 119). Dergelijke zorgen leven ook bij onze ondervraagden; in tabel 4.2 is 40% het eens met de stelling dat de maatschappelijke ongelijkheid groter wordt door privatisering.

Een veronderstelling die onder andere naar voren kwam in het Eerste Kamerdebat over het parlementaire onderzoek naar privatisering en verzelfstandiging (EK, 2010-2011, XC, A, p. 3) is dat privatisering en verzelfstandiging het publieke belang schaden. Doordat de overheid zich minder met bepaalde diensten bemoeit en er in sommige gevallen winst gemaakt moet worden, zou het algemene of publieke belang minder relevant worden en ten koste gaan van het belang van aandeelhouders of het maken van winst. 41% is het eens met de stelling dat de *privatisering* van diensten het algemeen belang schaadt, 33% denkt dat *verzelfstandiging* het publieke belang schaadt. Over verzelfstandiging is men dus iets minder negatief.

Tabel 4.2

Opvattingen over negatieve effecten van privatisering en verzelfstandiging^a, bevolking 18+ (in procenten)

	(zeer) oneens	neutraal	(zeer) eens	weet niet
Door privatisering wordt de maatschappelijke ongelijkheid groter	13	22	40	25
Als diensten worden geprivatiseerd schaadt dat het publieke belang	16	22	41	22
Als diensten worden verzelfstandigd schaadt dat het publieke belang	19	28	33	20

a 'Kunt u aangeven in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken?'

Bron: POP2012

Hoe waardeert men meer vanuit consumentenperspectief de privatiseringen en verzelfstandigingen die al hebben plaatsgevonden? We vroegen burgers hoe de privatisering (van telefonie en energie) en verzelfstandiging (van spoorwegen) volgens hen heeft uitgewerkt op de prijs, kwaliteit en service van deze diensten? In tabel 4.4 zien we dat ze verreweg het negatiefst zijn over de spoorwegen.¹ 62% vindt dat verzelfstandiging een (zeer) ongunstige invloed heeft gehad op de prijs, 56% vindt dat het een ongunstige invloed heeft gehad op de kwaliteit en 51% vindt dat het een ongunstige invloed had op de service.

Over de privatisering van telefonie en energie is men veel milder. Bij de telefonie ziet een grote groep mensen zelfs een positief effect op de prijs: 36% vindt dat privatisering een (zeer) gunstige invloed heeft gehad, 30% denkt dat de invloed ongunstig is. Van de hier gevraagde diensten en elementen wordt de prijs van de telefonie het gunstigst beoordeeld. Bij de kwaliteit van de telefonie is het aandeel mensen dat een ongunstige invloed ziet groter dan het aandeel dat een positieve invloed ziet. Datzelfde geldt voor het effect van privatisering op de service bij de telefonie: op dat onderdeel is men bij deze sector het negatiefst. De effecten van privatisering op de prijs, kwaliteit en service van de energielevering worden ook eerder negatief dan positief beoordeeld. Bij de kwaliteit merkt de grootste groep (38%) overigens geen verschil. Ook bij deze vraag zien we overigens weer een groot aantal 'weet niets'. Tussen de 21% en 26% van de mensen kan niet aangeven of er een invloed is geweest.

Tabel 4.3

Evaluatie van effecten van privatisering en verzelfstandiging in drie sectoren^a, bevolking 18+ (in procenten)

	prijs			kwaliteit			service		
	telefonie	energie	spoor- wegen	telefonie	energie	spoor- wegen	telefonie	energie	spoor- wegen
(zeer) ongunstige invloed	30	38	62	29	23	56	37	29	51
geen invloed	11	13	11	24	38	14	17	25	15
(zeer) gunstige invloed	36	24	4	26	16	8	24	20	10
ik weet het niet	23	25	23	21	24	22	22	26	24
saldo ^b	+6	-14	-58	-3	-7	-48	-13	-9	-41

a 'Kunt u voor de telefonie/het leveren van energie/de spoorwegen aangeven of privatisering/verzelfstandiging volgens u een ongunstige of gunstige invloed heeft gehad op de prijs, kwaliteit en service (informatie, klachten)?' Een derde van de respondenten kreeg de vraag voorgelegd over de telefonie, een derde over het leveren van energie en een derde over de spoorwegen.

b Het saldo is het aandeel mensen dat een gunstige invloed ziet, vermindert met het aandeel mensen dat een ongunstige invloed ziet.

Bron: POP2012

Een punt van zorg of kritiek bij privatisering en verzelfstandiging is dat het onduidelijker wordt waar mensen terecht kunnen met klachten. Daarnaast hebben we gevraagd met voorbeelden voor de trein en de telefonie en ter vergelijking paspoorten. In tabel 4.4 zien we dat het voor de grootste groep burgers duidelijk waar ze terecht kunnen in het geval van klachten over het telefoonabonnement (42%) of de paspoortafgifte (43%). Dat is slechts 13% bij een klacht over de prijs van treinkaartjes. Dat kan eraan liggen dat het in dit geval specifiek om de prijs gaat en dat kan ook zo zijn geweest toen de NS nog een staatsbedrijf was, in elk geval ligt de scheidslijn niet tussen gemeentelijke dienstverlening enerzijds en verzelfstandigde en geprivatiseerde dienstverlening anderzijds.

Tabel 4.4

Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging^a bevolking 18+ (in procenten)

	(zeer) oneens	neutraal	(zeer) eens	weet niet
Ik heb het gevoel dat ik nergens terecht kan als ik een klacht heb over de prijs van de treinkaartjes	13	22	37	28
Ik heb het gevoel dat ik nergens terecht kan als ik een klacht heb over mijn telefoonabonnement	42	22	24	12
Ik heb het gevoel dat ik nergens terecht kan als ik een klacht heb over de afgifte van paspoorten	43	23	21	14

a 'Kunt u aangeven in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken?'

Bron: POP2012

In aanvulling op mogelijke klachten van individuele consumenten hebben we in de enquête ook een hypothetische situatie voorgelegd waarin een collectief belang in het geding is. Heeft men het idee dat dorpsbewoners nog iets kunnen doen aan het voor-nemen van de NS om het station in het dorp op te heffen? Tekstvak 4.1 schetst de situatie en de reacties daarop.

De meerderheid acht het niet zinvol voor de dorpsbewoners om nog te proberen daar iets aan te doen. In de toelichtingen worden het commerciële karakter of de rendementsoverwegingen van de NS nogal eens als afdoende argument naar voren gebracht. Dat zou een aanwijzing kunnen zijn dat privatisering leidt tot depolitisering en daardoor vermindering van participatiegeneigdheid (vgl. Hay 2007: 70 e.v.; Crouch 2004, 2011).² Tot slot kijken we naar de toekomst. Hoe wil men verder gaan met privatiseringen en verzelfstandigingen? Moet die trend in de toekomst worden voortgezet, moet het blijven zoals het is, of zouden privatisering en verzelfstandiging zelfs moeten worden teruggedraaid?³ 38% van de burgers wil privatiseringen en verzelfstandigingen in de toekomst terugdraaien. 22% wil het houden zoals het is en 7% wil in de toekomst meer diensten privatiseren of verzelfstandigen. Een derde van de mensen zegt het niet te weten.

Tekstvak 4.1

Kunnen dorpsbewoners iets doen tegen het opheffen van hun station?

‘Stel, er is een afgelegen dorp met een ns-station. De trein is voor de bewoners erg belangrijk om naar werk, scholen of andere voorzieningen in de stad te gaan. De ns vindt het aantal reizigers echter te klein en wil het station opheffen. Hebt u het gevoel dat de dorpsbewoners daartegen nog wat zouden kunnen doen?’ Met twee antwoordmogelijkheden naast ‘ik weet het niet’:

- ja → een deel van de respondenten met dit antwoord krijgt de vervolgvraag ‘Wat zou u hun aanraden om te doen?’
- nee → een deel van de respondenten met dit antwoord krijgt de vervolgvraag ‘Waarom denkt u dat de dorpsbewoners hier niets tegen kunnen doen?’

Van alle ondervraagden denkt 21% dat de dorpsbewoners nog iets zouden kunnen doen, 61% denkt van niet en 18% weet het niet. Mannen denken vaker (26%) dan vrouwen (17%) dat protest (als kortere formulering voor ‘daartegen nog wat zouden kunnen doen’) zin heeft, de 18-24-jarigen (26%) vaker dan de 45-64-jarigen (20%), de universitair geschoolden vaker (37%) dan vooral de mbo'ers (17%).

De mensen die toelichten waarom protest zin heeft, houden hun aanbevelingen veelal kort (‘protesteren’, ‘handtekeningenactie’, ‘de politiek inschakelen’, ‘media inसेinen’). Een enkeling heeft specifiekere aanbevelingen: ‘Klagen bij de overheid (gemeente, provincie, rijk, Tweede Kamerleden), de pers en televisie inschakelen (regionaal/landelijk), het organiseren van protestbijeenkomsten en optochten, massaal op de spoorlijn gaan liggen, het verzamelen van statistische gegevens om het verhaal steviger te maken, burgemeesters mobiliseren et cetera.’ Of wijst op positieve ervaringen: ‘Protesteren helpt wel degelijk, maak een goed plan en houd een handtekeningactie, desnoods huis-aan-huis. We hebben in Ermelo het stationsloket een jaar langer open kunnen houden en de treinhalte is tot nu toe niet opgeheven. Vraag ov-reizigersorganisatie Rover om suggesties.’

De toelichtingen waarom protest geen zin heeft, behelzen soms slechts dat we met een voldongen feit te maken hebben (‘Beslissing is reeds gevallen’) of dat de ervaring leert dat protesteren geen zin heeft. Er wordt vaak op gewezen dat de ns nu eenmaal een commercieel bedrijf is. Dat gebeurt veelal betrekkelijk neutraal of zelfs met begrip: ‘De ns neemt een besluit louter op economische motieven.’, ‘Omdat de ns naar het rendement kijkt, wat in dit geval te weinig zal zijn.’, ‘De ns moet winst maken, en door dit station te sluiten worden de kosten een stuk minder. En de ns is geen sociale instelling, maar een commercieel bedrijf geworden.’ en ‘Omdat het bedrijf, naar ik vermoed, bij opheffing een berekening heeft gemaakt zodat een ander station wel kan blijven bestaan. Bij herziening wordt op die manier het probleem eenvoudigweg verplaatst.’ Een enkeling vindt protest ook helemaal niet nodig: ‘Het is een kwestie van economie en ze kunnen ook met de bus of ze kopen een auto.’ Het doet denken aan de (waarschijnlijk ten onrechte) aan koningin Marie Antoinette toegeschreven reactie toen haar in 1789 werd verteld dat de armen protesteerden omdat ze geen brood meer konden kopen: ‘S’ils n’ont pas de pain, qu’ils mangent de la brioche’ (... dan eten ze maar cake).

4.2 De overwegingen achter de opvattingen

De hierboven besproken stellingen over privatisering en verzelfstandiging laten zien dat er meer tegenstanders van privatisering zijn dan voorstanders. 38% is van mening dat het geen goede zaak is dat staatsbedrijven zijn geprivatiseerd en wil privatisering en verzelfstandiging in de toekomst terugdraaien. De groep voorstanders is kleiner: 23% vindt het een goede zaak dat staatsbedrijven worden geprivatiseerd en 7% wil ook in de toekomst verder gaan met privatiseren en verzelfstandigen. Er is ook een grote groep mensen die een neutrale positie inneemt.

Om inzicht te krijgen in de argumenten en motivaties achter de opvattingen van voor- en tegenstanders hielden we groepsgesprekken en stelden we in de enquête ook open vragen. We vroegen een random selectie van de respondenten hun antwoord toe te lichten bij de stelling 'privatisering van overheidsdiensten (...) is een goede zaak'. Op basis van de antwoorden op die open vraag bespreken we hieronder de motieven van voor- en tegenstanders van privatisering. Welke argumenten hebben mensen voor hun mening? Worden er voorbeelden uit het eigen leven of uit de media gebruikt?

Motieven van tegenstanders van privatisering

Een klein deel van mensen die privatisering geen goede zaak vindt, heeft daarvoor een principiële motivatie. Zij zijn van mening dat basisvoorzieningen of nutsfuncties door de overheid zouden moeten worden uitgevoerd en niet door bedrijven die winst moeten maken.

'Deze bedrijven zijn van nationaal belang en horen in handen van de overheid te blijven. Nu gaat geld boven het algemeen belang.' (man, 56, middelbaar opgeleid)

'Dit zijn essentiële diensten voor de samenleving en ik vind dat commercieel belang de kwaliteit van deze diensten ondermijnd.' (man, 44, middelbaar opgeleid)

'Met name post en energie zijn basisvoorzieningen die niet door instellingen met winstoogmerk uitgevoerd dienen te worden. Post omdat het niet rendabel is, energie omdat dat een eerste levensbehoefte is.' (man, 61, hogeropgeleid)

'hebben we allemaal nodig is een basisbehoefte. Dat zou een taak van de overheid moeten zijn. [...] KPN mag wel zelfstandig, maar postbezorging vind ik ook een taak van de overheid.' (vrouw, 55, hogeropgeleid)

De grootste groep tegenstanders motiveert zijn opvatting met pragmatische argumenten. Hun negatieve opvatting over privatisering is niet ingegeven door principiële motivaties, maar door zorgen over de ervaren of verwachte gevolgen van privatisering en verzelfstandiging. Zij vinden privatisering een slechte zaak, omdat het in hun ogen een negatief effect heeft op de kwaliteit, de dienstverlening en de prijs van diverse diensten. Er zijn klachten over slechte service, vershraling van geleverde diensten en steeds stijgende kosten. Men denkt dat de prijs stijgt doordat privatisering zorgt voor extra bestuurslagen die veel geld kosten en bonussen die worden uitgekeerd. Naast een negatief effect op de prijs en kwaliteit wordt ook genoemd dat privatisering – met name bij de post – ongunstig is voor werknemers.

'Bij alle privatiseringen is alles duurder geworden. Er wordt iedere keer geroepen dat het beter is voor de concurrentie en de prijs. Alles wijst anders uit.' (man, 25, hogeropgeleid)

'In mijn beleving komt privatisering meestal niet ten goede van de prijs en de kwaliteit van de te leveren dienst.' (man, 40, hogeropgeleid)

'Wat de post betreft gaat er te veel fout, zeker met de bestelling. Er raakt nog al eens post zoek en niemand voelt zich verantwoordelijk. De kwaliteit van dienstverlening van KPN is sinds de privatisering sterk teruggelopen. Grote ergernis bestaat er met de telefonische bereikbaarheid. Wachttijden en keuzemenu's maken het tot een onzalig gebeuren.' (man, 79, middelbaar opgeleid)

'Er zou eerlijke concurrentie ontstaan door privatisering en daardoor voordeel bij de klant. Maar bij geen van de bedrijven is dat het geval. Post heeft sowieso weinig concurrentie gekregen en heeft lonen verlaagd door ineens de functie postbezorger in het leven te roepen om de uitknijptarieven van bijvoorbeeld Sandl bij te houden. Verder gaan de post en pakkettarieven elk jaar behoorlijk omhoog. Geen voordeel voor werknemer of klant. Hetzelfde geldt voor energiebedrijven die aandeelhouders tevreden moeten stellen of dure bedrijven opkopen of opgekocht worden door megalomane buitenlandse bedrijven. Daarbij is overstappen naar een ander aanbieder geen eenvoudige stap en de tarieven zeer ondoorzichtig.' (vrouw, 45, hogeropgeleid)

'Sinds deze bedrijven zijn geprivatiseerd, zijn de beloningen binnen deze bedrijven explosief gestegen, evenals de prijzen die de consument moet betalen en is de kwaliteit van de dienstverlening schrikbarend verslechterd. De risico's van de falende bedrijfsvoering worden voortdurend afgewenteld op de burger en de belastingbetaler. Er worden talloos veel controle- en bestuurslagen opgetrokken die allemaal deel uitmaken van hetzelfde geldverslindende netwerk.' (man, 48, middelbaar opgeleid)

Het is opvallend dat de klachten over negatieve effecten vooral betrekking hebben op de post en energie. Hoewel in de vraagstelling ook werd gesproken over de privatisering van KPN, worden er aanzienlijk minder klachten genoemd die specifiek betrekking hebben op KPN of de telefonie.

Anderen geven aan tegenstander te zijn van privatisering omdat het onduidelijkheid oproept. Je weet als burger of klant niet meer waar je aan toe bent en je moet moeilijke keuzes maken.

'Mensen weten niet waar ze aan toe zijn door de misleiding van alle energiebedrijven etc.' (vrouw, 28, hogeropgeleid)

'Ik vind dat het sinds de privatisering (ik weet niet wanneer ze daarmee begonnen zijn) de kwaliteit achteruit is gegaan. Er zijn zoveel aanbieders van vanalles dat de gewone mensen er niets meer van begrijpen en dus vaak te veel betalen omdat ze bang zijn voor verandering' (vrouw, 45, lageropgeleid)

Het beeld dat de kwaliteit en prijs van geprivatiseerde diensten er niet op is vooruitgegaan, zal voor een groot deel gebaseerd zijn op mediaberichtgeving, maar sommigen spreken uit eigen ervaring. Meestal zijn dat ervaringen als klant, soms ervaringen als personeelslid.

'Ik werk zelf bij TNT Post en ik moet straks plaatsmaken voor goedkoper personeel en de kwaliteit gaat achteruit' (man, 61, lageropgeleid)

'Er komen bij mij vier verschillende postbedrijven langs de deur; vroeger kwam er een enkele postbode langs. Ik word hartstikke gek van de constante stroom van pogingen van energiebedrijven om naar hen over te stappen.' (man, 81, lageropgeleid)

'Hele volksstammen lopen op de gekste tijden post in de bus te gooien. Wat ook dikwijls verkeerde post is.' (man, 64, lageropgeleid)

Eén respondent weet alle genoemde motivaties in haar antwoord te verwerken:

De consument/burger wordt er niet beter van. Het wordt alleen maar onduidelijker, er zijn meer aanbieders om uit te kiezen maar uiteindelijk doe je dat toch niet. Je gaat niet voor een paar euro minder elk jaar maar overstappen. Bij de post moeten er veel mensen uit, maar tegelijkertijd worden er weer veel parttimers gevraagd. Voor de werknemers is het privatiseren ook niet gunstig uitgepakt, er zijn meer werklozen. Om winst te behalen wordt er vooral op personeel bezuinigd, de dienstverlening op zich is niet echt veranderd. Men mag te allen tijde een goede dienstverlening verwachten, dit heeft niets meer met privatiseren te maken. Wat nu vooral telt, is winstbejag van de bestuurders om hoge bonussen uit te keren aan de top. Het lijkt mij de economie niet echt ten goede komen, alle ontslagen en bezuinigingen die hiermee gepaard zijn gegaan. Mensen worden onzeker, krijgen geen vast contract meer. (...)Wat mij betreft mag de overheid best meer verantwoordelijkheid dragen voor publieke diensten en niet allerlei bestuurders die daar alleen maar zitten voor een flinke bonus en geen betrokkenheid hebben bij het bedrijf zelf. (vrouw, 51, middelbaar opgeleid)

Checchi et al (2005: 15-16) maken in hun onderzoek onderscheid tussen onvrede over privatisering als werknemer (omdat je bang bent je baan te verliezen), onvrede als klant (omdat de prijzen en kwaliteit tegenvallen) en onvrede als burger (omdat je denkt dat de privatisering zorgt voor verminderde competitie en grotere ongelijkheid). In de motieven die mensen zelf noemen voor hun negatieve opvattingen over privatisering zien we met name de motieven van onvrede als klant terug. In een enkel geval uit iemand zijn onvrede als werknemer. In de principiële motieven zien we onvrede in de rol van burger terug, maar dat type onvrede komt (althans in de spontane antwoorden) minder frequent voor.

Motieven van voorstanders van privatisering

De open antwoorden van de voorstanders van privatisering zijn gemiddeld wat korter dan de opvattingen van tegenstanders. Ook hier zijn er mensen met principiële argumenten over de rol van de overheid. Zo is er een groep voorstanders die vindt dat er allerlei taken zijn die de overheid in principe niet zou moeten uitvoeren omdat die niet tot haar kerntaken behoren of de overheid te log en bureaucratisch is om deze diensten goed aan te bieden. De markt kan dat beter en daarom is privatisering een goede zaak. Bovendien kan de overheid zich dan op haar kerntaken richten. Veel voorstanders van privatiseren zeggen er wel bij dat ze niet vinden dat de overheid zich helemaal moet terugtrekken: het is belangrijk dat de overheid toezicht houdt en ingrijpt als dingen niet goed gaan.

'Ik zie het niet als een taak van de overheid om deze diensten te leveren in een moderne maatschappij. Vijftig jaar geleden was het een andere situatie. De overheid dient deze diensten wel goed te controleren, omdat ze essentieel zijn voor het goed functioneren van het land. De uitvoering kunnen ze prima aan derden overlaten.' (man, 36, hogeropgeleid)

'De overheid heeft niet tot taak het verzorgen van diensten als telefonie voor haar burgers. Hiervoor zijn marktpartijen geschikter. De rol die de overheid (namens haar burgers) kan spelen is het sturen van de markt.' (man, 28, hogeropgeleid)

'Marktwerking en concurrentie houden deze bedrijven scherp en zorgen ervoor dat ze continu moeten innoveren.' (man, 27, hogeropgeleid)

Anderen geven pragmatischere argumenten over de verwachte of ervaren gevolgen van privatisering. Zij zijn van mening dat de diverse privatiseringen goed hebben uitgekapt. Ze vinden dat er door de toegenomen concurrentie meer kwaliteit is, een beter service-niveau, er efficiënter wordt gewerkt en de prijs van de diensten is gedaald. Bovendien vinden zij het juist een goede zaak dat consumenten nu zelf kunnen kiezen tussen aanbieders.

'Het is goed dat er concurrentie en marktwerking ontstaan, dat drukt de prijzen.' (vrouw, 34, middelbaar opgeleid)

'Marktwerking en concurrentie vind ik een gezonde zaak.' (man, 42, lageropgeleid)

'Door concurrentie die ontstaat kan ik als consument kiezen wat ik wil betalen en welke kwaliteit en service ik wil kopen. Voorheen had je geen keuze.' (vrouw, 43, hogeropgeleid)

Motieven van mensen die een neutraal antwoord geven

Sommige mensen die een neutraal antwoord geven, doen dat omdat ze eigenlijk niet weten of privatiseren nu een goede of een slechte zaak is. Anderen hebben een genuanceerd oordeel. Zij zien zowel voor- als nadelen van privatisering of vinden dat privatisering bij sommige diensten goed is en bij andere juist niet. Dat onderscheid tussen terreinen zien we trouwens ook terug bij voor- en tegenstanders van privatisering. In het algemeen geldt dat men positiever is over de privatisering van KPN dan over die van de post en van energie.

'Voor KPN ben ik het eens dat het goed geprivatiseerd werd. Zo kwam er concurrentie en dat scheelde in de telefoonrekening. Voor de post vind ik het neutraal. Net als bij KPN hebben zij concurrentie gekregen van internet en overige aanbieders die wel goed zijn omgesprongen zijn met de veranderende wereld. Beide bedrijven zijn volgens mij te lang een overheidinstantie geweest waardoor ze te lang op gang kwamen en uiteindelijk bijna te gronde gericht werden. Bij energiebedrijven vind ik dat er een milieuaspect en maatschappelijke verantwoordelijkheid zijn. De overheid zou daar meer de hand in moeten nemen voor de mensheid en daarmee het landsbelang.' (vrouw, 41, middelbaar opgeleid)

'Er is niet erg veel veranderd. De prijzen van energie zijn gestegen, maar telefonie is juist goedkoper geworden. Het effect van privatisering verschilt dus van geval tot geval.' (man, 46, hogeropgeleid)

In het groepsgesprek met hogeropgeleiden zien we die genuanceerde opstelling ook terug. Men maakt een duidelijk onderscheid tussen verschillende diensten:

A *'[Of privatisering een goede zaak is, is] afhankelijk van toezicht en of er gezonde concurrentie heerst. De privatisering van de Telecom is ontzettend goed verlopen. Het is nu veel goedkoper dan tien jaar geleden. Onder bepaalde omstandigheden – in Telecom traden grote buitenlandse spelers toe – werkt het. De spoorwegen hebben een natuurlijk monopolie en dat is een andere situatie. Het is dus afhankelijk van de sector. En van het toezicht: met goed toezicht hoeft het niet slecht te zijn.'* (groep hogeropgeleiden)

B *'Basisvoorzieningen moet de overheid liever in eigen hand houden, in plaats van dat er winst uit gesleept moet worden. Voorbeeld van telefonie is goed: dat is beter geworden. In sommige sectoren kan het, maar ik hou mijn hart vast.'*

Pragmatische argumenten vaker genoemd dan principiële

Zowel voor- als tegenstanders van privatisering en verzelfstandiging gebruiken vaker pragmatische argumenten dan principiële. De meeste tegenstanders zeggen niet dat ze in principe tegen privatisering zijn, maar wijzen erop dat de beloofde kostendalingen en kwaliteitsverbeteringen er niet gekomen zijn. Dat lijkt erop te duiden dat ze een andere mening zouden hebben als privatisering wél zou werken. Het zou echter ook zo kunnen zijn dat achter de pragmatische bezwaren een principiële standpunt schuilgaat. In de enquête is het niet mogelijk om dan verder door te vragen, groeps gesprekken geven meer inzicht, omdat doorvragen daar wel mogelijk is. In de groeps gesprekken is een enkeling principiële tegen privatisering. Bij enig doorvragen blijkt dat het de meeste gespreksdeelnemers het niet om het principe gaat, maar vooral om de vraag of het werkt. Als privatisering en verzelfstandiging functioneren zoals gehoopt, dan kan het best en hoeft de overheid die taken niet per se uit te voeren. Maar als het niet werkt, dan moet het mogelijk zijn om in te grijpen of de privatisering terug te draaien.

'Je gaat er alleen over nadenken als het financieel slechter voor je is. (...) Het maakt me niet uit of het bij de overheid zit of privaat. Het gaat om de kosten en die gaan omhoog. Bij de NS, bij het GVB, noem maar op.' (uit een groep lageropgeleiden).

'Ik heb in principe niets tegen privatisering, als alles maar goed blijft lopen en draaien.' (uit een andere groep lageropgeleiden)

'Op zich heb ik er niets op tegen dat deze bedrijven niet meer van de overheid zijn, maar ik vind wel dat ze nu niet hun prijzen maar mogen blijven verhogen om maar steeds meer winst te behalen.' (vrouw, 25, hogeropgeleid)

Positieve argumenten maken weinig indruk bij tegenstanders

Er zijn meer tegenstanders van privatisering dan dat er voorstanders zijn. We hebben op verschillende plaatsen in de enquête gevraagd om toelichtingen bij hun opvattingen over privatisering en dan komen steeds dezelfde argumenten naar voren: er zou geen winst gemaakt moeten worden op nutsfuncties en privatiseringen blijken in de praktijk niet de verbetering op te leveren waarop men had gehoopt. Om te kijken hoe diep die negatieve motivaties zitten, hebben we in de groeps gesprekken nadrukkelijk geprobeerd ook de positieve kanten van privatisering in de discussie naar voren te brengen. Men herkent die positieve kant wel, maar ziet ook meteen weer de keerzijde van de genoemde positieve punten. Er is zoveel aanbod dat je niet weet wat je moet kiezen en men heeft toch altijd het gevoel belazerd te worden. Ook als er positieve punten worden

ingebracht, overheerst bij deze mensen dus het negatieve gevoel. Ter illustratie een discussie uit een groeps gesprek:

Moderator: 'Privatisering heeft ook goede kanten. Er is concurrentie en je kan kiezen...' (groep lageropgeleiden)

A: 'Ja, je moet een keuze kunnen hebben. Je moet zelf een energieleverancier kunnen kiezen.'

B: 'Vroeger kon je er niets tegen doen, nu kun je kiezen.'

A: 'Maar dat gaat ook niet altijd goed, je krijgt veel telefoontjes en er zijn veel advertenties. Ik ben nooit veranderd, ik denk dat het uiteindelijk allemaal op hetzelfde neerkomt. Het zal nooit honderden euro schelen, dat kan ik me niet voorstellen. Ik geloof er niet in. (...)'

C: 'Je hebt zoveel keuze bij verzekeringen of energie. Op vergelijkingsites zie je dat het 1 euro scheelt. Dan vraag ik me af – ik ben pas verhuisd en moest energie kiezen – hoe moet ik dat doen? Je kijkt wat goedkoop is, maar je weet niet wat kwaliteit heeft. Moeilijk...'

4.3 Privatisering, verzelfstandiging en de rol van de politiek

In het tweede deel van dit hoofdstuk verleggen we het blikveld naar de rol van de politiek. Heeft de politiek nog een rol bij verzelfstandigde diensten als de ns? Hebben privatisering en verzelfstandiging een positief effect op het functioneren van de overheid? En: heeft de overheid nog wel voldoende grip op belangrijke voorzieningen? In tabel 4.5 staan de opvattingen van burgers over deze vragen.

Tabel 4.5

Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en de rol van de politiek^a, bevolking 18+ (in procenten)

	(zeer) oneens	neutraal	(zeer) eens	weet niet
De politiek moet ingrijpen als de treinen voortdurend niet op tijd rijden	10	15	67	8
Verszelfstandiging en privatisering hebben een positief effect op het functioneren van de overheid	30	30	16	24
De politiek heeft door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers	10	17	52	23
Het parlement heeft door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers	8	13	52	27
De regering heeft door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers	7	15	51	27

a Kunt u aangeven in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken?

Bron: POP2012

Er is altijd veel discussie over de vraag of de politiek nu wel of niet in actie moet komen als er iets mis gaat bij een verzelfstandigde of geprivatiseerde organisatie. Vaak worden er naar aanleiding van incidenten bij verzelfstandigde organisaties Kamervragen gesteld.⁴ Het is echter niet altijd duidelijk of de aangesproken minister wel verantwoor-

delijk is voor de fouten bij de betreffende organisatie of daar verantwoordelijk voor kan worden gehouden. Soms geeft een bewindspersoon aan geen directe verantwoordelijkheid meer te hebben over een verzelfstandigde dienst. In andere gevallen belooft een minister wel in te grijpen. Zo beloofde minister Schultz van Haegen van het ministerie van Infrastructuur en Milieu in februari 2012 dat zij zich persoonlijk zou inzetten om toekomstige grote treinstoringen te voorkomen. Burgers vinden dat terecht: 67% is van mening dat de politiek moet ingrijpen als de treinen voortdurend niet op tijd rijden. Slechts 10% vindt dat de politiek hier geen rol heeft (zie tabel 4.5).

Het idee achter verzelfstandiging en privatisering is dat dit een positief effect zal hebben op het functioneren van de overheid: die kan zich op haar kerntaken richten: 16% heeft inderdaad het idee dat de overheid door privatisering en verzelfstandiging beter is gaan functioneren (zie tabel 4.5). Maar 30% denkt niet dat dit een positief effect heeft op het functioneren van de overheid. Het aantal mensen dat het antwoord op deze stelling schuldig blijft, is tamelijk groot. Ook bij deze stelling hebben we een selectie van de respondenten gevraagd om hun antwoord toe te lichten. De toelichtingen lijken sterk op de motieven die hierboven al besproken zijn. De 30% die het met deze stelling oneens is, keert zich om principiële of pragmatische redenen tegen privatisering en vindt dat dit een slecht effect heeft op het functioneren van de overheid. Ze beoordelen dan niet de overheid in enge zin, maar het geheel van diensten (dus inclusief de geprivatiseerde en verzelfstandigde onderdelen). Al met al zijn de kosten, service en kwaliteit van geprivatiseerde en verzelfstandigde organisaties niet verbeterd en daarom functioneert de overheid slechter. Een element dat in de open antwoorden naar voren komt en nog niet eerder werd besproken, is het argument dat de overheid slechter functioneert omdat ze niet langer kan ingrijpen als er dingen verkeerd gaan.

Dat element sluit aan bij een centraal punt in discussies over privatisering en verzelfstandiging (en is de reden waarom deze ontwikkeling volgens sommigen zal leiden tot politieke onvrede, zie hoofdstuk 6). Sommige auteurs vragen zich namelijk af of de politiek door privatisering en verzelfstandiging nog wel voldoende grip heeft op publieke voorzieningen (o.a. Hay 2007). Kan zij nog wel ingrijpen als voorzieningen op afstand staan of aan de markt zijn overgelaten? En: is het erg dat ze dat niet meer kan? Ongeveer de helft van de burgers is van mening dat de politiek, het parlement, of de regering door privatisering of verzelfstandiging onvoldoende invloed heeft op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers. Ongeveer 10% is van mening dat politiek, parlement en regering nog voldoende invloed hebben. Om te kijken of mensen een onderscheid maken tussen het parlement, de regering en de politiek in het algemeen legden we drie stellingen apart voor aan een random selectie van respondenten.⁵ In tabel 4.5 zien we dat dit onderscheid niet wordt gemaakt.

Waarom vindt men dat de overheid voldoende of onvoldoende invloed heeft op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers? Diegenen die vinden dat de politiek nog voldoende invloed heeft, signaleren dat de politiek weliswaar minder *directe* invloed heeft, maar dat ze nog wel degelijk kan ingrijpen. Dat doet ze bijvoorbeeld door afspraken te maken, voorwaarden te stellen of de organisaties te straffen. De politiek heeft dus nog voldoende middelen om invloed uit te oefenen.

'Minder invloed zou een beter antwoord zijn. Via controlerende instellingen als de OΡΤΑ en NMA kan de politiek toch een mate van eisen stellen en/of druk uitvoeren op de geprivatiseerde instellingen.' (man, 35, hogeropgeleid).

'De politiek kan behoorlijk sturing geven aan commerciële bedrijven. Er kunnen straffen worden opgelegd zoals bijvoorbeeld OΡΤΑ aan KPN, er kan ingegrepen worden, zoals bij ABN Amro en Fortis gebeurd is.' (man, 41, middelbaar opgeleid)

'Volgens mij heeft het parlement nog wel degelijk invloed op bedrijven die verzelfstandigd zijn. Men kan ingrijpen als het niet goed gaat.' (vrouw, 56, hogeropgeleid)

Diegenen die vinden dat de overheid onvoldoende invloed heeft, signaleren ook dat de overheid minder directe invloed heeft, maar zij beoordelen dat juist als onvoldoende. Door de verminderde invloed kan de overheid niet ingrijpen als er dingen fout gaan (hier worden voornamelijk de NS en de post als voorbeelden genoemd). Daarnaast vinden ze dat het gebrek aan overheidsinvloed leidt tot een verschraling van de dienstverlening. Dat gaat vooral ten koste van mensen met lage inkomens en mensen in dunbevolkte gebieden. Tot slot zien ze de ontwikkeling dat commerciële belangen belangrijker worden dan het algemeen belang als teken dat de overheid onvoldoende invloed heeft.

'De overheid wordt in feite nog steeds verantwoordelijk gesteld als de geprivatiseerde ondernemingen niet goed functioneren, maar ze kunnen er vervolgens niets aan veranderen.' (vrouw, 61, hogeropgeleid)

'Wanneer treinen niet op tijd rijden of problemen geven door wat sneeuwval, dan kan de overheid de NS er bijna niet op aanspreken. En het belang van dit soort voorzieningen is voor veel mensen groot. Ook op de post en de postbezorging zou de overheid wat meer invloed mogen hebben. Hoe krijg ik een postbus geplaatst in een nieuwbouwwijk? Met PostNL is het een kwestie van kosten/opbrengsten en vroeger waren er duidelijker regels voor.' (vrouw, 39, middelbaar opgeleid)

'Ik ben bang dat de politiek te weinig invloed kan uitoefenen als er iets niet goed gaat. Kijk bij de NS, ze beloven veel na klachten van de politiek, maar veranderen doet de situatie niet. Wat kan de politiek doen om in te grijpen, hoeveel mogelijkheden hebben ze?' (vrouw 60, middelbaar opgeleid)

'Het parlement heeft het nakijken en kan geen invloed meer uitoefenen na het privatiseren of verzelfstandigen van voorzieningen of diensten. Deze kunnen minder in het belang zijn voor bepaalde groepen in de maatschappij.' (man, 35, hogeropgeleid)

'Zoals bij de gezondheidszorg en de 'Nederlandse spoorwegen' gaat nu het geld een grotere rol spelen, terwijl deze zaken juist een algemeen belang dienen.' (vrouw, 55 middelbaar opgeleid).

Hoe kijken burgers aan tegen de besluitvorming van het parlement en tegen een onderzoek naar die besluitvorming? In tabel 4.6 zien we dat 39% vindt dat het parlement onvoldoende rekening heeft gehouden met de belangen van 'mensen zoals ik' bij de besluitvorming over privatisering en verzelfstandiging. 15% vindt dat er voldoende rekening gehouden is met die belangen. 21% neemt een neutrale positie in en 25% kan geen antwoord geven.⁶

Tabel 4.6

Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en de rol van de politiek^a, bevolking 18+ (in procenten)

	(zeer) oneens	neutraal	(zeer) eens	weet niet
Bij de besluitvorming over privatisering en verzelfstandiging heeft het parlement voldoende rekening gehouden met de belangen van mensen zoals ik.	39	21	15	25
Als het parlement een besluit neemt over privatisering of verzelfstandiging doet het dat weloverwogen.	24	32	17	27
Het parlement zou meer tegengas moeten geven tegen voorstellen tot privatisering en verzelfstandiging door de regering.	11	21	47	21
De overheid zou achteraf vaker moeten onderzoeken of besluiten tot privatisering en verzelfstandiging goed zijn geweest.	3	10	72	16

a 'Kunt u aangeven in hoeverre u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken?'

Bron: POP2012

Het is voor meer dan de helft van de mensen moeilijk om aan te geven of het parlement besluiten over privatisering en verzelfstandiging weloverwogen neemt: 32% neemt een neutrale positie in, 27% weet het niet. Van de mensen die wel een antwoord geven, is 24% van mening dat het parlement de besluiten niet overwogen neemt, 17% denkt dat zo'n besluit weloverwogen is. 47% is van mening dat het parlement meer tegengas zou moeten geven tegen voorstellen tot privatisering en verzelfstandiging van de regering. 11% is het niet met de stelling eens. 42% kiest voor een neutrale categorie of weet het antwoord niet.

Over de stelling dat de overheid achteraf vaker zou moeten onderzoeken of besluiten tot privatisering en verzelfstandiging goed zijn geweest, is er wel grote eensgezindheid. 72% vindt dat dit inderdaad zou moeten gebeuren. Slechts 3% is het met deze stelling oneens.

Steun en suggesties voor het parlementaire (zelf)onderzoek

Er bestaat dus veel steun voor onderzoek van de overheid naar de uitkomsten van beslissingen tot privatisering en verzelfstandiging. Die steun blijkt ook uit de antwoorden op een open vraag aan het einde van de enquête. Daar gaven we aan dat de enquête gedaan werd voor een onderzoek van de Eerste Kamer naar de manier waarop er in de politiek besluiten zijn genomen over privatisering en verzelfstandiging (zie voorwoord). De vraag was 'Wat vindt u ervan dat de Eerste Kamer zo'n onderzoek doet? Is er nog iets wat u hun wil laten weten over deze onderwerpen?' Ongeveer 70% van de respondenten liet met korte of langere antwoorden zijn of haar mening weten.

De grootste groep laat weten het een goede zaak te vinden dat de Eerste Kamer onderzoek naar de besluitvorming over privatisering en verzelfstandiging doet. Uit hun antwoorden blijkt dat ze dit onderzoek vooral opvatten als een onderzoek naar de effecten van privatisering en verzelfstandiging. Veel mensen gebruiken de mogelijkheid om

(nogmaals) duidelijk te maken dat ze ontevreden zijn over de effecten van privatisering en verzelfstandiging. Wel vinden sommigen dat het onderzoek te laat komt. Voorstanders van het onderzoek vinden dat er ook écht iets met de uitkomsten van het onderzoek moet gebeuren. De Eerste Kamer moet er iets van leren voor de toekomst. Daarnaast moet het ook mogelijk zijn om de huidige misstanden aan te pakken en privatiseringen terug te draaien.

‘Goed dat ze zo’n onderzoek uitvoeren. Het zijn belangrijke onderwerpen, maar voor de gemiddelde Nederlander een ver-van-m’n-bedshow. Totdat de gevolgen gemerkt worden, maar dan is het al een feit en heb je als burger helemaal het idee dat je op het eventueel terugdraaien geen invloed hebt. In elk geval niet op korte termijn. Denk dat het inderdaad goed is, dat privatiseringen en dergelijke standaard geëvalueerd worden met de mogelijkheid van terugdraaien.’ (man, 34, hogeropgeleid)

‘Laat ze vooral onderzoek en onzinnige (en niet werkende) privatiseringen (bijv. ns) terugdraaien.’ (man, 47, hogeropgeleid)

‘Ik vind het positief dat de Eerste Kamer benieuwd is naar de opvattingen van de gewone Nederlanders, want de gewone burger heeft het meest te maken met de gevolgen van de privatisering en de verzelfstandiging.’ (Vrouw, 56, hogeropgeleid)

‘Wel goed dat ze dat onderzoek doen, maar ze luisteren toch niet naar de gewone man. Het zal weinig uithalen.’ (man, 71, lageropgeleid)

‘Ik vind een onderzoek wel verstandig, maar vraag me ten zeerste af of dat ze er dan ook nog naar luisteren en er wat mee doen.’ (vrouw, 46, middelbaar opgeleid)

‘Ik vind het goed dat zo’n onderzoek wordt gedaan, al is het wel laat. Als een overheidsdienst wordt geprivatiseerd houd dan een slag om de arm met een proefperiode of zoiets.’ (man, 58, middelbaar opgeleid)

‘Ik vind het goed dat de Eerste Kamer zo’n onderzoek doet. Mijn gevoel is dat de politiek veel te ver van de gewone burger staat en daardoor de gevolgen van hun besluiten niet voldoende kunnen zien. Daarnaast lijkt het erop dat het onmogelijk is om toe te geven dat een besluit fout geweest is en dit terug te draaien.’ (man, 53, middelbaar opgeleid)

De mensen die het onderzoek een goede zaak vinden, vragen zich toch ernstig af of de politiek wel iets met de uitkomsten gaat doen. De mensen die in de open antwoorden kritischer zijn over het onderzoek, weten het antwoord op die vraag al: nee, natuurlijk niet. Anderen vinden een onderzoek onzin, omdat het daarvoor veel te laat is.

‘Veelal leiden dit soort onderzoeken tot nietszeggende rapporten, waarin men achteraf concludeert over hoe het zo gekomen is, maar die niet dit soort politieke besluiten kunnen terugdraaien of dat daar echt lessen uit worden getrokken.’ (vrouw, 51, hogeropgeleid)

‘[Ze houden een onderzoek] omdat ze zogenaamd dichter bij de mensen willen staan, maar ik denk dat ze er toch niet naar luisteren. Daarom vind ik het een wassen neus.’ (man, 64, middelbaar opgeleid)

‘Als dit onderzoek op dezelfde manier wordt uitgevoerd als die van Parlementaire enquêtes, dan zal het onderzoek slechts geld kosten en zijn de consequenties voor betrokkenen nihil. Er worden wat “harde” woorden gebruikt en men gaat weer over tot de orde van de dag.’ (man, 54, hogeropgeleid)

‘Onderzoek doen, maar hieraan geen consequenties verbinden is een slechte zaak. Zeker als men geen zaken terugdraait daar waar het negatief is uitgevallen. En er geen lessen worden uitgetrokken voor de toekomst. Als dit niet gebeurt, is een onderzoek alleen tijd- en geldverspilling. En niet komen met een doodoener “met de kennis van nu” hadden we het toen anders moeten doen.’ (man, 66, hogeropgeleid)

‘Voordat ze een besluit nemen, moeten ze eens luisteren naar de gewone man. Niet zoals nu, in een ivoren toren zitten en denken dat zij alles weten. Leren van vroegere fouten doen ze niet. Brussel heeft het hier voor het zeggen. Voor dergelijke belangrijke beslissingen zou er vaker een referendum gehouden moeten worden.’ (vrouw, 73, lageropgeleid)

Als er onderzoek wordt gedaan, dan moet de politiek iets van dat onderzoek leren en moeten er ook dingen kunnen veranderen, zo vinden de meeste burgers. Dat betekent (in hun ogen) dat er niet alleen lessen moeten worden geleerd voor de toekomst (voortaan zorgvuldiger privatiseren en verzelfstandigen om problemen zoals bij de NS en de post te voorkomen), maar ook dat er gekeken moet worden of privatiseringen en verzelfstandigingen die niet goed werken, kunnen worden teruggedraaid. Uit de open antwoorden van zowel voor- als tegenstanders van het onderzoek spreekt behoorlijk wat scepsis over de politiek: men betwijfelt of politici echt naar burgers luisteren en of er echt wat zal gebeuren met de uitkomsten van het onderzoek. Wanneer dat niet gebeurt, dan kan een parlementair onderzoek het negatieve beeld versterken dat men van de politiek heeft: ze luisteren niet en gaan gewoon verder op de ingeslagen weg, terwijl een groot deel van de bevolking de andere kant op wil.

De overheid zou een actieve rol moeten spelen

De hierboven beschreven uitkomsten maken duidelijk dat burgers een actieve rol van de politiek verwachten, ook wanneer diensten geprivatiseerd of verzelfstandigd zijn. Voor en tegenstanders van privatisering zijn het erover eens dat de overheid moet toezien of taken en diensten goed worden uitgevoerd en waar nodig moet ingrijpen.

‘Privatisering is goed, maar de overheid moet wel toezicht houden hierop en de betreffende instanties eventueel aan kunnen spreken of desnoods gedwongen ingrijpen.’ (man, 23, hogeropgeleid)

‘Het is hoog tijd voor veel beter toezicht op de leiding van geprivatiseerde ondernemingen.’ (man, 59, hogeropgeleid)

‘Ik ben voor privatisering, doch blijvend onder overheidstoezicht.’ (man, 67, lageropgeleid)

‘Vind het belangrijk dat als er verzelfstandiging of privatisering wordt doorgevoerd voor basale zaken die voor elke burger van belang zijn (zoals bijv. gezondheidszorg, pensioenen, huisvesting, openbaar vervoer) er nog wel een vorm van controle is, dus niet complete marktwerking. Zodat er nog wel een mate van algemeen belang in het oog wordt gehouden.’ (vrouw, 58, hogeropgeleid)

In het groepsgesprek met hogeropgeleiden is men genuanceerd over privatisering. Bij sommige diensten moet dat zeker kunnen, maar daarbij is het wel belangrijk dat de overheid een centrale rol speelt door eisen te stellen en toezicht uit te oefenen:

Moderator: ‘Wie kan die diensten het beste leveren?’ (groep lageropgeleiden)

A: *'Als de overheid toezicht blijft houden, dan moet je blijven voldoen aan bepaalde regels en eisen. Als een bedrijf het zelf gaat regelen, dan denk ik dat sommige dingen minder streng gecontroleerd worden. Zoals: kwaliteitseisen, service, weet ik veel, het product dat je levert. Ik heb het idee dat als de overheid meekijkt dat dat toch – denk ik – misschien is het niet zo hoor... Ik denk dat het positiever is.'*

B: *'ik kijk naar de spoorwegen. Vroeger staatsbedrijf, de overheid had een vinger in de pap. Op een gegeven moment aandelen verkocht. Hoeft maar beetje te vriezen of te sneeuwen en ze hebben problemen. [...] de overheid kan bepaalde kwaliteitseisen opleggen. Ze moeten toezien dat het een bepaald niveau haalt. Ik heb indruk dat invloed steeds minder wordt.'*

Men vindt dus dat de overheid een taak heeft en een actieve rol moet vervullen. Maar – en dat is een belangrijk punt – dat men tegen privatisering (en verzelfstandiging) is, wil niet direct zeggen dat men wel vertrouwen heeft in het optreden van de overheid of zonder meer vindt dat de overheid het beter kan.⁷ Sommige mensen vinden dat bepaalde taken beter door de overheid uitgevoerd kunnen worden, maar erkennen dat ook de overheid fouten maakt. In de Amsterdamse groepsgesprekken is voor mensen duidelijk dat het gemeentelijk vervoerbedrijf (GVB, dat onderdeel is van de gemeente Amsterdam) ook niet functioneert.

Bij de motieven van tegenstanders zagen we al dat mensen vooral vinden dat het moet werken, los van de vraag wie het uitvoert en verantwoordelijk is.

X: *'Zolang je er geen nadeel van hebt, maakt het niemand uit waar wat zit hoe het gedaan wordt' (groep lageropgeleiden)*

Moderator: *'Stel dat door privatisering er zo'n goede concurrentie is dat al die dingen waarvan jullie nu zeggen dat ze duurder zijn geworden, goedkoper worden. Mag het dan wel, privatisering?' (andere groep lageropgeleiden)*

A: *'Goedkoper is altijd goed.'*

B: *'In principe is er is niets mis met privatisering, als alles maar goed blijft lopen en draaien!'*

A: *'...En normaal betaalbaar blijft.'*

B: *'Dus ik denk dat er vanuit de overheid toezicht op moet blijven.'*

4.4 Segmenten in de publieke opinie

In hoofdstuk 3 hebben we aandacht besteed aan de betrokkenheid bij privatisering en verzelfstandiging en in dit hoofdstuk aan de opvattingen over deze onderwerpen. We geven nu een samenvatting van beide hoofdstukken door de presentatie van een indeling van de bevolking op basis van een combinatie van metingen van betrokkenheid en opvattingen (tabel 4.7). De indeling is het resultaat van een clusteranalyse, maar geen statistisch dwingend resultaat. Er had meer of minder waarde gehecht kunnen worden aan verschillen op afzonderlijke kenmerken en er hadden ook meer of minder groepen onderscheiden kunnen worden.⁸ In de gekozen indeling komen sterke relaties tussen kenmerken echter goed tot hun recht en ze laat zien dat het de publieke opinie over privatisering en verzelfstandiging geen kwestie is van over de hele linie meer of minder betrokkenheid en steun.

Tabel 4.7

Segmenten: de samenstellende kenmerken^a, bevolking 18+ (in gemiddelden en in procenten)

	allen	1. onze- keren	2. onver- schilligen	3. zeer nega- tieven	4. scep- tici	5. posi- tieven
% van de ondervraagden	100	8	25	19	28	20
% dat nieuws over privatisering en verzelfstandiging intensief of op hoofdlijnen volgt	45	10	4	64	63	65
% dat het onderwerp van de enquête (beslist) interessant vond	49	16	16	68	64	64
gemiddeld aantal associaties bij de term privatisering of verzelfstandiging (0-5) (zie tabel 3.1)	1,8	0,2	0,5	2,4	2,5	2,5
aantal keren dat men een idee heeft van de betekenis van vier termen (0-4) (zie tabel 3.4)	3,6	1,1	3,5	3,8	4,0	3,9
aantal keren dat men meent te weten wat voor type een organisatie is (0-11) (zie tabel 3.2)	10,1	3,6	10,2	10,8	10,7	10,8
aantal keren dat men over onderstaande zes stellingen een mening heeft (0-6)	4,9	1,2	3,8	5,9	5,6	5,7
% (zeer) eens met:						
'Het is een goede zaak dat staatsbedrijven zoals de post, KPN en energiebedrijven zijn geprivatiseerd'	23	6	14	0	8	82
'Vzelfstandiging en privatisering hebben een positief effect op het functioneren van de overheid'	16	2	9	1	8	57
'De Nederlandse overheid had de post nooit moeten privatiseren'	44	11	33	94	56	6
'De Nederlandse overheid had het leveren van energie nooit moeten privatiseren'	36	9	26	93	37	2
'Als diensten worden geprivatiseerd/verzelfstandigd schaadt dat het publieke belang'	37	6	18	86	50	8
'De politiek / het parlement / de regering heeft door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers'	51	4	23	92	76	30

a K-meansclustering van z-scores van de vermelde kenmerken en stellingen met alle antwoordmogelijkheden.

Bron: POP2012

In de eerste twee segmenten, samen ongeveer een derde van de bevolking, is er een geringe betrokkenheid bij privatisering en verzelfstandiging. De berichtgeving in de media wordt nauwelijks gevolgd en men vindt het ook geen interessant enquêteonderwerp. In het kleinste eerste segment heeft men ook nauwelijks associaties bij de begrippen en beantwoordt men vragen veelvuldig met 'ik weet het niet'. Dat heeft ook tot gevolg dat de stellingen, pro of contra, weinig steun krijgen. In het tweede, grotere segment vindt men het onderwerp niet interessanter, maar geeft men wel vaker antwoord op de enquêtevragen. Men kan echter niet veel associaties bij de begrippen geven en men houdt zich bij de opvattingen op de vlakte (als men bij de stellingen het antwoord niet schuldig blijft, kiest men vaker voor het neutrale 'eens noch oneens'). De drie andere clusters, samen twee derde van de bevolking, zijn in gelijke mate betrokken bij het onderwerp en in staat of bereid om antwoorden te geven op de enquêtevragen. Ze verschillen echter sterk in hun opvattingen. Ongeveer een vijfde is zeer uitgesproken negatief over privatisering en verzelfstandiging (steun voor de twee positieve stellingen is verwaarloosbaar, en negen op de tien is het eens met de negatieve stellingen) en ongeveer een vijfde is positief, zij het wat minder extreem. Tussen deze tegengestelde groepen staat ruim een kwart, die we als sceptici aanduiden: bij de privatisering van energielevering nemen ze een gemiddelde positie in en verder neigen ze meer naar een negatieve dan naar een positieve houding. Om misverstanden te vermijden: de indeling in tabel 4.7 is gebaseerd op de oorspronkelijke antwoorden op alle daar vermelde vragen en stellingen. De groepen die worden onderscheiden, komen daarom niet overeen met de categorieën die in deze publicatie op basis van een enkele vraag worden onderscheiden.⁹

Tabel 4.8 duidt deze segmenten sociaaldemografisch. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd bij de niet-betrokkenen en ondervertegenwoordigd bij de voorstanders en de tegenstanders. Jongeren zijn ook oververtegenwoordigd in de groepen niet-betrokkenen, maar zijn het minst te vinden onder de uitgesproken negatieven. Ouderen vormen hiervan het spiegelbeeld. Van hen is de meerderheid (56%) zeer negatief, terwijl ze ongeveer een derde (35%) van de hele bevolking uitmaken. Lageropgeleiden zijn ook ongeveer een derde (31%) van de bevolking en die vormen de meerderheid in de groep onzekeren (57%). Ze zijn weinig te vinden onder de voorstanders. Daar zijn de hogeropgeleiden sterk oververtegenwoordigd.

In de volgende hoofdstukken gaan we verder in op de achtergronden en correlaten van steun en afwijzing. Daar zullen we geen aandacht meer besteden aan verschillen in de mate waarin mensen meningen over privatisering en verzelfstandiging hebben, zich geïnformeerd achten en geïnteresseerd zijn in de thematiek. Het is echter goed te blijven beseffen dat ook daarop mensen en groepen in de samenleving sterk van elkaar verschillen.

Tabel 4.8

Segmenten: enkele achtergronden, bevolking 18+ (in procenten)

	allen	1. onzekeren	2. onverschilligen	3. zeer negatieven	4. sceptici	5. positieven
% van de ondervraagden	100	100	100	100	100	100
% vrouw	51	64	65	44	50	38
% 18-34	26	43	34	12	20	34
% 55+	36	23	26	56	44	24
% lageropgeleiden	31	57	42	32	24	16
% hogeropgeleiden	33	14	22	34	37	47

Bron: POP2012

4.5 Afsluitend

In hoofdstuk 3 zagen we dat privatisering en verzelfstandiging worden opgevat als een algemenere ontwikkeling waarin de overheid zich terugtrekt en marktwerking introduceert. In dit hoofdstuk 4 is duidelijk geworden er meer tegenstanders dan voorstanders van die ontwikkeling zijn. 38% van de mensen vindt de privatisering van staatsbedrijven geen goede zaak, ongeveer 40% vindt dat privatisering de maatschappelijke ongelijkheid groter maakt en het publieke belang schaadt. 38% wil privatiseringen en verzelfstandigingen in de toekomst terugdraaien. Er is echter ook een groep voorstanders van privatisering en verzelfstandiging: 23% vindt privatiseringen een goede zaak, 26% is voorstander van het privatiseren van de energiemarkt en 7% wil in de toekomst meer privatiseringen en verzelfstandigingen doorvoeren. Net als in hoofdstuk 3 zien we ook hier dat niet iedereen een mening heeft over dit onderwerp. Bij anderen daarentegen is de reactie heftig.

In de literatuur over privatisering zien we dat opvattingen mede afhankelijk zijn van het terrein dat geprivatiseerd of verzelfstandigd wordt (zie o.a. Battaglio 2009: 42-43). Sommige taken ziet men als centrale overheidstaken en andere niet (zie ook hoofdstuk 2). De mate van steun lijkt daarnaast af te hangen van het beeld dat men heeft over ontwikkeling van de prijs en de kwaliteit van de geprivatiseerde of verzelfstandigde organisatie. Heeft men het beeld dat de kosten gestegen zijn en de kwaliteit is gedaald, dan is men negatief. In Nederland wordt met name de verzelfstandiging (of in ogen van veel burgers: privatisering) van de NS negatief gewaardeerd. In open antwoorden lezen we daarnaast veel klachten over de post en de energie. Over de privatisering van KPN en de ontwikkelingen in de telecomsector is men positiever. Een grote groep ziet een positief effect van privatisering op de prijs. Het beeld dat mensen hebben van de effecten van privatisering lijkt gebaseerd op de media (bijvoorbeeld over de NS of zorgen over het ontslag van postbodes), maar ook op persoonlijke ervaringen (vooral met de postbezorging en telefoontjes van energiebedrijven).

In discussies over privatisering en verzelfstandiging worden zowel principiële als pragmatische argumenten aangevoerd. Principiële tegenstanders vinden dat nutsfuncties door de overheid uitgevoerd zouden moeten worden en winst de verkeerde prikkel is.

Principiële voorstanders vinden dat bepaalde taken niet door de overheid zouden moeten worden uitgevoerd, omdat die niet tot haar kerntaken behoren en de overheid niet efficiënt genoeg is. De markt kan dat beter. De meeste argumenten zijn echter instrumenteel van aard en hebben betrekking op ervaren of verwachte negatieve gevolgen: treinen rijden niet op tijd en bij het minste of geringste helemaal niet, de post wordt niet goed bezorgd (te laat of kapot), postbodes verliezen hun baan, energiebedrijven bellen je te pas en te onpas op en de keuzes zijn onoverzichtelijk. Voor veel mensen geldt: hoe het geregeld is maakt niet uit, als het maar werkt (zie ook Kerpershoeck et al. 2010: 15).

De overheid moet in de ogen van burgers een actieve rol spelen om te zorgen dat allerlei diensten goed worden uitgevoerd. Die actieve rol kan bestaan uit het maken van goede afspraken met verzelfstandigde en geprivatiseerde organisaties en het houden van toezicht. Ook vindt men dat de politiek niet verder zou moeten gaan met privatisering, verzelfstandiging en marktwerking als het niet werkt of deze ontwikkelingen zou moeten terugdraaien.

Het lijkt of tegenstanders van privatisering een groot vertrouwen hebben in de overheid: ze denken dat de prijs en kwaliteit door privatisering achteruit zijn gegaan, zijn negatief over geprivatiseerde instellingen en willen dat de overheid een actieve rol speelt. Maar uit de open antwoorden in de enquête en de groepsgesprekken blijkt niettemin dat men heel cynisch is over overheid en politiek. De overheid moet een actieve rol spelen, maar dat moet dan tegelijkertijd een *andere* overheid zijn. In het tweede deel van het rapport gaan we verder in op deze tegenstelling en kijken we hoe negatieve opvattingen over privatisering samenhangen met opvattingen over politiek en overheid.

Noten

- 1 Een deel van het onderzoek vond plaats in februari 2012, toen de treinen een week niet reden door het winterweer. Het zou kunnen dat de evaluatie van de ns daarom zo negatief is, maar dat blijkt toch niet het geval te zijn. In het deel van het onderzoek dat in maart plaatsvond, is men even negatief over de ns. Incidenten bij de ns spelen een belangrijke rol in de opinievorming, maar het incident in februari leidt niet tot een verschil in waardering van de ns in februari en in maart.
- 2 Vanzelfsprekend is dat echter niet. Zoals in een aantal toelichtingen rendementsafwegingen worden afgeschilderd als iets waartegen geen bezwaar kan worden gemaakt, zou men dat bij publieke instellingen kunnen doen voor correct gevolgde bestuurlijke procedures.
- 3 De vraag over de toekomst is gesteld voor privatisering en verzelfstandiging in het algemeen. Het is mogelijk dat mensen privatisering en verzelfstandiging van sommige organisaties zouden willen terugdraaien, maar dat andere behouden zouden mogen blijven. In toekomstig onderzoek is het daarom beter in deze vraag onderscheid te maken tussen verschillende diensten. Op basis van de associaties met privatisering en verzelfstandiging die we in hoofdstuk 3 bespraken, hebben we de indruk dat het hier vooral gaat om het openbaar vervoer en de post.
- 4 Denk bijvoorbeeld aan de discussie in de Tweede Kamer over de 'gouden kranen' bij het u w v. Of de Kamervragen over de 'plaszakken' in de sprinters van de ns.
- 5 Dat wil zeggen: een derde van de respondenten kreeg de vraag over de politiek, een derde de vraag over het parlement en een derde de vraag over de regering.
- 6 Uit onderzoek naar politiek (zelf)vertrouwen weten we dat een groot deel van de burgers normaal

gesproken ook negatief is over de mate waarin parlementariërs rekening houden met de opinies van 'mensen zoals ik'. Beide stellingen laten zich niet een-op-een vergelijken, maar het lijkt erop dat men nog iets negatiever is over de besluitvorming over privatisering dan over de algemene stelling over parlementariërs. Daar antwoordt 63% dat parlementariërs onvoldoende rekening houden met belangen van mensen zoals ik en vindt 37% dat het voldoende is. Hier beoordeelt slechts 15% de inzet van het parlement als voldoende.

- 7 Zie ook het onderzoek naar opvattingen over privatisering in 28 postcommunistische landen van Denisova et al. (2012). De uitkomsten laten zien dat 'opposition to privatization should not be equated with support for renationalization' (2012: 44).
- 8 Om tot deze clustering te komen zijn er verschillende clustertechnieken en afstandsmaten geprobeerd (hiërarchisch en k-means, verschillende afstandsmaten en samenvoegingscriteria). Uiteindelijk is gekozen voor achtereenvolgens een k-meansclustering met en zonder voortdurende update van clustercentra op de gestandaardiseerde variabelen met het oorspronkelijke aantallen antwoordcategorieën.
- 9 Zo zijn de eerder onderscheiden 38% tegenstanders van privatisering en verzelfstandiging (de mensen die het oneens zijn met de stelling 'Het is een goede zaak dat staatsbedrijven zoals de post, KPN en energiebedrijven zijn geprivatiseerd'), nu weliswaar vooral terug te vinden bij de zeer negatieven verwerpen (97% van deze groep) en in mindere mate bij de sceptici (51%), maar ook bij de onverschilligen (18%) en onzekereren (7%) en incidenteel zelfs bij de voorstanders (1%).

DEEL 2

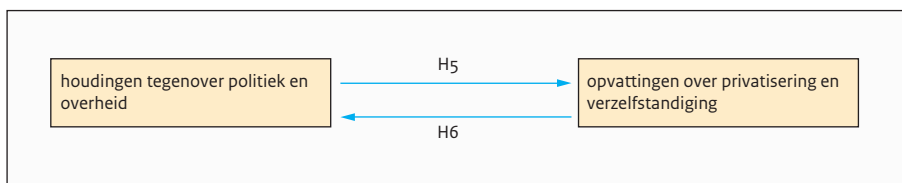
Relaties en politieke verbanden

In het eerste deel van dit rapport bespreken we de opvattingen van Nederlanders over privatisering en verzelfstandiging. In dit deel gaan we in op enerzijds de relaties tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en anderzijds houdingen jegens de politiek en overheid, vooral vertrouwen in de politiek. We kunnen deze relaties vanuit twee invalshoeken en onderzoekbenaderingen bezien.

De eerste invalshoek sluit aan bij de literatuur over publieke opinie over privatisering. De centrale vraag in deze literatuur is hoe we de opvattingen over privatisering en verzelfstandiging kunnen verklaren. Waarom zijn sommige mensen voorstander van deze ontwikkeling en keren anderen zich er juist tegen? Opvattingen over privatisering zijn in deze vraagstelling de afhankelijke variabele. Politiek vertrouwen is hier een van de mogelijke factoren die opvattingen over privatisering beïnvloeden.

De tweede invalshoek sluit aan bij de literatuur over politieke onvrede (zie onder andere Bauman 1994, Hay 2007). Daar staat de vraag centraal waarom mensen ontevreden zijn over de politiek. De trend van privatisering en negatieve opvattingen hierover, wordt genoemd als een van de mogelijke verklaringen. Houdingen jegens de politiek zijn dan de afhankelijke variabele en opvattingen over privatisering de onafhankelijke variabele. De relaties tussen opvattingen over privatisering en politiek vertrouwen (en andere houdingen jegens politiek en overheid) worden in de literatuur dus op twee tegengestelde wijzen geanalyseerd. We volgen deze indeling en onderzoeken in hoofdstuk 5 eerst hoe politiek vertrouwen samen met andere factoren van invloed is op de houding jegens privatisering en verzelfstandiging, en gaan vervolgens in hoofdstuk 6 na in hoeverre percepties en preferenties ten aanzien van privatisering en verzelfstandiging van invloed zijn op de houding jegens de politiek:

Opzet van hoofdstuk 5 en 6

Op basis van eenmalige metingen van privatiseringspercepties en -preferenties en politieke houdingen in onze enquête kunnen we per definitie geen stellige uitspraken doen over de dominante causaliteit. Het is de vraag of dat met een andere onderzoeksopzet wel zou kunnen. Misschien zijn opvattingen over privatisering en algemenere politieke houdingen zozeer met elkaar verstrengeld, dat het hele idee van causaliteit niet bruikbaar is. Om enig licht te werpen op de wisselwerking maken we in tweede helft van hoofdstuk 6 gebruik van ander onderzoek om te zien welke relaties burgers zelf leggen

als ze het over privatisering (en verwante zaken) en politiek hebben. Daar gaan we in de slotbeschouwing van hoofdstuk 7 op door in een poging om een antwoord te geven op de centrale vraag van dit rapport.

5 Duiding van verschillen in opvattingen

In hoofdstuk 4 zagen we al dat niet iedereen hetzelfde over privatisering denkt en dat we groepen met verschillende opvattingen kunnen onderscheiden. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de meningsverschillen over privatisering en verzelfstandiging en kijken we wie van mening verschillen. In de literatuur worden diverse verwachtingen geformuleerd over groepen burgers die van mening zouden verschillen over privatisering en verzelfstandiging. Die verwachtingen bespreken we in paragraaf 5.1. In paragraaf 5.2 gaan we kort in op de manier waarop we gaan kijken of deze verwachte verschillen tussen groepen zich ook in Nederland voordoen. In paragraaf 5.3 kijken we eerst bivaariaat en vervolgens multivariaat hoe diverse achtergrondkenmerken en houdingen samenhangen met opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. In een slotbeschouwing (paragraaf 5.4) zetten we de belangrijkste conclusies van deze analyses op een rij en bespreken we de betekenis van die conclusies.

5.1 Verwachtingen over verschillen in waardering

Niet iedereen denkt hetzelfde over privatisering en verzelfstandiging. Sommige mensen vinden het een goede ontwikkeling, anderen zijn er (fel) tegen en weer anderen hebben er eigenlijk geen sterke mening over en nemen een neutrale positie in. In dit hoofdstuk behandelen we de vraag hoe we die verschillen in opvattingen kunnen verklaren. Wie verschillen van mening? En: hoe komt het dat bepaalde mensen voorstander van privatisering en verzelfstandiging zijn, terwijl anderen zich ertegen keren?

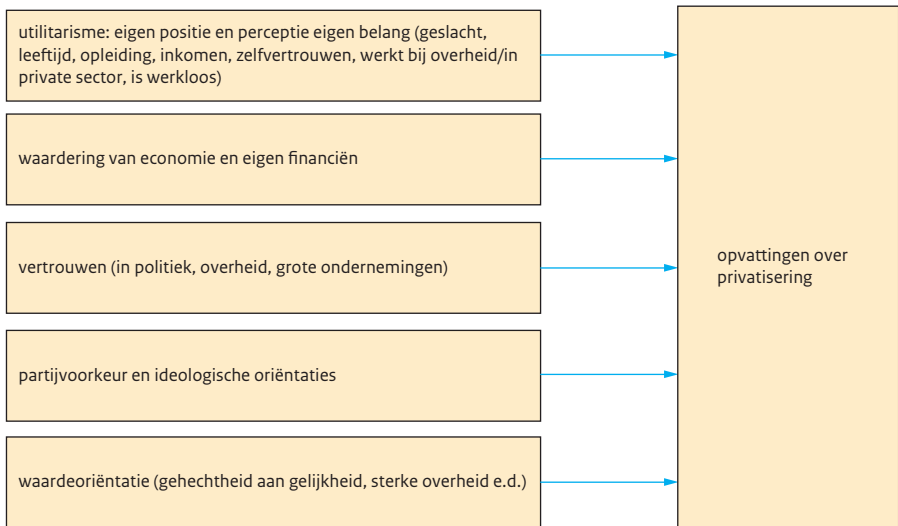
In de literatuur over privatisering worden verschillende verklaringen genoemd die een antwoord op deze vragen moeten geven. Een belangrijk verschil tussen die literatuur en ons onderzoek is dat het in de beschikbare literatuur voornamelijk gaat over privatisering, terwijl we hier kijken naar opvattingen over privatisering én verzelfstandiging. In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat beide ontwikkelingen voor mensen grofweg hetzelfde betekenen. We mogen dus verwachten dat de literatuur over privatisering ook hier van toepassing zal zijn.

Een ander verschil met bestaande literatuur is dat een deel van de literatuur betrekking heeft op de steun voor toekomstige privatisering en daarbij verklaringen aan de orde zijn die niet gelden wanneer je kijkt naar algemene opvattingen over privatisering of opvattingen over al geprivatiseerde diensten of bedrijven, zoals in ons onderzoek het geval is. We bespreken hier alleen die verklaringen die in de literatuur worden gegeven die ook in de Nederlandse context plausibel lijken en van toepassing zijn op algemene opvattingen over privatisering.¹

In onderzoek naar steun voor privatisering worden grofweg vijf factoren genoemd die opvattingen over privatisering kunnen verklaren en ook relevant zouden kunnen zijn voor de Nederlandse context (zie figuur 5.1). Die vijf verklaringen overlappen soms (de grens tussen utilitarisme en economische evaluaties is vaag, net als de grens tussen partijvoorkeur en waardeoriëntaties), maar we zullen ze hier toch apart bespreken.

Figuur 5.1

Achtergronden van opvattingen over privatisering

Bron: Durant en Legge 2001; Legge en Rainey 2003; Rudolph en Popp 2009; Battaglio 2007,2009.

De eerste verklaring is utilitaristisch van aard: het idee dat opvattingen voortkomen uit iemands perceptie van hoe het beleid voor hemzelf uitwerkt of zal uitwerken (Durant en Legge 2002: 313; Battaglio 2009: 45). Burgers nemen, afhankelijk van hun sociaal-economische positie of sociaaldemografische achtergrondkenmerken, een verschillende positie in de maatschappij in en die positie stelt ze in meer of mindere mate in staat te profiteren van bepaalde beleidsontwikkelingen (Durant en Legge 2001: 80). Mensen in bepaalde posities zullen weinig te winnen hebben bij privatisering of zich zelfs bedreigd voelen door deze ontwikkeling, anderen zouden wel voordeel kunnen hebben. De verwachting is dat deze verschillen zullen samenhangen met geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, inkomen, werksituatie en politiek (zelf)vertrouwen.²

Men verwacht dat vrouwen negatiever zullen zijn over privatisering dan mannen. Dat zou komen, omdat zij privatisering zien als een bedreiging voor het voortbestaan van sociale voorzieningen voor diegenen die dat nodig hebben (Battaglio 2009: 46). Bovendien zouden vrouwen vaker afhankelijk zijn van overheidssteun dan mannen en daarom eerder voorstander zijn van een sterke overheid dan van privatisering (Legge en Rainey 2003: 134).

Opvattingen over privatisering blijken steeds weer samen te hangen met leeftijd (zie o.a. Rudolph en Popp 2009: 341). De verklaring die daarvoor wordt gegeven, is dat ouderen vaker gebruikmaken van overheidsvoorzieningen en daarom de overheid boven de markt zouden prefereren. In hoofdstuk 4 zagen we dat privatisering in Nederland (onder andere) wordt geassocieerd met de zorg. Het zou kunnen dat ouderen – als meer

frequente zorggebruikers – hierover negatiever zijn (zie ook Battaglio en Legge 2008: 25). Ouderen zouden dus het idee hebben dat privatisering voor hen geen voordeel oplevert en er negatievere opvattingen op nahouden dan jongeren (Battaglio en Legge 2009: 701). Twee andere kenmerken die iets zeggen over iemands positie in de maatschappij en de mogelijkheid om voordeel te halen uit privatisering, zijn opleiding en inkomen. Mensen met een hoge opleiding zouden meer kennis hebben en daardoor beter in staat zijn de voordelen van privatisering te zien (lageropgeleiden zouden de voordelen niet begrijpen, Battaglio en Legge 2008: 26). Bovendien zouden hogeropgeleiden beter in staat zijn zich te redden en minder afhankelijk van overheidsvoorzieningen dan lageropgeleiden (Legge en Rainey 2003: 134). Lageropgeleiden en mensen met lage inkomens zouden daarom meer gebaat zijn bij een grote overheid en dus tegenstander zijn van privatisering.

Een onderscheid dat in bijna al het opinieonderzoek naar privatisering voorkomt en vaak ook een effect heeft, is het onderscheid tussen mensen die werkzaam zijn in de publieke en in de private sector. Mensen met een achtergrond of werkervaring in de private sector zijn vaker voorstander van privatisering dan mensen die deze achtergrond niet hebben (zie oa. Steen en Duran 2011: 61; Denisova et al. 2012: 45). Mogelijke verklaringen voor dat verband zijn dat mensen die in de private sector werken een positiever beeld hebben van de voordelen van een geprivatiseerd systeem. Daarnaast zou privatisering in het belang kunnen zijn van werknemers in de private sector en niet van die in de publieke sector. Werknemers in de publieke sector zien hun werkterrein immers kleiner worden (Battaglio 2009: 46). Ook zou het kunnen dat het werken in de private sector gepaard gaat met een waardepatroon dat meer gericht is op competitie en dat het type mensen dat in de private sector werkt om die reden vaker voorstander is van privatisering. Verder zou ook het al dan niet hebben van werk een rol kunnen spelen bij opvattingen over privatisering. Mensen zonder werk zouden meer afhankelijk van de overheid, en daarom eerder voorstander van een sterke overheid zijn dan van een sterke markt (Legge en Rainey 2003: 135).

Tot slot kan ook het vertrouwen dat iemand heeft in zijn eigen mogelijkheden om de politiek te beïnvloeden een rol spelen bij de inschatting of privatisering in zijn of haar voordeel zou kunnen werken. Het vertrouwen dat iemand heeft in zijn eigen politieke invloed en de mate waarin de politiek open staat voor die invloed (de responsiviteit van het politieke systeem), wordt door politicologen aangeduid met de term politiek zelfvertrouwen. Mensen met een hoger politiek zelfvertrouwen zullen eerder voorstander zijn van privatisering, omdat zij beter geïnformeerd zijn en het vertrouwen hebben dat zij ook op deze nieuwe situatie invloed kunnen uitoefenen (Legge en Rainey 2003: 136; Battaglio en Legge 2008: 27).

Battaglio (2009: 49) heeft juist een tegenovergestelde verwachting. Mensen met veel politiek zelfvertrouwen verwachten veel van politieke participatie en het uitoefenen van invloed via de overheid. Omdat privatisering die invloedsmogelijkheden beperkt, zullen zij juist vaker tegenstander zijn van privatisering.

De tweede set verklaringen heeft te maken met het gevoel van economisch welbevinden. Het gaat daarbij om de evaluatie van de economische situatie in het land en de evaluatie van de eigen financiële situatie. Des te positiever iemands evaluatie van de economische

situatie van het land en zijn persoonlijke situatie, des te positiever hij zal zijn over privatisering (Durant en Legge 2002: 313). Maar waarom zou dat het geval zijn? Durant en Legge geven hiervoor eigenlijk geen goede verklaring. Er zou een utilitaristische verklaring kunnen zijn: mensen met een negatieve evaluatie van de economie en hun eigen financiële situatie zouden privatisering kunnen zien als een bedreiging van hun welbevinden. Volgens Durant en Legge zijn utilitaristische evaluaties echter gerelateerd aan de uitwerking van beleid op de eigen situatie, terwijl de evaluatie van de economische situatie verder gaat dan de impact van specifieke markthervormingen op het individu (Durant en Legge 2002: 313).

De derde set verklaringen voor opvattingen over privatisering heeft te maken met (politiek) vertrouwen (zie o.a. Durant en Legge 2002: 314; Battaglio en Legge 2008: 24, Rudolph en Popp 2009). Privatisering is een complex fenomeen en burgers moeten het vertrouwen hebben in de overheid (en in de private sector) dat zij dit soort processen goed laten verlopen. Vertrouwen wordt in de literatuur ook wel aangeduid als een 'symbolische variabele' (Battaglio en Legge 2008: 24; Battaglio en Legge 2009: 699). Bij een complex en risicovol fenomeen als privatisering zouden burgers gebruikmaken van *information shortcuts* en basishoudingen om tot een opvatting te komen. Het vertrouwen in de politiek is zo'n basishouding. Vertrouwen wordt dan opgevat als het geloof dat de overheid het juiste beleid zal uitvoeren en dat op een goede manier zal doen (Rudolph en Popp 2009: 336). Hoe groter het vertrouwen in de politiek en in de overheid, des te groter de steun voor privatisering.³ Wat in de literatuur over privatisering niet wordt behandeld maar mogelijk wel een rol kan spelen, is het vertrouwen in grote ondernemingen. Onze verwachting is dat mensen die meer vertrouwen hebben in marktpartijen en ondernemingen, vaker voorstander zullen zijn van privatisering en verzelfstandiging.

Een vierde verklaring voor opvattingen over privatisering is het idee dat opvattingen worden bepaald door partijvoorkeur en ideologie (Battaglio 2009: 47). Mensen die linkse partijen steunen of zichzelf links op een links-rechtsschaal plaatsen, zullen negatiever zijn over privatisering dan mensen met een rechtse partijvoorkeur. Dat heeft een ideologische achtergrond (aan de rechterkant van het politieke spectrum zijn mensen voorstander van een kleine overheid en meer marktwerking, aan de linkerkant van het spectrum is men traditioneel voor een sterke overheid) of dat kan te maken hebben met signalen die politieke partijen afgeven. Het is mogelijk dat mensen bij dit complexe onderwerp de signalen van 'hun' partij volgen. Partijen als SP en PvdV spreken zich uit tegen privatisering en marktwerking, een partij als de VVD toont doorgaans sterke sympathie voor deze ontwikkeling. De aanhangers van deze partijen zouden hun partijen volgen en zo zouden we verschillen in opvattingen kunnen verklaren.

Een vijfde verklaring die in de literatuur wordt genoemd sluit aan op de vorige verklaring en heeft betrekking op waardeoriëntaties (zoals gehechtheid aan vrijheid of gelijkheid, aan het materialisme en het postmaterialisme van Inglehart, maar: het onderscheid tussen waardeoriëntaties en ideologieën is vaag). Mensen die veel waarde hechten aan sociale gelijkheid en denken dat dit door de overheid het beste kan worden bewaakt, zullen positiever zijn over het leveren van publieke diensten door de overheid dan door de markt (zie Battaglio 2009: 48; Breznau 2010:477). Waardeoriëntaties zijn hier (post) materialisme en houdingen jegens de rol van de overheid.

Samenvattend: in de literatuur over privatisering en verzelfstandiging wordt een aantal verwachtingen geformuleerd over de samenhang tussen individuele kenmerken en opvattingen over privatisering. Op basis van die literatuur verwachten we dat vrouwen, ouderen, lageropgeleiden, werknemers in overheidsdienst, werklozen, mensen met een lager inkomen, negatieve economische evaluaties, minder (zelf) vertrouwen, linkse partijvoorkeur en een postmaterialistische waardeoriëntatie gemiddeld negatiever zijn over privatisering en verzelfstandiging. Mannen, jongeren, hogeropgeleiden, werknemers in de private sector, mensen met een hoger inkomen, positieve economische evaluaties, veel (zelf) vertrouwen, een rechtse partijvoorkeur en een materialistische waardeoriëntatie zullen positiever zijn.

5.2 Metingen en methode

Het empirische onderzoek waarin deze verklaringen zijn getest, richt zich tot nu toe vooral op Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Frankrijk en Duitsland. Dat onderzoek heeft uitgewezen dat er tussen deze landen grote verschillen zijn in de opvattingen over privatisering en de verklaring voor die opvattingen. Durant en Legge (2002: 318) stellen dan ook dat het niet mogelijk is 'to generalize about the public reaction to their privatization efforts from the experiences of nations other than their own'. We kunnen dus niet zonder meer aannemen dat de factoren die in andere landen een rol spelen, ook in Nederland de opvattingen over privatisering en verzelfstandiging verklaren. In dit hoofdstuk kijken we daarom of de in de literatuur genoemde factoren om opvattingen over privatisering en verzelfstandiging te verklaren ook opgaan in de Nederlandse context.

Dat doen we door te achterhalen of opvattingen over privatisering en verzelfstandiging samenhangen met de in paragraaf 5.1 beschreven factoren. De afhankelijke variabele in de analyse is een combinatie van opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. Die opvattingen hebben we in kaart gebracht met zes stellingen (die uitgebreid zijn beschreven in hoofdstuk 4):

- 1 De Nederlandse overheid had de post nooit moeten privatiseren (eens → oneens)
- 2 De Nederlandse overheid had het leveren van energie nooit moeten privatiseren (eens → oneens)
- 3 Het is een goede zaak dat staatsbedrijven zoals de post, KPN en energiebedrijven zijn geprivatiseerd (oneens → eens)
- 4 Verzelfstandiging en privatisering hebben een positief effect op het functioneren van de overheid (oneens → eens)
- 5 Als diensten worden [geprivatiseerd / verzelfstandigd] schaadt dat het publieke belang (eens → oneens)
- 6 [De politiek / Het parlement / De regering] heeft door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers (eens → oneens)

Respondenten die vijf of zes keer geen mening geven (dat is 12% van alle ondervraagden), laten we hier verder buiten beschouwing. Het gaat ons nu om de mate waarin

men voor of tegen privatisering en verzelfstandiging is, en niet meer om verschillen in betrokkenheid. Dat betekent dat de analyse in dit hoofdstuk verder gaat over 88% van de ondervraagden.⁴ Voor deze populatie zijn de metingen van de reacties op de zes stellingen eerst gestandaardiseerd.⁵ Met een principale-componentenanalyse is vervolgens gekeken of de zes stellingen zodanig met elkaar samenhangen dat we ze kunnen samenvoegen tot een samenvattende ‘waardering van privatisering en verzelfstandiging’. Dat blijkt het geval te zijn: de eerste principale component verklaart 59% van de gemeenschappelijke variantie. Als samenvattende meting gebruiken we de componentscores, vermenigvuldigd met 100. Deze waarderingsmaat heeft een gemiddelde van 0 en een standaardafwijking van 100 en loopt van -224 (de negatiefste waardering) naar +310 (de positiefste waardering van privatisering en verzelfstandiging).⁶ Merk overigens op dat het gemiddelde van 0 *niet* staat voor een neutrale houding. Zoals we zagen in hoofdstuk 4 is er gemiddeld meer instemming met negatieve opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en meer afwijzing van positieve opvattingen.

Om de onafhankelijke variabelen uit schema 1 in kaart te brengen kijken we naar achtergrondkenmerken (geslacht, leeftijd, opleiding, inkomen, werksituatie, politiek zelfvertrouwen), economische evaluaties (evaluatie van eigen financiële situatie, evaluatie van economie in het land), vertrouwen (tevredenheid met functioneren democratie, vertrouwen in diverse instituties), partijvoorkeur (stemintentie als er nu verkiezingen zouden zijn, plaatsing op de links-rechtsschaal) en waardeoriëntatie (stelling over sterke overheid, (post)materialismeschaal).

Om een beeld te krijgen van de samenhang tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen beschrijven we eerst de bivariate relaties. Vervolgens gaan we na hoe groot het effect van al deze factoren samen op de waardering van privatisering en verzelfstandiging is en of alle relevante factoren ook relevant blijven, wanneer we corrigeren voor de andere factoren.

5.3 Verschillen in waardering van privatisering en verzelfstandiging

Om te beginnen kijken we hoe de waardering van privatisering en verzelfstandiging samenhangt met elke onafhankelijke variabele apart. Zo krijgen we een eerste indruk van de samenhang tussen de in de literatuur vermelde factoren en opvattingen over privatisering. Dat doen we door te kijken naar correlaties (in geval van schalen, zie tabel 5.2) en naar verschillen in gemiddelden (in tabel 5.1, 5.3 en 5.4).

In de literatuur wordt de verwachting uitgesproken dat vrouwen negatiever zijn over privatisering dan mannen, maar dat verschil zien we in tabel 5.1 niet terug. Mannen en vrouwen komen gemiddeld op dezelfde score uit. Als we voorbij dit gemiddelde kijken, zien we echter wel verschillen in antwoordpatronen tussen mannen en vrouwen (niet in tabel opgenomen). Mannen kiezen vaker positie vóór of tegen privatisering, terwijl vrouwen vaker een neutrale positie innemen. In beide gevallen is de conclusie echter dat de verwachting in de literatuur niet klopt: vrouwen zijn niet negatiever dan mannen (ze zijn hoogstens vaker neutraal).

Tabel 5.1

(Bivariate) samenhang tussen achtergrondkenmerken en waardering van privatisering en verzelfstandiging, bevolking van 18+, 2012 (gemiddelde score op de privatiseringsmaat)

	kenmerk (en bevolkingsaandeel)	gemiddelde score
sekse	man (49%)	2
	vrouw (51%)	-2
leeftijd	18-34 (26%)	45
	35-54 (37%)	7
	55+ (36%)	-34
opleidingsniveau	laag (31%)	-18
	midden (36%)	3
	hoog (33%)	12
netto huishoudinkomen	laag (30%)	-2
	midden (32%)	-12
	hoog (31%)	15
	onbekend (7%)	-12
sector	nu of vroeger in publieke sector (20%)	-1
	nu of vroeger in private sector (46%)	8
werksituatie	werkt niet (19%)	-16
	is met pensioen (18%)	-39
	studeert (8%)	47
	werkt (56%)	12
'geen enkele invloed op de regering' ^a	oneens (22%)	45
	neutraal / weet niet (27)	4
	eens (51%)	-22

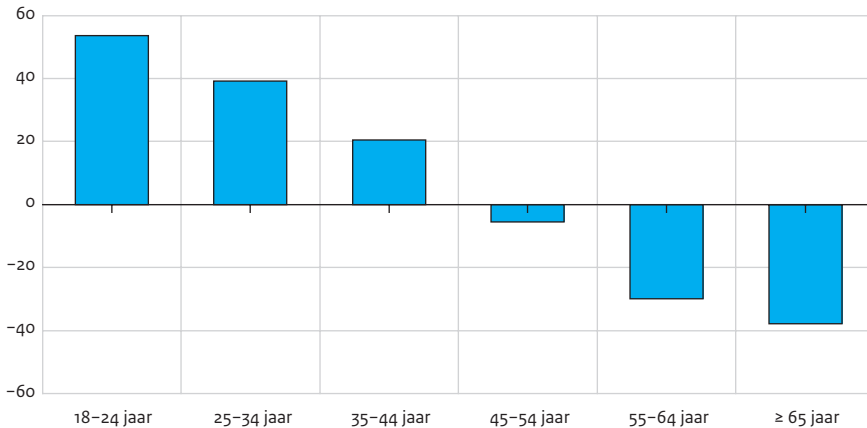
a Deze stelling is een indicator voor gebrek aan politiek zelfvertrouwen.

Bron: POP2012

In onderzoek naar (politieke) opvattingen en houdingen zien we vaak een groot verschil tussen opleidingsniveaus (zie o.a. Dekker en Den Ridder 2011). Dat verschil zien we hier ook en loopt in de verwachte richting: hogeropgeleiden zijn positiever over privatisering en verzelfstandiging dan lageropgeleiden. Opvallend is echter dat dit verschil relatief klein is, zeker wanneer we het vergelijken met de verschillen die zich voordoen in leeftijd. De correlatie tussen leeftijd en de waardering van privatisering en verzelfstandiging is met 0,31 één van de hoogste in tabel 5.2. 55-plussers zijn aanzienlijk negatiever over privatisering en verzelfstandiging (-35) dan jongeren (+45). Hier hebben we voor de overzichtelijkheid leeftijd in een driedeling gepresenteerd, maar daarachter gaat een lineaire relatie schuil: hoe ouder, hoe afwijzender (zie figuur 5.2).⁷

Figuur 5.2

Waardering van privatisering en zelfstandiging in verschillende leeftijdsgroepen, bevolking van 18+, 2012

Bron: POP2012

Tabel 5.1 laat ook zien dat mensen met een hoog inkomen gemiddeld positiever zijn over privatisering dan mensen met een laag- of middeninkomen. Opvallend is dat er hier geen sprake is van een lineaire relatie, maar eerder van een u-vorm: mensen met een middeninkomen zijn negatiever dan mensen met een laag inkomen. De verschillen tussen deze groepen zijn echter relatief beperkt.

Net als bij het inkomen, hebben we niet van alle respondenten in de dataset informatie over de sector waarin ze werkzaam zijn. Als we de mensen van wie we wel informatie hebben met elkaar vergelijken, zien we dat werknemers in de private sector iets vaker voorstander zijn van privatisering, maar het verschil met werknemers in overheidsdienst is klein. Belangrijker dan de sector waarin iemand werkzaam is, is de vraag of iemand werk heeft. Omdat er verschillende redenen zijn waarom iemand geen werk heeft, maken we hier een onderscheid tussen mensen zonder werk in het algemeen, mensen die met pensioen zijn, mensen die nog studeren en mensen die wel werk hebben. Mensen zonder werk en gepensioneerden blijken aanzienlijk negatiever over privatisering en zelfstandiging is dan mensen die werk hebben of een studie doen. Die laatste groep is zelfs een stuk positiever. Verderop in multivariate regressie moet blijken of het hebben van werk ook nog een effect heeft als leeftijd wordt meegenomen.

Politiek zelfvertrouwen is in dit onderzoek gemeten met de stelling 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regering'. Mensen die het gevoel hebben dat ze invloed kunnen uitoefenen op de politiek en daarmee aangeven vertrouwen te hebben in hun eigen kunnen, zijn vaker voorstander van privatisering en zelfstandiging.

Tabel 5.2

Samenhang van waardering van privatisering en verzelfstandiging leeftijd en (politieke) houdingen: Pearson-correlaties^a

	r
leeftijd (18-92)	-0,31
'geen enkele invloed op de regering': oneens → eens	-0,29
evaluatie eigen financiële situatie: zeer ontevreden → zeer tevreden	0,08
evaluatie economische situatie: idem	0,15
vertrouwen in de Tweede Kamer: helemaal geen vertrouwen → volledig vertrouwen	0,22
vertrouwen in de Eerste Kamer: idem	0,16
vertrouwen in de regering: idem	0,27
vertrouwen in ambtenaren: idem	0,15
vertrouwen in de overheid: idem	0,25
vertrouwen in politieke partijen: idem	0,22
vertrouwen in de grote ondernemingen: idem	0,32
tevredenheid met de manier waarop de Nederlandse overheid functioneert: zeer ontevreden → zeer tevreden	0,28
tevredenheid met de manier waarop de democratie in Nederland functioneert: idem	0,26
tevredenheid met de manier waarop het parlement functioneert: idem	0,28
links-rechtszelfplaatsing: links → rechts	0,13
'In onze samenleving hebben we behoefte aan een sterke overheid die de belangen van burgers beschermt': oneens → eens	-0,24
(post)materialisme: materialisme → postmaterialisme	-0,06

a Alle coëfficiënten zijn statistisch significant ($p < 0,001$ (tweezijdig), behalve de postmaterialisme score ($p = 0,010$)).

Bron: POP2012

De tweede set factoren die zou samenhangen met opvattingen over privatisering en verzelfstandiging zijn economische evaluaties. In tabel 5.2 zien we dat de correlaties van de economische evaluaties en opvattingen over privatisering en verzelfstandiging relatief laag zijn. De evaluatie van de eigen financiën heeft vooral een effect bij de – relatief beperkte – groep mensen die ontevreden is over haar eigen financiële situatie (zie tabel 5.3). Zij zijn negatiever over privatisering en verzelfstandiging. De correlatie tussen tevredenheid met de economie en opvattingen over privatisering en verzelfstandiging is sterker. Mensen die tevreden zijn over de economische situatie zijn positiever over privatisering en verzelfstandiging dan mensen die ontevreden zijn of een neutrale positie innemen.

Tabel 5.3

(Bivariate) samenhang tussen economische evaluaties en waardering van privatisering en verzelfstandiging, bevolking van 18+, 2012 (gemiddelde score op de privatiseringsmaat)

	kenmerk (en bevolkingsaandeel)	gemiddelde score
	ontevreden (15%)	-19
tevredenheid met eigen financiële situatie	neutraal/weet niet (11%)	2
	tevreden (75%)	3
	ontevreden (35%)	-13
tevredenheid met economische situatie	neutraal/weet niet (26%)	-10
	tevreden (39%)	18

Bron: POP2012

Het derde element uit de literatuur was vertrouwen. In het onderzoek hebben we op verschillende manieren gevraagd naar tevredenheid over en vertrouwen in politieke instituties. Ook keken we naar het vertrouwen in ambtenaren en in grote ondernemingen. In tabel 5.2 zien we dat de correlatie tussen de waardering van privatisering en verzelfstandiging en de diverse objecten van vertrouwen en tevredenheid relatief hoog zijn en dat de samenhang positief is. Zoals we ook al in hoofdstuk 2 zagen, zijn er weinig aanwijzingen dat steun voor privatisering voorkomt uit ontevredenheid over de overheid of uit gebrek aan vertrouwen daarin. In tegendeel, men is meer voor privatisering als men *tevredener* is over hoe de overheid en de democratie functioneren en *meer* vertrouwen heeft in de politiek en de overheid. Bij het vertrouwen in grote ondernemingen zien we hetzelfde patroon: naarmate men meer vertrouwen in grote ondernemingen heeft, is men positiever over privatisering. Het is de vraag hoe we deze positieve relatie kunnen verklaren. In onderzoek naar politiek vertrouwen zien we namelijk vaak dat allerlei vormen van vertrouwen met elkaar samenhangen en soms meer zeggen over een algemene geneigdheid tot meer vertrouwen en een positieve basishouding dan over vertrouwen in de politiek als zodanig. In het tweede deel van dit hoofdstuk zullen we daarom kijken wat er overblijft van het effect van politiek vertrouwen als we rekening houden met zelfvertrouwen en vertrouwen in de economie.

De vierde en vijfde verklaring in de literatuur hebben betrekking op partijvoorkeur en waardeoriëntaties. De verwachting is dat aanhangers van linkse partijen, mensen die voor een sterke overheid zijn en postmaterialisten vaker negatief zijn over privatisering. In tabel 5.5 zien we dat deze verwachting in het algemeen klopt. Diegenen die zichzelf als links bestempelen, zijn negatiever over privatisering dan diegenen die zichzelf als rechts bestempelen. Wat betreft de partijvoorkeur is het onderscheid tussen links en rechts moeilijk te maken, maar we zien wel duidelijke verschillen tussen aanhangers van verschillende partijen. Kiezers van vvd en D66 zijn het positiefst over privatisering en verzelfstandiging, kiezers van sp, pvv en PvdA zijn het negatiefst. Het verschil tussen de positiefste en de negatiefste partij (vvd – sp) is veel groter dan het verschil tussen links en rechts.

De stelling dat we in onze samenleving behoefte hebben aan een sterke overheid is hier gebruikt om de voorkeur voor een sterke overheid te meten. De stelling blijkt niet zo gelukkig geformuleerd: 80% van de mensen stemt hiermee in, zodat er weinig spreiding is. De enkeling die het met de stelling oneens is, is groot voorstander van privatisering. Maar ook mensen die een neutrale positie innemen, zijn vaker voorstander van privatisering dan diegenen die het met deze stelling eens zijn. Een andere manier om iemands waardeoriëntatie in beeld te brengen is te kijken naar de (post)materialisme schaal van Inglehart. Hier maken we een onderscheid tussen materialisten (score 1) en postmaterialisten (score 4) en twee tussencategorieën die aangeven of iemand meer naar de materialisten of meer naar de postmaterialisten neigt. We zien dat alleen echte postmaterialisten afwijken van de drie andere groepen. Zij zijn, zoals verwacht, negatiever over privatisering en verzelfstandiging.

Tabel 5.4

(Bivariate) samenhang tussen partijvoorkeur en waardeoriëntaties, en waardering van privatisering en verzelfstandiging, bevolking van 18+, 2012 (gemiddelde score op de privatiseringsmaat)

	kenmerk (en bevolkingsaandeel)	gemiddelde score
partijvoorkeur	VVD (15%)	35
	D66 (8%)	34
	niet stemmers (6%)	12
	CDA (5%)	0
	weet niet/wil niet zeggen (30%)	-2
	andere partijen (8%)	-9
	PvdA (7%)	-20
	PVV (6%)	-24
	SP (14%)	-35
links-rechtsplaatsing	links (29%)	-16
	midden (31%)	8
	rechts (41%)	12
'in onze samenleving hebben we behoefte aan een sterke overheid die de belangen van burgers beschermt'	oneens (3%)	70
	neutraal/weet niet (17%)	38
	eens (80%)	-9
(post)materialisme	materialist (25%)	0
	neigt naar materialisme (39%)	3
	neigt naar postmaterialisme (26%)	1
	postmaterialist (10%)	-31

Bron: POP2012

In de bivariate relaties die we hierboven bespraken, zagen we dat de waardering van privatisering en verzelfstandiging sterk samenhangt met leeftijd, politiek zelfvertrouwen, vertrouwen in de overheid en grote ondernemingen, en partijvoorkeur. Hieronder kijken we met een multivariate lineaire regressie hoe groot de verklarende kracht van deze variabelen is en of alle bivariate relaties overeind blijven als we controleren voor de andere variabelen.

De afhankelijke variabele in deze regressie is net als hierboven de samengestelde maat voor waardering van privatisering en verzelfstandiging. Omdat sommige van de hierboven besproken variabelen om vertrouwen en tevredenheid in kaart te brengen sterk met elkaar samenhangen, gebruiken we voor vertrouwen de vraag naar vertrouwen in grote ondernemingen en de vraag naar tevredenheid met hoe de overheid functioneert.⁸ We voeren de regressieanalyse uit in vijf stappen. Die vijf stappen lopen ongeveer, maar niet helemaal, langs de lijnen van de hierboven gepresenteerde factoren en beginnen bij 'harde' kenmerken als achtergrondkenmerken via economische evaluaties, (zelf)vertrouwen en waardeoriëntaties naar partijvoorkeur (zie tabel 5.5).⁹

In de eerste stap proberen we de waardering van privatisering en verzelfstandiging te verklaren uit iemands geslacht, leeftijd, opleiding, inkomen en werksituatie.¹⁰ Deze variabelen verklaren samen 10% van de variantie van de afhankelijke variabele. Het effect van leeftijd is verreweg het grootst. Als we alleen het kenmerk 'leeftijd' in de analyse opnemen, wordt 9% van de variantie verklaard, de toevoegde waarde van de andere variabelen is dus klein. Er blijft een klein effect van inkomen bestaan (mensen met een hoger inkomen zijn positiever dan mensen met een middeninkomen). De opleidingsverschillen zijn voor een groot deel terug te voeren op verschillen in leeftijd (lageropgeleiden zijn vaker ouder en dus negatiever, hogeropgeleiden zijn vaker jong en dus positiever). Ook de verschillen naar werksituatie die we in tabel 5.1 nog duidelijk naar voren zagen komen, worden aanzienlijk kleiner als leeftijd in de analyse wordt opgenomen.

In de tweede kolom voegen we de economische evaluaties (uit tabel 5.3) toe aan de achtergrondkenmerken. De verklaarde variantie stijgt dan naar 12%. De evaluaties van de eigen financiële situatie en de economie van het land dragen dus wel iets, maar niet veel bij aan de verklaring voor de waardering voor privatisering en verzelfstandiging. Mensen die ontevreden zijn met hun financiële situatie zijn negatiever over privatisering, mensen die tevreden zijn met de economie in het land zijn positiever.

In de derde kolom voegen we een drietal kenmerken toe die te maken hebben met vertrouwen: politiek zelfvertrouwen, vertrouwen in grote ondernemingen en de tevredenheid over het functioneren van de democratie. Met deze drie vertrouwensvariabelen stijgt de verklaarde variantie naar 20%. Diegenen die het gevoel hebben dat ze invloed kunnen uitoefenen op de politiek en vertrouwen hebben in grote ondernemingen, zijn positiever over privatisering en verzelfstandiging. Diegenen die het gevoel hebben dat ze geen invloed kunnen uitoefenen, geen vertrouwen hebben in ondernemingen en ontevreden zijn met de manier waarop de overheid functioneert, zijn negatiever.¹¹ Het gevoel invloed op de politiek te hebben draagt sterker bij aan positieve opvattingen over privatisering dan het gevoel geen invloed te hebben bijdraagt aan negatieve opvattingen.

Een gevoel van zelfvertrouwen maakt iemand dus positiever, maar het ontbreken van dat gevoel zorgt er niet voor dat iemand negatiever wordt.

Het is opvallend dat mensen die tevreden zijn met het functioneren van de overheid niet meer verschillen van diegenen die neutraal zijn over het functioneren van de overheid (een verschil dat er in tabel 5.2 nog wel was). Dat verschil valt weg als we vertrouwen in ondernemingen en met name politiek zelfvertrouwen in de analyse opnemen. Het lijkt erop dat er een algemeen gevoel van tevredenheid en zelfvertrouwen is dat zorgt dat iemand positiever is over privatisering. De ene variabele draagt dan nog weinig bij als de andere ook in de analyse wordt opgenomen. Aan de negatieve kant zien is er wel een inhoudelijk onderscheid en gaat het niet zozeer om het gevoel geen invloed te hebben, maar hangen een gebrek aan vertrouwen en tevredenheid samen met negatieve opvattingen over privatisering.

Door toevoeging van de kenmerken van vertrouwen verdwijnt grotendeels het effect van een positieve evaluatie op de economie. De economische evaluatie meet blijkbaar een meer algemene tevredenheid of vertrouwen en voegt daarom niets meer toe als andere vertrouwenskenmerken in de analyse worden opgenomen.

In de vierde kolom voegen we de waardeoriëntaties uit tabel 5.5 toe. De verklaarde variantie stijgt dan naar 23%. Postmaterialisten en mensen die voorstander zijn van een sterke overheid, zijn negatiever over privatisering en verzelfstandiging. De verklarende kracht van leeftijd en vertrouwen verandert nauwelijks door toevoeging van deze twee waardeoriëntaties. Waardeoriëntaties vormen dus een losse (maar beperkte) verklaring voor opvattingen over privatisering en verzelfstandiging, naast leeftijd en vertrouwen. Tot slot voegen we in de vijfde kolom partijvoorkeur toe. Iemand's partijvoorkeur of links-rechtsoriëntatie speelt nauwelijks een rol bij de verklaring van de waardering van privatisering en verzelfstandiging. De verklaarde variantie stijgt met 1 procentpunt naar 24%. De links-rechtszelfplaatsing voegt weinig toe, het verschil tussen links en rechts is klein. De verschillen naar stemintentie zijn groter, maar niet altijd significant als gevolg van het (soms) kleine aantal respondenten. vvd, D66 en niet-stemmers zijn relatief positief over privatisering, kiezers van pvv en sp zijn negatief.¹²

Tabel 5.5

Verschillen in de waardering van privatisering en verzelfstandiging, bevolking 18+ (in B's^a)

	achtergronden	+ economie	+ vertrouwen	+ waarde-oriëntaties	+ partijvoorkeur
(constante)	-1	4	14	48	43
vrouw (r = man)	0	0	1	-1	0
jong (r = midden)	32***	31***	29***	29***	26***
oud	-34***	-35***	-30***	-26***	-26***
lageropgeleid (r = midden)	0	1	3	1	3
hogeropgeleid	8	7	0	-3	-2
laag inkomen (r = midden)	11	13*	10	9	11
hoog inkomen	16*	14*	9	7	5
onbekend inkomen	-17	-16	-13	-16	-18
werkt niet (r = werkt)	-9	-9	-5	-4	-4
met pensioen	-14	-15	-11	-10	-13
studeert	11	8	5	3	7
ontvreden met eigen fin. (r = neutraal)		-23*	-21*	-19*	-20*
tevreden met eigen financiën		-9	-17*	-15	-16*
ontvreden met economie (r = neutraal)		-6	10	9	8
tevreden met economie		20**	7	5	6
invloed op politiek (r = neutraal/wn)			29***	33***	32***
geen invloed op politiek			-14*	-8	-8
geen vertrouwen in ondernemingen (r = neutraal)			-23***	-22**	-18**
vertrouwen in ondernemingen			20**	21***	20***
ontvreden met overheid (r = neutraal)			-24**	-24***	-22**
tevreden met overheid			4	4	3

Tabel 5-5 (vervolg)

	achtergronden	+ economie	+ vertrouwen	+ waarde-oriëntaties	+ partijvoorkeur
wil sterke overheid (r = neutraal/oneens)				-44***	-42***
postmaterialist (r = materialist of gemengd)				-23**	-19*
links (r = midden)					-5
rechts					2
stemintentie VVD (r = CDA)					22*
D66					22
niet stemmen					28*
PvdA					4
PVV					-11
SP					-10
anders					-9
weetniet					1
Verklaarde variantie (aangepast)	10%	12%	20%	23%	24%

a Significantie van afwijkingen: *** p < 0.000, ** p < 0.01 en * p < 0.05 (tweezijdig).

Bron: POP2012

5.4 Afsluitend: leeftijd, (zelf)vertrouwen en waarden

De opvallendste bevinding van dit hoofdstuk is de sterke samenhang tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging met leeftijd. Leeftijd heeft – van alle onderzochte variabelen – het grootste effect en dat effect blijft overeind wanneer we controleren voor andere variabelen zoals opleiding, werksituatie en politiek houdingen.¹³ Ouderen zijn negatiever over privatisering en verzelfstandiging dan jongeren. In hoofdstuk 3 zagen we ook al dat ouderen meer interesse en betrokkenheid bij dit onderwerp hebben. Die betrokkenheid, weten we nu, is vooral een *negatieve* betrokkenheid: ze volgen het onderwerp en zijn er kritisch over. Ook in ander onderzoek naar opvattingen over privatisering zien we dat ouderen negatiever zijn en jongeren positiever. Waarom zou dat zo zijn? De meest genoemde verklaring in de literatuur is dat ouderen vaker afhankelijk zijn en gebruikmaken van overheidsvoorzieningen. Zij hebben er baat bij als de overheid diensten levert en minder voordeel als zij die diensten zelf moeten aankopen via de markt. Jongeren hebben mogelijk meer oog voor de voordelen van privatisering en verzelfstandiging, en mogelijk minder last van negatieve effecten zoals keuzestress. Een speculatievare verklaring is dat ouderen negatiever zijn omdat ze de ontwikkeling van privatisering en verzelfstandiging vergelijken met vroeger en daarom de – in hoofdstuk 4 genoemde – negatieve effecten sterker waarderen. Jongeren zijn dan positiever omdat zij zijn opgegroeid in een tijd waarin markt en competitie een normale en vanzelfsprekende ontwikkeling is. Voor hen is het bijvoorbeeld niet meer dan logisch dat de telefonie privaat wordt georganiseerd. Een andere mogelijke verklaring is dat ouderen meer weerstand hebben tegen modernisering en verandering. Het zou kunnen dat ouderen moeite hebben met een veranderende wereld en nieuwe ontwikkelingen zoals de ov-chipkaart in het openbaar vervoer en smartphones in de mobiele telefonie. Wellicht zijn de ontwikkelingen van privatisering en verzelfstandiging onderdeel van het gevoel dat de wereld om ons heen verandert en ongrijpbaar wordt.

Mensen die het gevoel hebben dat ze invloed kunnen uitoefenen op de politiek (politiek zelfvertrouwen), zijn positiever over privatisering dan mensen die dat gevoel niet hebben. Dat kan komen omdat mensen met meer politiek zelfvertrouwen beter geïnformeerd en optimistischer zijn over de mogelijkheden om invloed uit te oefenen binnen het bestaande politieke systeem. Zij zouden het zelfvertrouwen hebben om ook om te gaan met veranderingen binnen dat systeem (Battaglio en Legge 2008: 27). Het gaat dan dus niet zozeer om *politiek* zelfvertrouwen en het idee dat je de politiek kunt beïnvloeden, maar meer in het algemeen om het vertrouwen dat je de wereld om je heen kunt beïnvloeden (*mastery*). In vervolgonderzoek zou dat kunnen worden uitgezocht door naast indicatoren voor politiek zelfvertrouwen, ook vragen over *mastery* en grip op het eigen leven op te nemen.

Net als in hoofdstuk 2 hebben we hier een positieve relatie aangetroffen tussen politiek vertrouwen en de waardering van privatisering en verzelfstandiging (zie de tabellen 5.4 en 5.6). Het is dus niet zo dat een voorkeur voor privatisering voortkomt uit wantrouwen jegens de overheid of het idee dat de overheid niet functioneert. Het is juist omgekeerd: mensen die vertrouwen hebben in de overheid, zijn positiever over privatisering en verzelfstandiging. De verklaring voor deze positieve relatie die in de literatuur naar voren

komt, is dat vertrouwen een symbolische waarde heeft en wordt gebruikt als *shortcut* bij het inschatten van complexe onderwerpen. Mensen die vertrouwen hebben (in politiek, maar ook in grote ondernemingen) hebben dan het vertrouwen dat het wel goed komt met de door de politiek ingezette privatisering en verzelfstandiging.

Mensen die vertrouwen hebben in grote ondernemingen, zijn positiever over privatisering en verzelfstandiging. In tegenstelling tot de relatie met politiek vertrouwen lijkt dat logisch: mensen die vertrouwen hebben in ondernemingen zullen eerder voorstander zijn van overnemen van overheidstaken door ondernemingen dan mensen die geen vertrouwen hebben. Vanwege de grote samenhang met andere variabelen die vertrouwen en tevredenheid meten, ligt het echter voor de hand om te veronderstellen dat het bij het vertrouwen in ondernemingen niet alleen gaat om *ondernemingen*, maar dat er ook een algemeen gevoel van vertrouwen wordt gemeten en er dus ook een symbolisch effect is. Het feit dat opvattingen met privatisering zowel samenhangen met politiek vertrouwen als met vertrouwen in grote ondernemingen doet vermoeden dat beide effecten een rol spelen.

Postmaterialisten en voorstanders van een sterkere overheid zijn negatiever over privatisering. Beide variabelen spelen een rol en de reden dat ze niet heel veel bijdragen aan de verklaarde variantie, moeten we waarschijnlijk zoeken in de scheve verdeling van die variabelen. De waardering van privatisering en verzelfstandiging hangt niet alleen samen met iemands positie (leeftijd, zelfvertrouwen) of houding (vertrouwen), maar heeft ook te maken met zijn algemene oriëntatie op de overheid.

Er zijn ook verbanden die elders wel werden aangetroffen maar hier niet. Dat vrouwen en werknemers in de publieke sector negatiever zijn, vinden we hier niet terug. Dat kan komen door verschillen in de afhankelijke variabele (hier gaat het over algemene opvattingen, elders wordt ook wel naar verschillende sectoren gekeken of naar de toekomst), door de gebruikte metingen (meting publieke sector is niet helemaal volledig en daardoor wordt effect wellicht onderschat) of kan te maken hebben met het verschil in context.

Samen verklaren alle in tabel 5.6 opgenomen kenmerken 24% van de variantie van de opvatting over privatisering. Dat is voor een sociaalwetenschappelijk opinieonderzoek een redelijk hoog aandeel. Het neemt niet weg dat 75% van de variantie nog onverklaard is en er dus nog beter verklaringen of meetinstrumenten nodig zijn om de achtergronden van opvattingen over privatisering in kaart te brengen. In toekomstig onderzoek zou er daarom aandacht moeten zijn voor de vraag welke andere verklaringen mogelijk een rol zouden kunnen spelen. Ook zou er daarin nog eens goed moeten worden nagedacht over de vraag via welke mechanismen individuele kenmerken zoals leeftijd, vertrouwen en ideologische oriëntatie doorwerken op opvattingen over privatisering. De mechanismen die in de literatuur over privatisering aan bod komen en aan het begin van dit hoofdstuk zijn behandeld, zijn niet altijd even overtuigend. We hebben hier een aantal mogelijke verklaringen voor de samenhang met leeftijd, (zelf)vertrouwen en ideologische oriëntaties genoemd, maar we kunnen niet precies aangeven hoe de mechanismen erachter werken. Wat we na deze analyse in elk geval wel weten, is dat opvattingen over privatisering en verzelfstandiging samenhangen met iemands leeftijd, (zelf)vertrouwen en een voorkeur voor een sterke overheid.

Noten

- 1 Voorbeelden van niet opgenomen verklaringen zijn die vanuit de productie en het gebruik van (potentieel) geprivatiseerde diensten (Battaglio en Legge 2008). Deze verklaring zijn vooral relevant voor onderzoek van bepaalde dienst en doelgroepen. Wij zijn echter vooral geïnteresseerd in de publieke opinie.
- 2 Merk op dat in de literatuur deze percepties van voordeel altijd indirect worden gemeten door te kijken naar iemands achtergrondkenmerken. Dat doen we hier ook.
- 3 Rudolph en Popp (2009: 341) laten op basis van onderzoek in de Verenigde Staten zien dat vertrouwen een conditioneel effect heeft op opvattingen over privatisering: het speelt alleen een rol onder liberalen en niet onder conservatieven. Volgens Rudolph en Popp komt dat doordat privatisering ingaat tegen de ideologische overtuiging van *liberals* en daarom wordt vertrouwen een cruciale factor bij het besluit om dit beleid wel of niet te steunen.
- 4 De analyse heeft dus betrekking op de mensen die hun mening over het onderwerp hebben gegeven (N = 1713). De achtergronden van mensen die geen mening hebben, zijn aan bod gekomen in hoofdstuk 3 en in de samenvattende paragraaf 4.5.
- 5 Voor de twee laatste stellingen is dat gedaan voor de afzonderlijke varianten om te corrigeren voor de (kleine) verschillen in mening ten gevolge van verschillen in formulering (zie de tabellen 4.2 en 4.5).
- 6 Deze schaal is een gewogen optelling van de reacties op de stellingen afhankelijk van hoe sterk de stelling samenhangt met het geheel. Een ongewogen gemiddelde instemming/afwijzing zou ook een goede schaal hebben opgeleverd (Cronbachs alfa = 0,86).
- 7 Op basis van de groepsgesprekken kregen we de indruk dat het vooral oude mannen zijn die kritisch zijn over privatisering. Die indruk blijkt op basis van deze cijfers niet helemaal te kloppen. Zowel onder mannen als onder vrouwen zijn ouderen negatiever dan jongeren. Oude mannen (-40) zijn wel negatiever dan oude vrouwen (-29). Jonge mannen (+57) zijn het positiefst over privatisering en verzelfstandiging, gevolgd door jonge vrouwen (+31).
- 8 Deze twee vragen correleren het sterkst met de waardering voor privatisering en verzelfstandiging (zie tabel 5.2) en zijn in twee verschillende vragenblokken gesteld.
- 9 De onafhankelijke variabelen zijn geselecteerd op basis van de hierboven besproken literatuur. Er geen sprake van multicollineariteit (afgaande op de gehanteerde drempelwaarden uit Field 2009: 242).
- 10 De sector werkzaamheid (zie tabel 5.1) is niet in de regressie opgenomen, omdat voor een groot deel van de werkenden die informatie ontbrak en er grote overlap was tussen de variabelen 'sector' en 'werksituatie'. Ter controle is de regressie ook uitgevoerd met sector in plaats van werksituatie. Dan zien we dat er geen significant verschil is tussen werknemers in de publieke en private sector. In veel ander onderzoek wordt dat verband wel aangetroffen. Dat dit hier niet het geval is, kan te maken hebben met het feit dat we in ons onderzoek niet voor alle respondenten informatie hebben over de sector waarin ze werken, maar ook met verschillen in afhankelijke variabele. De sector van werkzaamheden speelt mogelijk eerder een rol bij privatisering van sociale zekerheid of gezondheidszorg dan bij de hier gevraagde algemene opvattingen.
- 11 Vertrouwen heeft dus een effect op iedereen, en is niet conditioneel zoals in Amerikaans onderzoek werd gevonden (zie noot 3). Vertrouwen heeft een effect bij kiezers van linkse én rechtse partijen.
- 12 De negatieve opvattingen van PvdA'ers ten opzicht van de referentiecategorie CDA uit tabel 5.5 zijn verdwenen: het effect van stemmen op de PvdA valt weg als de drie vertrouwenskenmerken in de

analyse worden opgenomen. Verschil tussen PvdA en CDA had dus vooral te maken met verschillen in mate van vertrouwen (dat hebben CDA'ers wel en PvdA'ers niet) en als daarvoor wordt gecontroleerd dan denken ze hetzelfde over privatisering en verzelfstandiging.

- 13 Het effect blijft ook overeind wanneer we controleren voor verschillen in interesse in het onderwerp en de vraag of het de goede of de verkeerde kant op gaat met Nederland.

6 Privatisering als bron van politieke onvrede?

Na de analyse van achtergronden van verschillen in waardering van privatisering en verzelfstandiging in het vorige hoofdstuk gaan we nu kijken naar mogelijke *effecten* van opvattingen over privatisering, en wel naar de mogelijke effecten op houdingen jegens de overheid. Draagt een positieve waardering van privatisering en verzelfstandiging bij aan meer vertrouwen in de overheid en in de politiek? Leidt een negatieve waardering tot ondergraving van dat vertrouwen? Gezien de gemiddeld negatieve waardering en de maatschappelijke zorgen over afnemend vertrouwen zal de laatste vraag in dit hoofdstuk de meeste aandacht krijgen.

Om die vragen te beantwoorden kijken we in paragraaf 6.1 eerst hoe opvattingen over privatisering in de literatuur in verband worden gebracht met houdingen jegens de overheid. Is het – gezien de literatuur over politiek vertrouwen en wantrouwen – logisch om privatisering en vertrouwen met elkaar in verband te brengen en zo ja, hoe gebeurt dat dan? In hoofdstuk 5 zagen we al dat er een statistische relatie is tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en politiek vertrouwen. In paragraaf 6.2 zoomen we verder in op deze relatie om te kijken of het mogelijk is meer te zeggen over de causaliteit achter de gevonden verbanden. In paragraaf 6.3 gaan we na of burgers privatisering zelf in verband brengen met politieke onvrede. Zien zij privatisering en verzelfstandiging als oorzaak voor hun ontevredenheid met de politiek?

6.1 Privatisering als oplossing en oorzaak van politieke onvrede

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw werd in westerse landen en vooral in sterk ontwikkelde verzorgingsstaten het risico gezien dat de overheid zou kunnen gaan bezwijken onder haar omvangrijke en nog groeiende takenpakket. Er was sprake van een dreigende *government overload*: de overheid zou te veel hooi op de vork genomen hebben, ten onder gaan aan te hoge verwachtingen en inefficiënt omgaan met publieke middelen. Als oplossing moest de publieke sector kleiner worden. Deze visie op de overheid heeft geleid tot een trend van depolitisering: verantwoordelijkheid voor het maken of uitvoeren van beleid werd en wordt overgedragen aan onafhankelijke gezagsdragers (Hay 2007: 57). Een onderdeel van deze depolitisering was het verzelfstandigen en privatiseren van overheidsdiensten.

Privatisering en verzelfstandiging komen dus in zekere zin voort uit onvrede over het functioneren van de overheid en de politiek. Burgers en politici waren ontevreden over de manier waarop de overheid functioneert: traag, met veel regels en bureaucratie en inefficiënt (Veldheer 2002) en een kleinere overheid moest die onvrede wegnemen. Onvrede onder burgers wordt door beleidsmakers dan ook genoemd als een van de redenen voor privatisering (Van Thiel 2011: 457, De Rooy en Te Velde 2005; Durant en Legge 2001: 76). Als we deze lijn van denken doortrekken, dan zou privatisering en verzelfstandiging moeten leiden tot *minder* onvrede over de politiek. De geprivatiseerde en verzelfstandigde diensten zouden beter functioneren, net als de centrale overheid, die zich nu

op haar kerntaken kon gaan richten. De onvrede over de overheid en de politiek zou dus afnemen.

De trend van privatisering en verzelfstandiging was dus een reactie op onvrede (van wetenschappers, politici en burgers) over de overheid en de politiek, en in die zin hebben privatisering en onvrede dus met elkaar te maken. Meer recent wordt er echter een heel ander verband tussen privatisering en onvrede gelegd. In de literatuur over politieke onvrede wordt namelijk verondersteld dat privatisering en verzelfstandiging juist hebben geleid tot *meer* onvrede over de politiek en de overheid. Colin Hay (2007) beschrijft die veronderstelling in zijn boek *Why we hate politics* het uitgebreidst. Hay vraagt zich af of politieke onvrede kan worden verklaard door de manier waarop het bestuur is ingericht en politici zich gedragen. De trend van privatisering en verzelfstandiging is een centraal element in zijn betoog. Het feit dat de politieke elite over zichzelf is gaan praten in termen van een falende overheid en *public choice* heeft het publiek aangestoken, vermoedt Hay (2007: 48): ‘in a context in which even politicians concede that “politics” is something we need rather less of, public political disaffection and disengagement is rife’. Volgens Hay hebben politici met negatieve opvattingen over de overheid en hun eigen metier een antipolitieke houding bij de burgers bevorderd. Door diensten te verzelfstandigen en te privatiseren heeft de politiek bevestigd dat de overheid niet functioneert.

Met dit proces hangt nog een andere verklaring voor politieke onvrede samen: de onvrede zou het gevolg zijn van het beeld dat de nationale politiek steeds minder capabel is om publieke goederen te leveren. Deze verklaring zien we ook terug in de *democratic audit*, een in 2011 gepubliceerde evaluatie van de Nederlandse representatieve democratie. Andeweg en Thomassen (2011: 79-80) laten hierin zien dat een van de zorgen over de toestand van de Nederlandse democratie is dat de politiek niet langer in staat is om als schakel tussen burgers en beleid te functioneren omdat zij haar primaat is kwijtgeraakt. Dat zou komen door het feit dat Nederland economisch steeds afhankelijker wordt van de rest van de wereld en door verzelfstandiging van het ambtelijk apparaat waardoor beleidsvorming en uitvoering zich onttrekken aan sturing door democratisch gekozen volksvertegenwoordigers. Deze discussie past ook binnen een langer lopend debat over de verplaatsing (Bovens et al. 1995) of verspreiding (Duyvendak 1998) van de politiek: worden publieke belangen nog wel voldoende door de overheid geborgd wanneer overheidsdiensten worden geprivatiseerd of verzelfstandigd? Het zou kunnen dat burgers ontevreden zijn over het sturend vermogen van de overheid en het idee hebben dat het algemeen belang niet in goede handen is bij de overheid.

Of er een relatie is tussen politieke onvrede en een verminderd sturend vermogen van de overheid hangt wel af van de vraag of burgers deze tendens ook daadwerkelijk waarnemen (Hay 2007: 56). Als dat niet het geval is, kan deze ontwikkeling theoretisch gezien wel zorgwekkend zijn, maar hoeft ze in de publieke opinie geen rol te spelen. Het gebrek aan sturend vermogen kan in de ogen van burgers op twee manieren aanwezig zijn. In de eerste plaats kunnen zij het idee hebben dat de politiek niet meer kan sturen en daarover negatief oordelen. In de tweede plaats kunnen burgers ontevreden zijn over het gewenste niveau van voorzieningen en het idee hebben dat de politiek daar niets aan doet (terwijl ze dat wel zou moeten doen).

Een andere manier waarop politiek vertrouwen en opvattingen over privatiseringen zouden kunnen samenhangen, komt voort uit opvattingen over privatisering en verzelfstandiging zelf. Het zou kunnen dat mensen het om ideologische of principiële redenen niet eens zijn met privatisering en verzelfstandiging. Zij staan een ander overheidsmodel voor (bijvoorbeeld een waarin de overheid zelf verantwoordelijk is voor publieke taken) en zijn daarom ontevreden over deze ontwikkeling. Die ontevredenheid zou kunnen bijdragen aan een negatievere kijk op de politiek (die immers deze ontwikkeling tot stand houdt) of een gevoel van onbehagen over de manier waarop Nederland zich ontwikkelt. Het zou ook kunnen dat deze ontevredenheid niet (alleen) ideologisch gemotiveerd is, maar voortkomt uit ontevredenheid over de manier waarop privatiseringen en verzelfstandigingen tot nu toe hebben uitgepakt. Door slechte ervaringen met geprivatiseerde of verzelfstandigde diensten of de perceptie dat deze ontwikkeling niet heeft opgebracht wat men ervan had gehoopt, is men ontevreden over privatisering en vindt men daarom dat de overheid niet naar behoren functioneert. De perceptie dat de overheid niet functioneert of slechte ervaringen met diensten waarvan men verwacht dat ze door de overheid worden geleverd, kunnen immers leiden tot verminderd politiek vertrouwen (Kumlin 2004). Positieve ervaringen met (geprivatiseerde) diensten kunnen leiden tot meer steun voor de verzorgingsstaat (Kumlin 2004) en *spill-over*-effecten hebben naar gunstigere meningen over de regering en de politiek in het algemeen. Het idee hierachter is dat ervaringen van mensen met de voorzieningen van de verzorgingsstaat de directe bron van informatie zijn over hoe de overheid functioneert en dat mensen die ervaringen gebruiken bij het vormen van algemenere oordelen over de overheid. Specifieke beleidswijzigingen en institutionele veranderingen zoals privatisering kunnen via deze ervaringen zowel positieve als negatieve effecten op de publieke opinie hebben, de zogeheten 'policy feedback' (Mettler en Soss 2004, Bendz 2012).

De onvrede van burgers over het achterblijven van het voorzieningenniveau past bij een meer algemene klacht over de verhouding tussen burgers en de overheid. De overheid zou burgers meer als klant zijn gaan beschouwen en burgers zouden zich daarom meer als klant zijn gaan gedragen. Burgers zijn dan ontevreden in hun rol als klant, omdat de overheid niet levert wat zij belooft (Ankersmit en Klinkers 2008; De Jong 2008).

Figuur 6.1 biedt een overzicht van manieren waarop houdingen jegens de politiek in de literatuur in verband worden gebracht met opvattingen over privatisering en verzelfstandiging. Over die 'houdingen jegens de politiek' zijn we in de bovenstaande tekst niet altijd even consequent geweest. De ene keer hadden we het over vertrouwen (en wantrouwen), vervolgens over tevredenheid (of onvrede) of over onbehagen. En ook het object van vertrouwen wisselde: we spraken over de politiek of over de overheid in het algemeen. Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging kunnen dus een effect hebben op diverse politieke houdingen.

Figuur 6.1

Samenhang tussen privatisering/verzelfstandiging en houdingen tegenover de politiek

Het overzicht van de manieren waarop opvattingen over privatisering in de literatuur in verband wordt gebracht met houdingen jegens de politiek, is geen uitgangspunt voor de empirische analyses in dit hoofdstuk. Figuur 6.1 dient vooral om te laten zien dat opvattingen over privatisering en verzelfstandiging vaker in verband worden gebracht met houdingen jegens de politiek. Een andere belangrijke conclusie uit de literatuur is dat opvattingen over privatisering niet alleen in verband worden gebracht met politieke onvrede, maar ook met vertrouwen in de politiek. Privatisering was voor beleidsmakers juist een reactie op politieke onvrede en positieve ervaringen met geprivatiseerde en verzelfstandigde diensten zouden ook kunnen leiden tot een positiever beeld van de overheid. In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we na hoe de relatie tussen beide houdingen empirisch in elkaar zit en kijken we of burgers privatisering ook met politieke onvrede in verband brengen.

6.2 Statistische relaties

In de tabellen 5.2 en 5.4 lieten we al zien dat er meer vertrouwen in politieke instituties is en meer tevredenheid met hun functioneren, naarmate men privatisering en verzelfstandiging positiever waardeert. We zouden daar nog andere metingen van politiek vertrouwen aan kunnen toevoegen, maar dat zal het beeld van positieve statistische verbanden niet veranderen. De grote vraag zal blijven: wat is de causaliteit achter die verbanden? Voor we op die vraag verder ingaan, geven we twee multivariate analyses in aanvulling op die van tabel 5.6.¹ Daar zagen we dat de relatie tussen tevredenheid met de overheid en de waardering van privatisering en verzelfstandiging intact blijft als rekening wordt gehouden met een groot aantal andere kenmerken.

We maken nu twee meeromvattende metingen van de houding jegens politiek en overheid en daarvan gaan we statistisch na hoe sterk die afhankelijk blijft van de waardering van privatisering en verzelfstandiging, als we rekening houden met andere kenmerken.

We zijn geïnteresseerd in de unieke bijdrage van de waardering van privatisering en verzelfstandiging.

De eerste meting van politieke onvrede is gebaseerd op vragen naar politieke tevredenheid en politiek vertrouwen in de POP-enquête. Het kan zijn dat de samenhang tussen deze onvrede en de waardering van privatisering en verzelfstandiging wordt ingegeven door de stemming van dat moment. In een goede bui (of onder invloed van positieve berichten in de media) neigt men over de hele linie tot meer positieve antwoorden, in een slechte bui (of onder invloed van negatief nieuws over de politiek) tot negatieve antwoorden. Daarom maken we gebruik van een heel vergelijkbare meting van politieke onvrede van een of twee maanden voor de POP-enquête.

- Politieke onvrede 1 (gelijktijdige meting) = factor van de tevredenheid met hoe de democratie, het parlement en de overheid in Nederland functioneren, en het vertrouwen in de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, ambtenaren, de overheid en politieke partijen.²
- Politieke onvrede 2 (eerdere meting in het LISS panel) = factor van de tevredenheid met hoe de democratie, het parlement, politici en politieke partijen in Nederland werken, en het vertrouwen in deze vier instellingen.³

Tabel 6.1 betreft de verklaring van verschillen in politieke onvrede 1, dus de gelijktijdige meting. Wordt geen rekening gehouden met andere factoren, dan verklaart de waardering van privatisering en verzelfstandiging 7% van de variantie in deze onvrede. Toevoeging van vier sociaaldemografische kenmerken verandert daar weinig aan: het effect van de waardering verandert hoegenaamd niet (0,27 → 0,26), evenmin als de erdoor verklaarde variantie (7% wordt 56% van 11% = 6%). Worden er vervolgens financiële en economische tevredenheid en de mening hoe het gaat in Nederland bijgehaald, dan neemt het belang van de waardering van privatisering en verzelfstandiging snel af. Het effect van die waardering op politieke onvrede blijft echter significant, zelfs na toevoeging van de instemming met de stelling dat de politiek onvoldoende invloed heeft op zaken die belangrijk zijn voor burgers. Dat is opmerkelijk, want die stelling is toch een voor de hand liggend argument tussen een negatieve waardering van privatisering en algemenere politieke onvrede: privatisering illustreert het onvermogen en de irrelevantie van politiek.⁴ Blijkbaar is dat echter niet het hele verhaal. Ook al is het klein, er blijft daarnaast een direct statistisch effect van de waardering van privatisering en verzelfstandiging op politieke onvrede bestaan.

In tabel 6.2 zien we hoeveel de waardering van privatisering en verzelfstandiging bijdraagt aan de verklaring van verschillen in politieke onvrede 2, zoals die dus twee of drie maanden eerder werd gemeten.

Tabel 6.1

Effecten van de waardering van privatisering en verzelfstandiging op politieke onvrede (gelijktijdige meting)^a, bevolking 18+

	bèta	totaal verklaarde variantie	daarvan door de waardering verklaarde variantie
ongecorrigeerd voor andere effecten	-0,27***	7%	100%
rekening houdend met sekse, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen	-0,26***	11%	56%
+ met de mate van tevredenheid met de eigen financiële situatie en met de economie	-0,19***	35%	9%
+ met hoe men het vindt gaan in Nederland: duidelijk de verkeerde kant op → duidelijk de goede kant op	-0,15***	40%	5%
+ met de mate van instemming met 'De politiek heeft onvoldoende invloed op zaken die belangrijk zijn voor burgers'	-0,10***	41%	2%

a Zie uitleg in de tekst. Significantie: *** $p < 0.000$ (tweezijdig).

Bron: POP2012 (n= 1709)

Tabel 6.2

Effecten van de waardering van privatisering en verzelfstandiging op politieke onvrede (eerdere meting)^a, bevolking 18+

	bèta	totaal verklaarde variantie	daarvan door de waardering verklaarde variantie
ongecorrigeerd voor andere effecten	-0,27***	7%	100%
rekening houdend met sekse, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen	-0,26***	11%	57%
+ met de houding tegenover de Europese eenwording (moet verder gaan → is al te ver gegaan)	-0,24***	12%	43%
+ met de houding tegenover inkomensverschillen (moeten groter worden → moeten kleiner worden)	-0,21***	14%	25%
+ POP-metingen van tevredenheid met financiële situatie en economie, hoe men het vindt gaan in Nederland en de opvatting dat politiek onvoldoende invloed heeft	-0,11***	28%	3%

a Zie uitleg in de tekst. Significantie: *** $p < 0.000$ (tweezijdig).

Bron: POP2012 en Wave5Politics and values LISS (n= 1537)

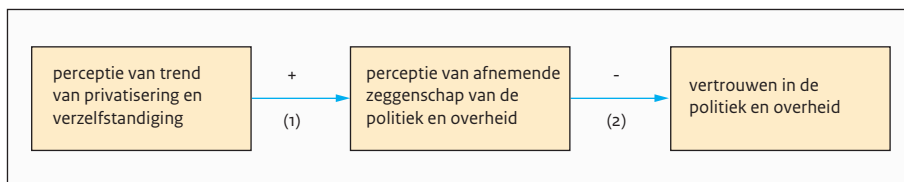
Het ongecorrigeerde en sociaaldemografisch gecorrigeerde effect van de waardering komt overeen met dat in tabel 6.1. Dat is geruststellend: blijktbaar zijn de relaties binnen de POP-enquête niet gebaseerd op stemmingsverschillen die doorwerken in de beantwoording van alle vragen. De eerder verzamelde gegevens bieden ook de mogelijkheid het effect van waardering van privatisering en verzelfstandiging te controleren voor de effecten van twee politieke opvattingen, namelijk over de Europese eenwording en over inkomensverschillen. Europa, zo zal in de volgende paragraaf blijken, wordt wel gezien als een factor die naast privatisering bijdraagt aan machteloosheid van de nationale politiek, en eerder zagen we als dat groeiende ongelijkheid een rol speelt in de weerstand tegen privatisering. Het statistische effect van de waardering van privatisering en verzelfstandiging op politieke onvrede blijft echter gehandhaafd als met opvattingen over deze kwesties rekening wordt gehouden.⁵

Onvrede over het verminderde sturende vermogen van de overheid?

De grote vraag blijft wat er schuilgaat achter de statistische samenhang tussen waardering van privatisering en verzelfstandiging enerzijds en politieke onvrede anderzijds. Een veronderstelling uit de literatuur is dat mensen politieke onvrede hebben omdat de politiek te weinig of steeds minder in staat is om belangrijke zaken te beheersen (zie figuur 6.2)

Figuur 6.2

Veronderstelde relaties tussen privatisering en politiek vertrouwen

In de POP-enquête probeerden we na te gaan of mensen inderdaad het idee hebben dat de politiek door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed heeft op zaken die belangrijk zijn voor burgers (zie tabel 4.5). Daar blijkt dat ongeveer de helft van de Nederlanders vindt dat de regering, de overheid of het parlement onvoldoende invloed heeft op zaken die belangrijk zijn voor burgers. Zij zien dat de overheid minder directe invloed heeft en waarderen dat als 'onvoldoende'.

Desgevraagd leggen veel mensen dus wel een relatie tussen privatisering en het sturende vermogen van de overheid, maar doen ze dat ook als we er niet expliciet om vragen?

Die vraag kunnen we nagaan met behulp van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB). In het eerste kwartaal van 2012 hebben we mensen namelijk een neutrale stelling voorgelegd: 'De politiek in Den Haag heeft steeds minder te vertellen over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers'. We vroegen alle geënquêteerden wat ze van de stelling vonden en een deel van hen om hun opvatting toe te lichten. Daarnaast

bespraken we de stelling kort in de focusgroepen. Van de geënquêteerden is 24% het met de stelling oneens en 33% het eens (33% is neutraal en 11% weet het niet).

In het COB hebben we niet expliciet gevraagd naar opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en over de eerste pijl in figuur 6.2 kunnen we daarom alleen iets zeggen op basis van de toelichtingen in de enquête en wat er in de focusgroepen is gezegd. Als mensen vinden dat de overheid steeds minder te vertellen heeft over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers, zien ze privatisering en verzelfstandiging dan als een oorzaak van het feit dat de overheid steeds minder te vertellen heeft?

Uit de toelichtingen bij deze vraag en de focusgroepen komt naar voren naar privatisering⁶ wel een reden is om te bevestigen dat de Haagse politiek steeds minder te vertellen heeft, maar zeker niet de enige of de belangrijkste. Minstens zo vaak motiveren mensen hun antwoord met verwijzingen naar de Europese integratie (de EU, Brussel hebben het meer voor het zeggen gekregen) of naar de decentralisatie (provincies en gemeenten hebben zeggenschap van Den Haag overgenomen). Ook mensen die afwijzend of neutraal tegenover de stelling staan, verwijzen trouwens naar Europa⁷, de lagere overheden en privatisering. Een paar motiveringen:

'Ik denk aan sociale voorzieningen waar de politiek de verantwoordelijkheid afschuift naar gemeenten en zelfs commerciële bedrijven met als gevolg dat de lasten hiervoor gewoon de pan uitrijzen. Den Haag kan daar wel wat aan doen, maar doet het niet onder het mom van privatisering.' (als reden om neutraal te staan tegenover de stelling 'De politiek in Den Haag heeft steeds minder te vertellen over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers')

'Gezondheidszorg. Te veel marktwerking, te veel privatisering. Er komen steeds meer privéklinieken, privé scholen. Postbezorging, NS/Prorail, banken/bonussen.' (eens met de stelling)

'Ik heb het idee dat de regering haar best doet, maar gewoon niet veel te vertellen heeft of niet veel kan oplossen. Veel macht gaat naar Europa, grote bedrijven, banken, lobbyisten, belangengroepen, lagere overheden, rechterlijke macht. Wij eisen steeds meer van de regering, maar die kan steeds minder en heeft steeds minder macht. Denk aan financiën, zorg, onderwijs, arbeid, milieu, kinderopvang, normen stellen, straffen.' (zeer eens met de stelling)

Hoewel de stelling op zich tamelijk feitelijk is geformuleerd – de Haagse politiek heeft 'steeds minder te vertellen' – zijn de toelichtingen voor het overgrote deel evaluerend en dan vrijwel altijd vanuit het idee dat het goed is of zou zijn als de zeggenschap van Den Haag niet vermindert. Er zijn geen mensen die er blijk van geven dat ze het jammer vinden dat de stelling onjuist is of het een goede zaak vinden dat de stelling juist is. Burgers vinden het dus belangrijk dat de overheid grip heeft op publieke voorzieningen. Wanneer men vindt dat die grip ontbreekt, wordt dat soms aan privatisering geweten. Veel vaker gaat het echter over Europa of decentralisatie.

Dan verder met de tweede pijl in schema 6.2. Gaat instemming met de stelling dat de Haagse politiek steeds minder te vertellen heeft over belangrijke voorzieningen inderdaad gepaard met minder politiek vertrouwen en negatievere houdingen jegens politici en de overheid? Daarop geeft tabel 6.3 antwoord.

Tabel 6.3

Opvattingen over politiek en overheid naar reacties op de stelling ‘De politiek in Den Haag heeft steeds minder te vertellen over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers’, bevolking 18+ (in procenten)

	(zeer) oneens (24%)	neutraal / weet niet (43%)	(zeer) eens (33%)
geeft een voldoende voor vertrouwen aan de Tweede Kamer	72	55	37
geeft een voldoende voor vertrouwen aan de regering	64	52	35
geeft een voldoende voor tevredenheid aan de politiek in Den Haag	58	48	33
De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen	44	22	21
De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik	24	29	50
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet	46	53	75

Bron: COB2012/1

Wie instemt met de stelling dat de politiek in Den Haag steeds minder te vertellen heeft (laatste kolom), heeft veel minder ‘voldoende’ vertrouwen in de Tweede Kamer (37%) dan wie de stelling afwijst (72%; eerste kolom). Voldoende vertrouwen in de regering heeft respectievelijk 35% en 64%. Ook op de andere metingen zijn de instemmers met de stelling aanzienlijk negatiever dan de afwijzers. Over de causaliteit is daarmee echter nog niets gezegd. Heeft men minder vertrouwen in de politiek omdat de Haagse politiek weinig betekenis heeft of vindt men de Haagse politiek betekenisloos vanuit een over de hele linie negatieve houding jegens de politiek en de overheid? Het eerste (van percepties naar waarderingen) klinkt misschien aannemelijker dan het laatste (van waarderingen naar percepties), maar aan te tonen is het niet. Bovendien werd uit de toelichtingen duidelijk dat de stelling meestal niet als een neutrale signalering werd beoordeeld maar als een oordeel (de politiek in Den Haag heeft wel of niet onvoldoende te zeggen).

6.3 Verworde relaties

Uiteindelijk kunnen we met onze kwantitatieve enquêtegegevens niets over causaliteit zeggen. Misschien krijgen we wel een idee van wat er afspeelt in de hoofden van de burgers als we niet naar correlerende variabelen kijken, maar naar hoe mensen argumenteren en in welke verbanden ze zelf opvattingen over privatisering en algemenere stellingnamen over politiek en samenleving bij elkaar brengen – of niet. We maken in deze paragraaf gebruik van verschillende deelonderzoeken van het COB. De centrale vraag is of mensen, wanneer zij praten over de Nederlandse politiek en de richting waarin Nederland zich ontwikkelt, privatisering noemen als oorzaak van een negatieve ontwikkeling.

Privatisering is niet *top of mind* bij het denken over Nederland en de politiek

In de COB-kwartalenquêtes vragen we elke keer om in trefwoorden maximaal vijf grootste maatschappelijke problemen en maximaal vijf grootste maatschappelijke successen aan te geven. We besluiten elke keer met een vraag aan te kruisen hoe men het al met al met de Nederlandse samenleving vindt gaan en het verzoek dat antwoord toe te lichten. In hoeverre wordt er in de antwoorden op de open vragen verwezen naar privatisering in brede zin en wat is de aard van de argumentatie – *if any*? We hebben gezocht naar de woorden ‘privatisering’, ‘verzelfstandiging’, ‘marktwerking’ en ‘liberalisering’ (dezelfde vier als we in de POP-enquête hebben voorgelegd, zie tabel 3.4) inclusief verschrijvingen.⁸

In de 18 kwartalen van begin 2008 tot midden 2012 vulden meer dan 19.000 mensen de vragenlijst in. Tabel 6.3 vermeldt hoe zij de open vragen beantwoordden. Het blijkt makkelijker te vertellen wat problemen zijn dan wat goed gaat en de vraag waarom het de verkeerde kant op gaat levert aanzienlijk meer tekst op dan de vraag waarom het de goede kant op gaat (er zijn meer mensen die vinden dat het de verkeerde kant op gaat en die lichten hun antwoord vaker toe en doen dat gemiddeld met meer tekst, zie Van Houwelingen 2011).

Tabel 6.4

Privatisering en andere termen in antwoord op open vragen in het COB: absolute aantallen

	respon- denten met een antwoord	totaal aantal ant- woorden	aantal respondenten dat deze begrippen gebruikt			
			privatisering	marktwerking	liberalisering	verzelf- standiging
grootste problemen van de samenleving ^a	16.975	59.239	100	47	6	1
grootste successen van de samenleving ^b	12.372	31.033	1	2	1	0
toelichtingen waarom het de goede kant op gaat ^c	2.375	2.375	10	3	0	0
toelichtingen waarom het de verkeerde kant op gaat ^d	7.573	7.573	67	46	4	0

- a ‘Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat? Wilt u met enkele trefwoorden de belangrijkste problemen aangeven?’
- b ‘En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat? Wilt u met enkele trefwoorden de belangrijkste onderwerpen aangeven?’
- c ‘...We willen nog graag weten hoe u al met al vindt dat het gaat met Nederland. Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?’ Voor de antwoorden ‘duidelijk de goede kant op’ en ‘iets meer de goede dan verkeerde kant op’: ‘Zou u kunnen toelichten waarom u vindt dat het in Nederland <het bij de vorige vraag gegeven antwoord> gaat?’
- d Idem voor de antwoorden ‘Duidelijk de verkeerde kant op’ en ‘iets meer de verkeerde dan goede kant op’.

Bron: COB2008/1-2012/2 (19.323 respondenten)

De belangrijkste constatering is dat privatisering en de andere termen bepaald niet *top of mind* zijn wanneer mensen nadenken over wat er goed en fout gaat in Nederland. Nog geen procent van de mensen die grootste maatschappelijke problemen formuleren gebruikt de woorden. Van de tekstschrijvers over waarom het met Nederland meer de verkeerde kant op gaat gebruikt 1,5% één of meer van de begrippen.⁹

Privatisering: gekoppeld aan andere onderwerpen en vaak negatief

Wanneer mensen privatisering noemen, hoe gebruiken ze het woord dan? In welke context wordt het geplaatst en wordt positief of juist negatief gebruikt? We kijken eerst naar de manier waarop privatisering wordt gebruikt bij de vraag naar de grootste maatschappelijke problemen in Nederland. Grofweg zijn er rijtjes waarin privatisering (of marktwerking) deel uitmaakt van een grote variëteit kwesties (en dan is privatisering zelden het eerstgenoemde probleem) en rijtjes waarin de woorden deel lijken uit te maken van een bepaald perspectief, soms meer economisch, soms meer gericht op de zorg over de verzorgingsstaat. De gevarieerde rijtjes onderwerpen zijn in de meerderheid, maar tekstvak 6.2 biedt van beide een selectie van tien. Het zijn complete vermeldingen van grootste maatschappelijke problemen waarin de woorden privatisering, marktwerking en liberalisering voorkomen.¹⁰

Interessanter dan de grootste maatschappelijke problemen in losse trefwoorden, is hoe mensen beargumenteren waarom het met Nederland meer de goede of verkeerde kant op gaat. Zoals tabel 6.4 liet zien, worden onze kernbegrippen nauwelijks gebruikt in toelichtingen van mensen die vinden dat het meer de goede dan verkeerde kant op gaat. Van de dertien mensen die het doen, doet maar één dat in een positieve formulering ('Het gaat goed met privatisering'), de twaalf anderen beschrijven privatisering en marktwerking juist *negatief* als uitzondering op de positieve trend of als iets waarmee men nu gelukkig terughoudender is.¹¹ Evenals bij de problemen zien we privatisering en marktwerking soms kort voorbijkomen in opsommingen van zeer uiteenlopende oorzaken en symptomen van onwenselijke maatschappelijke ontwikkelingen. Daarvan twee voorbeelden (de kernbegrippen zijn door ons onderstreept):

'Intolerantie neemt toe. Privatisering: wat van ons allemaal was wordt verkwaanseld met kwaliteitsvermindering tot gevolg en zelfverrijking aan de top. Nederland wordt langzaam volgebouwd, natuur verarmt, economie gaat altijd weer voor.'

'Afbraak normen en waarden. Toename criminaliteit. Toename asociaal gedrag. Toename aantal slecht geïntegreerde buitenlanders. Afbraak sociale zekerheidstelsel. Toegenomen marktwerking waardoor openbare nutsvoorziening duurdert en slechter worden. Toename terrorismedreiging. Afname vrijheid van meningsuiting. Toegenomen gevoelens van angst en onbehagen. Toename cynisme.'

Tekstvak 6.1

Privatisering en marktwerking als grootste maatschappelijke problemen

privatisering als afzonderlijk probleem:

- intolerantie binnen de politiek, individualisme, privatisering
- de hoeveelheid auto's, drukte op de wegen; schaamte over hufterigheid, al dat mobiele gebel; marktwerking in de zorg; tolerantie t.o.v. alcohol en drugs
- gebrek aan vertrouwen, economie, privatisering
- asielzoekers, Griekenland e.d., topsalarissen, privatiseren van overheidstaken
- de achteruitgang van de educatie; de overdreven bangheid voor moslims; de privatisering van het ov; de achteruitgang van de zorg; de slechte aanpak van het winterse weer
- niet meer omzien naar elkaar; te veel regelgeving; te veel privatisering van staatsbedrijven; economie verzwakt; veiligheid burgers
- kredietcrisis, zorg, marktwerking, integratie, onderwijs
- Geert Wilders, hufterig gedrag, privatisering
- islamisering, verharding, politiek negeert wil van het volk, economische crisis, privatisering overheidsinstellingen
- milieudelicten, agressief gedrag, privatisering van algemene voorzieningen

privatisering in een samenhang:

- bezuinigingen in de zorg, bezuinigingen op scholing, tekort aan ambachtslieden, overschot aan graaiende managers, privatisering van nutsbedrijven
- zorg voor zieken en ouderen, woningbouw, marktwerking, commercialisering, onderwijs, openbaar vervoer
- Nederland leeg verkocht(privatisering), europa (euro), bankieren van gemeenten en provincies, zelfverrijking banken, openbaar vervoer
- buitenlanders die niet werken; regels en regelgeving; puinhoop die banken ervan gemaakt hebben; walgelijke bonussen; onnodige privatisering
- doorgeschoten privatisering; bezuinigingen huishulp; bonussen
- armoede, privatisering zorg, privatisering energie, bonus niet presterende top
- zelfverrijking, privatisering, ouderenzorg, tolerantie in de samenleving, verdwijnen van Nederlandse identiteit
- gebrek aan solidariteit, privatisering van nutsbedrijven, marktwerking publieke sector
- de aanstelling van managers, brutale mensen verdienen meer dan anderen, de privatisering van alles en nog wat, de zondag, de opdringerigheid over seks
- koopkracht, privatisering, bedrijven die naar goedkopere landen gaan

Bron: COB2008/1-2012/2

In veel toelichtingen krijgen privatisering en marktwerking meer zeggingskracht omdat ze centraal worden gesteld als oorzaak of symptoom van wat er verkeerd gaat of omdat ze een plek krijgen in een bepaald perspectief op hoe het met Nederland gaat. Enkele voorbeelden:

'De macht van de "economie" blijft dominant. De politieke tegenmacht is te zwak. De overtrokken dominantie van de marktwerking werkt negatief op het welzijn van de mensen.'

‘De rechten die de werknemers in de loop van de tijd hebben opgebouwd, worden steeds meer uitgekleed, zoals pensioen, aow, kinderopvang. De marktwerking zou ervoor zorgen dat er meer concurrentie komt, zodat het in elk geval niet duurder of slechter zou worden. Het tegen-gestelde is hier echter het geval, zie de zorg, openbaar vervoer. Marktwerking zo veel mogelijk dus weer afschaffen en veel meer weer meer taken naar overheid (goede oude ziekenfonds, goed openbaar vervoer e.d.).’

‘Zaken zoals gezondheidszorg, zorgverzekeringen, openbaar vervoer en levering energie zijn er sinds de privatisering niet op vooruit, maar achteruit gegaan. Ik voel me overgeleverd aan aanbieders van zorg en energie en heb niet het idee dat ik ook maar enige invloed kan uitoefenen op goede levering. In de gezondheidszorg voel ik me steeds meer een ding in plaats van een mens. Er wordt te veel in centen gerekend. Of je goede zorg krijgt, zou niet af moeten hangen van geld, maar van zorgbehoefte. Het hogere kader trekt aan de touwtjes en zet alles op papier, maar heeft volgens mij vaak geen idee hoe één en ander in de praktijk eraan toe gaat. Dit baart mij zorgen.’

‘Het gaat op dit moment [2008] economisch goed met Nederland, maar ik maak me wel ernstig zorgen over de mentaliteit die er is. Zeker bij sommige groepen. Ook wel de verharding van de samenleving. Verder merk ik dat door de privatisering van overheidsinstanties er ook veel verharding en onoverzichtelijkheid is. Zeker voor oudere mensen die overal keuzes in moeten maken, maar dat vaak erg moeilijk vinden. Bedrijven maken daar ernstig misbruik van door erg opdringerig dingen (vooral telefonisch) te verkopen.’

‘De steeds meer ik-gerichte samenleving en de privatisering van veel publieke instellingen zorgen voor een samenleving waar ieder voor zich leeft en minder naar elkaar omkijkt.’

In de toelichtingen komen verschillende perspectieven naar voren: de dominantie van de economie en het economische (overmacht over de politiek, de grenzeloosheid (investeren in het buitenland/overname door buitenlandse ondernemingen); de ‘afbraak’ van de verzorgingsstaat en teloorgang van wat goed geregeld was; de mentaliteit (onverschilligheid, de graaiers); prijs en kwaliteit in consumentenperspectief; toenemende ongelijkheid en onoverzichtelijkheid. Voor een deel kwamen we dezelfde elementen al tegen in hoofdstuk 4 als redenen waarom mensen bezwaar hebben tegen privatisering en verzelfstandiging. Nu gaat het om antwoorden op de vraag waarom het met Nederland de verkeerde kant op gaat.

Privatisering volgens burgers zelf geen belangrijke oorzaak voor onvrede

Keren we terug van het COB naar het onderzoek dat we speciaal voor dit rapport hebben gedaan. Dat bestond uit de POP-enquête en drie kleine focusgroepen (zie hoofdstuk 1). Hierin hebben we de relatie tussen privatisering en politieke onvrede expliciet aan de orde laten stellen. Tekstvak 6.3 laat zien wat dat opleverde.

Tekstvak 6.3

Is er een verband tussen opvattingen over privatisering en politieke onvrede?

groep 1 (zes lageropgeleiden)

Moderator: 'Er wordt weleens gezegd dat de onvrede over privatisering samenhangt met onvrede over de politiek. Zien jullie daar een verband tussen?'

R1: 'Het is wel de politiek die de beslissing tot verzelfstandiging en privatisering neemt. Dus als dat dan niet uitpakt zoals het zou moeten uitpakken en het slechter wordt, dan is het de schuld van de politiek, want die heeft het besloten.'

Moderator: 'Dus dan is de politiek de boosdoener?'

R3: 'Dat is altijd hè?'

Moderator: 'Hoe zien anderen dat? Is er een verband tussen onvrede over de politiek en onvrede over privatisering?'

R4: 'Ik snap sowieso niet wat de politiek allemaal aan het doen is. ik probeer me er zo min mogelijk mee bezig te houden, om heel eerlijk te zijn. Je krijgt er alleen maar hoofdpijn van, ze zitten met z'n allen maar te blèren. Ik moet gewoon resultaten zien uiteindelijk. Als burger, als student, als moeder. Ik moet gewoon resultaten zien. Als ik dan zie dat het achteruitgaat, dan denk ik: wat jij vindt maakt niet uit, ze beslissen toch zelf. Ze nemen toch de beslissing, je kan stemmen wat je wil. Dat is mijn beeld van de hele politiek.'

Moderator: 'Uit onderzoek blijkt dat mensen negatief zijn over privatisering en dat ze daar vaak de politiek de schuld van geven. Stel dat de overheid de touwtjes weer meer in handen zou nemen, zouden mensen dan positiever over de politiek worden?'

R2: 'Ik denk het niet.'

R5: 'Je weet niet wat de uitwerking is.'

Rx: 'Dat weet ik niet...'

R4: 'Dan zou je resultaten moeten zien...'

..... Het gesprek gaat verder over scholen die verdwijnen in dorpen...

R4: 'Het is hetzelfde als dat de gemeente een buurthuis weghaalt. De gemeente haalt dat gewoon maar even weg en waar de hele buurt niets van weet. Je kan handtekeningen gaan ophalen.'

R3: 'Uiteindelijk draait het allemaal om geld. Zolang je er geen nadeel van hebt, maakt het niemand uit waar wat zit hoe het gedaan wordt zolang je er geen nadeel van hebt.'

R2: 'Het zal wel moeten dat de overheid en politiek het beste doen voor het land. Als ze het weer in eigen handen zouden nemen, zou je verwachten dat alles beter gaat lopen. En dat mensen weer gewoon aan het werk kunnen gaan en eigenlijk alles normaal verloopt. Maar dat gebeurt nooit, dat verwacht ik toch niet.'

groep 2 (zes lageropgeleiden)

Moderator: '... ik kan concluderen dat jullie het eens zijn met de stelling dat de politiek onvoldoende invloed heeft op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers. Hoe erg is het dat de politiek daar niets meer over kan zeggen?'

R2: 'De regering zegt in principe: jullie hebben mij wel gekozen, maar dat wil niet zeggen dat ik voor jullie opkom als het met de trein mis gaat of zo. En dat was vroeger natuurlijk toch anders, dan stond daar een partijbonds, minister of wethouder die toch wel even fors wilde ingrijpen. Nu kunnen ze alleen maar vragen stellen.'

Rx: 'Dat hoor je al twaalf jaar.'

R2: 'En dan zegt zo'n geprivatiseerd of verzelfstandigd bedrijf van ja joh regering dat komt allemaal wel in orde...'

R5: 'En dan gaan ze eten.'

...

Moderator: 'De aanleiding om te privatiseren was onvrede onder burgers over de overheid. In de ene tijd roepen mensen dat de overheid diensten niet goed kan leveren en te traag is. Dan ga je privatiseren en vervolgens mopperen mensen op privatisering. Wat moeten we daarmee?'

R4: 'De regering belooft altijd a en doet altijd b. Ze kunnen het wel op een ander afschuiven, maar ze zeggen altijd a en doen altijd x. Ik denk dat de mensen daarover klagen en niet over privatisering.'

R2: 'Je kan als regering ook luisteren naar de bevolking. Van: mensen jullie klagen, we gaan het beter doen of we gaan het overdoen aan een bedrijf, maar dan moet dat bedrijf wel beter werken dan de overheid en dat gebeurt in mijn optiek veel te weinig. Als het niet werkt, dan moet de overheid zeggen: geef die P T T maar terug. Wij gaan het beter doen.'

...

Moderator: 'Komt jullie onvrede over de politiek omdat jullie ontevreden zijn over privatisering? Is er samenhang tussen jullie oordeel over privatisering en jullie oordeel over de politiek?'

R3: 'Nee.'

Rx: 'Dat zijn losse dingen.'

R1: 'Ja, natuurlijk heeft het er een beetje mee te maken.'

R2: 'Maar het is heel moeilijk om precies een oorzaak of een schuldige aan te wijzen, het huidige kabinet heeft te maken met dingen die door eerdere kabinetten zijn besloten.'

...

Moderator: 'Er wordt over dit thema ook groter onderzoek gehouden. Daaruit blijkt dat mensen net zoals jullie wat negatief zijn over privatisering en dat de politiek daar ook wel de schuld van krijgt. Zouden jullie positiever zijn over de politiek als ze de touwtjes meer in handen nemen?'

R4: 'Als het positiever gaat wel.'

R5: 'Ze zouden zich eerst moeten bewijzen.'

R1: 'We zullen altijd over iets klagen.'

Moderator: 'Stel dat de overheid al die privatiseringen zou terugdraaien. Blijf je dan hetzelfde gevoel houden over de politiek of ga je er dan positiever over denken?'

R4: 'Ligt eraan wat ze ermee doen.'

R2: 'Stel nou dat het wel goedkoper wordt en dat we wel met een ziekenfonds te maken krijgen dat gewoon normaal was, voor iedereen zeg maar, dan ga je wel zeggen van dat vind ik knap...'

R5: 'Het zit hem er gewoon in dat alles wat geprivatiseerd is, is gewoon duurder geworden. Daar kun je wel omheen gaan lopen draaien, maar het is gewoon zo. En dat is ook zo met de euro. Nou weet ik wel dat dat niets met privatisering te maken heeft...'

R3: 'Ja maar alles is duurder geworden ook de niet geprivatiseerde dingen. Als de gulden was geweest was alles ook duurder.'

R5: 'Dat komt door de euro en als we nu terug zouden gaan naar de gulden zou alles nog duurder worden...'

Moderator: 'Maar heeft dat dan iets met privatisering te maken?'

R5: 'Nee, nee, dat heeft met de euro te maken, maar dat is toch ook iets van de regering en de overheid dat ze de euro erin hebben gegooid.'

groep 3 (zes hogeropgeleiden)

Moderator: 'Op welke manier hangt de onvrede met privatisering samen met onvrede in de politiek?'

R1: 'Het zijn gewoon moeilijke tijden, als iemand z'n huis probeert te verkopen zit hij verschrikkelijk in de problemen. Het is nu voor niemand makkelijk, iets of iemand moet de schuld krijgen. Het zijn moeilijke tijden, het is niet alleen dat de overheid het niet goed doet.'

Moderator: 'Anderen? Zien jullie een relatie?'

R3: 'Ja, de heiligheid van de markt sinds jaren tachtig – en bij heel veel politieke partijen is dat geweest – die heeft dat hele neoliberale politiek weer teruggebracht. Misschien had het instorten van Oost-Duitsland en het communisme er ook wel mee maken, dat men dacht, het kapitalisme heeft gewonnen en nu gaan we groei groei groei spelen. Ja, er is wel een rare manier van denken ontstaan. En ik vind dat in brede zin veel politieke partijen daar wel aan mee hebben gedaan. Ik vind dat nog steeds niet verstandig, zoals het gegaan is. Maar je ziet het heel breed: het is in heel Europa en de hele wereld, maar als je zo doorgaat komen we uit bij een samenleving à la India, daar zit ik niet op te wachten.'

R6: 'Ik vind de onvrede over de politiek een beetje onterecht, als je ons vergelijkt met andere landen hebben we het ontzettend goed. Zijn onze instituties van wereldklasse. Ik vind wel dat politici en burgers te kortzichtig naar dingen kijken. Er wordt te weinig gekeken naar de kwaliteit van diensten, dat we daar eigenlijk allemaal verantwoordelijk voor zijn dat ze het goed doen. Ik denk dat consumenten veel kritischer zijn geworden, maar dan moet je zelf ook politici verantwoordelijk stellen voor half uitgevoerde plannen en incidentenpolitiek. Dan moet je politici aanstellen die een visie hebben.'

R1: 'Maar die kiezen we toch zelf, we kiezen ze met z'n allen.'

R2: 'Ik denk dat privatisering en onvrede niet direct met elkaar te maken hebben. Ik denk dat de onvrede met de politiek meer met veiligheid te maken heeft en met een veranderende bevolkingssamenstelling. Ik denk dat daar meer de reden voor ontevredenheid met politiek zit. De relatie tot privatisering speelt volgens mij minder.'

...

Moderator: 'Uit onderzoek blijkt dat mensen negatief zijn en dit wijten aan de politiek. Als overheid meer de touwtjes in handen gaat nemen, zou er dan positiever gedacht worden over de politiek?'

R1: 'Nee, dat werkt niet.'

R2: 'Als er dan iets fout gaat krijgen ze ook de schuld.'

R4: 'Ik geloof niet dat ze die kant op moeten gaan.'

R3: 'Als je bedoelt met touwtjes in handen nemen, dat ze meer gaan inkaderen, dan ben ik daar wel voor.'

R2: 'Terugdraaien lijkt me niet handig om de onvrede over de politiek weg te nemen. Dat lijkt me het paard achter de wagen spannen.'

Bron: POP-focusgroepen 2012

De langere teksten maken duidelijk dat de deelnemers aan de gespreksgroepen privatisering niet zien als een echte oorzaak van politieke onvrede. De kern daarvan is eerder een gebrek aan responsiviteit en consistentie van de politiek en politici: het maakt niet uit wat je zegt of stemt, ze luisteren niet en ze gaan toch hun gang, ook in strijd met hun eigen voornemens. Kritiek op privatisering lijkt bij de gesprekspartners zelf wel deel uit te maken van hun onvrede of wrevel over de politiek, maar om die toe te lichten wijken ze graag uit naar andere onderwerpen. Een overeenkomst tussen privatisering en de euro is dan dat de regering beide (zonder inspraak, ongewenst) ‘erin heeft gegoid’.

Privatisering is niet de echte oorzaak van politieke onvrede en het terugdraaien van privatisering wordt dus ook niet gezien als oplossing voor de problemen. Het zou wel mooi zijn als de politiek of overheid de touwtjes weer wat meer in handen zou nemen, maar men heeft weinig hoop dat er echt dingen ten goede zullen veranderen. Het zal niet meer worden zoals het vroeger was. Veelzeggend is hoe in beide groepen lageropgeleiden het woord ‘normaal’ wordt gebruikt als een waarschijnlijk onbereikbaar ideaal: ‘... En dat mensen weer gewoon aan het werk kunnen gaan en eigenlijk alles normaal verloopt. Maar dat gebeurt nooit, dat verwacht ik toch niet.’ (groep 1) en ‘Stel nou... dat we wel met een ziekenfonds te maken krijgen dat gewoon normaal was...’ (groep 2).

6.4 Slotsom

Er is een stevige – niet zozeer sterke als wel robuuste – relatie tussen de waardering van privatisering en verzelfstandiging en politieke onvrede: hoe minder waardering, hoe meer onvrede. Met onze enquêtedata valt echter over causaliteit achter dit statistische verband niets te zeggen. Kijken we in plaats van naar de enquêtécijfers naar wat mensen vrijelijk formuleren in antwoord op open enquêtevragen en in gesprek in focusgroepen, dan wordt het idee van (percepties van) privatisering als oorzaak van politieke onvrede op twee manieren ondergraven. Ten eerste gebruiken burgers het begrip privatisering nauwelijks (en verzelfstandiging al helemaal niet) als hun gevraagd wordt naar de grootste maatschappelijke problemen of naar redenen waarom ze het niet goed vinden gaan in Nederland. Ten tweede, als ze (op verzoek) over privatisering praten, dan wijst er weinig op dat ze die als een oorzaak van onvrede zien. Daar staat tegenover dat er in hun teksten en gespreksbijdragen wel allerlei relaties worden gelegd tussen privatisering en onwenselijke politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Veelzeggend is ook dat als privatisering wordt gebruikt in open antwoord, het vrijwel nooit in positieve zin is. We gaan in de slotbeschouwing in het volgende hoofdstuk speculatief verder op deze ambivalente bevindingen in.

Noten

- 1 Dat doen we kort, want het gaat statistisch in principe om dezelfde verbanden als in het vorige hoofdstuk aan bod kwamen, alleen omgekeerd geïnterpreteerd.
- 2 De eerste principale component verklaart 71% van de gemeenschappelijke variantie van de acht variabelen (Cronbachs alfa voor een ongewogen gemiddelde was 0,94 geweest).
- 3 De eerste principale component verklaart 77% van de gemeenschappelijke variantie van de acht metingen (Cronbachs alfa voor een ongewogen gemiddelde was 0,96 geweest).
- 4 Bovendien lijkt deze stelling erg op de (varianten van de) laatste stelling die is gebruikt voor de waardering van privatisering en verzelfstandiging: '[De politiek / Het parlement / De regering] heeft door privatisering en verzelfstandiging onvoldoende invloed op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers' (paragraaf 5.2).
- 5 Voor de selectie van respondenten van tabel 6.2 hebben we twee metingen van politieke onvrede. Die verschillen een beetje in samenstelling. Maar correlatie van 0,71 is toch aan de lage kant. Politieke onvrede is blijkbaar geen heel stabiel gegeven. Interessant is dan of zich tussen beide metingen verandering voordoen die kunnen worden toegeschreven aan het bezig zijn met privatisering en verzelfstandiging als geënquêteerde, zich bewust worden dat men dat een slechte zaak vindt en als gevolg daarvan negatiever over de politiek en overheid worden. Dat zou kunnen en dan verwacht je dat respondenten relatief meer politieke onvrede tonen, naarmate ze privatisering en verzelfstandiging negatiever waarderen.
Helaas, ook deze zwakke aanwijzing voor een causaliteit van privatisering naar onvrede wordt ons door de data niet gegund. Er blijkt geen enkele relatie te bestaan. Van de hierboven gebruikte kenmerken blijkt multivariaat alleen tevredenheid met de economie van belang: naarmate men in de POP-enquête negatiever over de economie oordeelt, is men in vergelijking met twee of drie maanden eerder negatiever geworden over de politiek. Dat is een begrijpelijke bevinding, die ook aansluit bij wat we uit andere bronnen weten over de veranderingen in de publieke stemming tussen eind 2011 en begin 2012 (Den Ridder en Dekker 2012). Maar het is dus niet zo dat het nadenken over privatisering en verzelfstandiging mensen negatiever over de politiek maakt.
- 6 Over 'verzelfstandiging' hebben mensen het spontaan zelden of nooit, zoals we al eerder signaleerden (hoofdstuk 3) en we verderop in dit hoofdstuk weer zullen zien. Tenzij er expliciet naar verzelfstandiging is gevraagd, zullen we het hier dan ook verder uitsluitend over privatisering hebben. Als die term wordt gebezigd, wordt ook verwezen naar verschijnselen die juridisch en bestuurskundig als verzelfstandiging dienen te worden aangemerkt. En er wordt naar nog veel meer verwezen zoals we al zagen bij de associaties in hoofdstuk 3 en we verderop nog verder zullen bespreken.
- 7 De samenhang tussen opvattingen over de stelling en opvattingen over het EU-lidmaatschap is ook vrij sterk. Van wie ermee instemt dat het lidmaatschap een goede zaak is, vindt 24% dat de politiek in Den Haag steeds minder te zeggen heeft, van degenen die het lidmaatschap geen goede zaak vinden is dat 58%.
- 8 Daarnaast zijn er andere begrippen die mogelijk naar privatisering verwijzen, zoals 'PTT', 'KPN', 'NS', 'spoorwegen' en 'nutsbedrijven'. Soms blijkt dat evident het geval ('verkopen "tafelzilver" als PTT'), soms is het waarschijnlijk ('de NS politiek is niet goed geregeld') en vaak is het geheel onduidelijk ('energiebedrijven'). daarom beperken we ons tot de vier kernbegrippen.

- 9 Sommigen gebruiken de kernbegrippen bij de beantwoording van meer dan één open vraag. Van de 17.315 respondenten met minstens een antwoord op de vier vragen gebruiken er 266 eens of vaker een kernbegrip. Dat is 1,5%. Bij de 18-34-jarigen is het 1,1% en bij de 35-54-jarigen en 55-plussers 1,6%. De jongsten hebben het relatief vaak over 'marktwerking', de oudsten over 'privatisering'.
- 10 Voor de volledigheid vermelden we alle vier van de ruim 31.000 genoteerde maatschappelijke successen waarin de woorden voorkomen: 1) 'vrije handelsgeest; ondernemerszin bevolking; liberalisering', 2) 'meer marktwerking; kleinere overheid; bezuinigen op milieugroepen; bezuinigen op religieuze instellingen; bezuinigen op ontwikkelingshulp', 3) 'diverse privatiseringen; economische ontwikkelingen; veelkleurigheid' en 4) 'levendig maatschappelijk debat; meritocratische basis van de samenleving; meer marktwerking in de zorg; toenemend ondernemerschap; grote betrokkenheid'.
- 11 Drie mensen noemen grotere terughoudendheid als goede ontwikkeling: '... Er wordt voorzichtiger omgegaan met de privatisering van overheidstaken...'; '... Er zijn tekenen dat regering en parlement de ongebreidelde privatisering en globalisering gaan corrigeren...' en '... Het idee dat marktwerking alle problemen oplost, begint weer wat minder dominant te worden...' Voor de rest staan privatisering en marktwerking dwars op de positieve trend. Een enkel voorbeeld met een volledig antwoord uit 2008: 'Economisch gaat het met Nederland niet slecht. Er is genoeg geld. De verschillen tussen arm en rijk nemen echter toe, en de solidariteit af. Nederlanders met meer vermogen zouden zich idealiter verantwoordelijk moeten voelen voor hen die het minder hebben. Dat verantwoordelijkheidsgevoel mis ik, er ontstaat een graaicultuur, ieder voor zich. Bovendien is privatisering van bijvoorbeeld de postmarkt echt een grote fout gebleken. Collectieve goederen privatiseren heeft tot veel ellende en geldverspilling geleid. Toch ben ik een optimist en geloof ik dat we er wel uitkomen met z'n allen. De wil is er, tijdens het wk voelde iedereen zich, behalve wat gezapige intellectuelen, toch maar mooi verbonden, ondanks alle verschillen! Nederland blijft een land met een eigen identiteit, en daar mogen we best trots op zijn.'

7 Slotbeschouwing: privatisering als negatief symbool?

De centrale vraag voor deze studie was: hoe kijken burgers aan tegen privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten en hoe hangen hun percepties, voorkeuren en waarderingen op dit gebied samen met algemenere houdingen jegens de overheid en de politiek? Het eerste deel van de vraag beantwoorden we samenvattend in paragraaf 7.1, het tweede deel in paragraaf 7.2. In paragraaf 7.3 reflecteren we op de implicaties van de uitkomsten voor de politiek en overheid.

7.1 Opvattingen over privatisering en verzelfstandiging

‘Privatisering en verzelfstandiging’ is geen *hot issue* voor het grote publiek. Men toont er in ons onderzoek in vergelijking met andere politieke kwesties weinig belangstelling voor en ook de kennis van zaken is gering. Jongeren, vrouwen en lageropgeleiden hebben relatief weinig interesse en kennis over het onderwerp. Ouderen hebben veel interesse, maar weinig kennis. Een aanzienlijk deel van de mensen heeft eigenlijk geen mening over privatisering en verzelfstandiging en laat veel enquêtevragen over dit onderwerp onbeantwoord.

Privatisering en verzelfstandiging als brede trend...

Ondanks deze relatief lage betrokkenheid, geeft 80% van de mensen aan wel een globale indruk te hebben wat de termen privatisering en verzelfstandiging betekenen. Wanneer we nagaan waar het dan volgens hen over gaat, zien we dat privatisering en verzelfstandiging worden opgevat als een brede ontwikkeling waarbij de overheid zich terugtrekt ten faveure van de markt, instellingen op afstand plaatst en marktwerking introduceert. Privatisering en verzelfstandiging zijn daarbij onderdeel van dezelfde trend, een onderscheid tussen beide termen wordt nauwelijks gemaakt.¹

Privatisering en verzelfstandiging worden geassocieerd met terreinen of diensten die geprivatiseerd of verzelfstandigd (zouden) zijn, zoals het openbaar vervoer, de NS, de post, de energie, de gezondheidszorg en KPN. Daarnaast associëren burgers beide termen met marktwerking, concurrentie, winst en de overheid. Privatisering en verzelfstandiging roepen spontaan eerder negatieve dan positieve associaties op. Negatieve kwalificaties zijn ‘slecht’, ‘duur’, ‘winstbejag’ of ‘verlies van banen’. Positieve associaties zijn ‘efficiënt’ en ‘goedkoper’.

... die meer tegenstanders dan voorstanders kent

Er zijn meer tegenstanders dan voorstanders van deze brede trend van privatisering en verzelfstandiging: 38% van de mensen vindt de privatisering van staatsbedrijven geen goede zaak, 23% wel. De rest is neutraal of weet het niet. Daarbij zijn er wel verschillen tussen geprivatiseerde en verzelfstandigde diensten: over de telefonie is men redelijk positief, over de post en de NS overwegend negatief.

Publieke diensten moeten goed functioneren, wie er ook verantwoordelijk voor is

Voor- en tegenstanders van privatisering en verzelfstandiging motiveren hun opvattingen vooral met pragmatische argumenten. Ze gaan af op de ervaren of verwachte gevolgen voor de prijs, kwaliteit en toegankelijkheid van diensten en voor werknemers. Voorstanders stellen dat de prijzen zijn gedaald door concurrentie en de keuzevrijheid is vergroot. Tegenstanders menen juist dat de prijzen zijn gestegen en ze maken zich zorgen over de toegankelijkheid en kwaliteit van diensten. Voor enkelen is hun opvatting over privatisering echter een principiële zaak. Principiële tegenstanders vinden dat de overheid nutsbedrijven in eigen hand moet houden en winst de verkeerde prikkel is voor publieke dienstverlening. Principiële voorstanders vinden dat de overheid zich op haar kerntaken moet richten en dat veel dienstverlening daar niet bij hoort.

De manier waarop de publieke dienstverlening in Nederland is ingericht (vaak in hybride publieke en private constructies), is voor veel burgers moeilijk te begrijpen. Ze hebben met veel diensten wel te maken, maar weten niet wat de precieze vorm van die instelling is. Hoe zo'n dienst in elkaar zit, wie ervoor verantwoordelijk is en wie het uitvoert is voor hen ook niet het belangrijkste. Belangrijk is dat de dienst functioneert (dat wil zeggen: niet te duur, met een goede prijs-kwaliteitverhouding, breed toegankelijk, responsief) en dat er moet kunnen worden ingegrepen als het mis gaat (met de mogelijkheid tot terugdraaien of op zijn minst stoppen met verdere privatisering als blijkt dat het niet goed werkt). Hoe het geregeld is, maakt niet uit, als het maar werkt.

De overheid moet in de ogen van burgers een actieve rol spelen om te zorgen dat het werkt. Dat kan ofwel door een taak of dienst zelf uit te voeren, ofwel door te zorgen dat anderen de dienst goed uitvoeren. Ook als de overheid diensten privatiseert of verzelfstandigt houdt zij de eindverantwoordelijkheid. Het idee van systeemverantwoordelijkheid van de overheid leeft dus ook bij burgers, zij het dat ze die term niet gebruiken.

Ouderen negatiever over privatisering en verzelfstandiging

Mensen denken verschillend over privatisering en verzelfstandiging. Anders dan bij veel andere maatschappelijke en politieke kwesties, waarbij opleidingsverschillen vaak erg groot zijn, blijken opvattingen over privatisering en verzelfstandiging sterk samen te hangen met leeftijd. Ouderen zijn meer bij het onderwerp betrokken en vaker negatief over privatisering dan jongeren, die privatisering en verzelfstandiging juist positiever waarderen. Het effect van leeftijd kunnen we niet 'wegverklaren' door te kijken naar opleidingsniveau, werksituatie, politieke houdingen, interesse of algemene negativiteit. Ook als we die kenmerken in de analyse betrekken, blijft er een substantieel effect van leeftijd. Hoe ouder iemand is, hoe negatiever over privatisering en verzelfstandiging. Een mogelijke verklaring voor dit verband is dat ouderen vaker gebruikmaken of afhankelijk zijn van overheidsdiensten. Daarom zouden ze meer betrokken bij het onderwerp zijn en er ook meer 'last' van hebben. Ouderen zouden er meer baat bij hebben dat de overheid die diensten levert dan dat ze die diensten zelf zouden moeten inkopen. Jongeren maken minder gebruik van de overheid en hebben mogelijk minder last van negatieve gevolgen van privatisering, zoals keuzestress. Het zou ook kunnen samenhangen met weerstand tegen 'modernisering'. Jongeren zijn opgegroeid in een tijd waarin markt en competitie de norm zijn. Ze hebben niet meegemaakt dat diensten geprivatiseerd zijn,

ze weten niet beter dan dat ze privaat zijn. Ouderen vergelijken de situatie met vroeger en het is mogelijk dat zij moeite hebben met de veranderingen die worden doorgevoerd. Dan kan het gaan om directe gevolgen van privatisering en verzelfstandiging, maar ook om de technologische veranderingen die zich (tegelijktijd) binnen die diensten heeft voltrokken, zoals de introductie van de ov-chipkaart in het openbaar vervoer en de nieuwe generatie communicatieapparaten in de telefoniesector.

Andere verwachtingen over verschillen in opvattingen over privatisering uit de literatuur die we in dit onderzoek terugzien, zijn verschillen in politiek zelfvertrouwen, politiek vertrouwen en waardeoriëntaties. Mensen met meer politiek zelfvertrouwen, meer vertrouwen in de overheid en grote ondernemingen en tegenstanders van een sterke overheid, zijn vaker voorstander van privatisering en verzelfstandiging.

7.2 Relaties met houdingen jegens de politiek en overheid

Het tweede deel van de onderzoeksvraag heeft betrekking op de relatie tussen opvattingen over privatisering en verzelfstandiging en houdingen tegenover de politiek. In de hoofdstukken 5 en 6 hebben we vanuit twee verschillende invalshoeken en benaderingswijzen stilgestaan bij deze relatie.

Niet de verwachte logische relaties

Mensen zijn niet tegen privatisering omdat ze zo enorm tevreden zijn over hoe de overheid het doet, en ze zijn niet voor privatisering omdat ze geen enkel vertrouwen in de politiek en overheid hebben. Integendeel. En zoets vinden ook anderen. Calzada en Del Pino (2008: 571):

'Our results question a frequent contention made by politicians and practitioners alike, who often suggest that citizens who perceive public services as ineffective would prefer lower public expenditure and taxes to buy some welfare services in a more effective private sector. Until now, despite the fact that the stereotype of inefficacy of the public sector is extended among the population, it seems that Spaniards had found good reasons to support public services. They all indicate that Spanish citizens value equity and believe that the public sector can better ensure its achievement.'

Een positieve samenhang van politiek vertrouwen en steun voor privatisering

Wie vertrouwen heeft in de politiek en tevreden is met het functioneren van de overheid, is vaker voorstander van privatisering en verzelfstandiging (hoofdstuk 5). En andersom: wie voor privatisering en verzelfstandiging is, heeft meer vertrouwen in de politiek en is vaker tevreden met het functioneren van de overheid (hoofdstuk 6).

Op basis van dit onderzoek kunnen we zeggen dat er een samenhang is tussen beide houdingen, maar we kunnen niet zeggen wat wat beïnvloedt. Het zou zo kunnen zijn dat een positieve houding jegens de overheid en de politiek werkt als een symbolische *shortcut* bij het inschatten van complexe onderwerpen als privatisering en dat mensen met meer vertrouwen daarom positiever zijn over privatisering en verzelfstandiging. Of dat het meer om een algemeen gevoel van vertrouwen gaat, dat zorgt voor de positiefste waarderingen van nieuwe ontwikkelingen. Maar het zou evengoed andersom kunnen

zijn: dat mensen die negatief zijn over privatisering ontevreden zijn over de richting die de overheid inslaat en daarom negatiever zijn over de overheid.

Een derde mogelijkheid is dat opvattingen over privatisering en algemene houdingen jegens de politiek zozeer met elkaar verstrengeld zijn, dat het hele idee van causaliteit niet zo bruikbaar is. Beide zaken hangen met elkaar samen en het is niet helemaal te achterhalen wat nu beïnvloedt wordt door wat. Met kwalitatief onderzoek hebben we geprobeerd om toch enig inzicht te geven in de wisselwerking tussen beide houdingen.

Het discours van privatisering sluit aan bij het discours van onbehagen

De manier waarop in focusgroepen werd gesproken over privatisering (en verzelfstandiging, maar daarover heeft men het spontaan zelden) past in het grotere verhaal van maatschappelijk en politiek onbehagen dat we bij wijze van conclusie beschreven aan het einde van de studie *Stemming Onbestemd* (Dekker en Den Ridder 2011: 173-175). Door een kluwen van vrijwel onafwendbare sociale en culturele ontwikkelingen gaat het de verkeerde kant op met Nederland. Het wordt voor gewone burgers alleen maar slechter, terwijl anderen profiteren en de politiek wil of kan er niets aan doen. Privatisering wordt ook geschetst als een haast niet te corrigeren neergang: er gaat van alles mis, je hebt er als burger geen grip op, maar er worden wel mensen rijk van en de overheid kan of wil ook weer niet ingrijpen. En het gaat maar door met steeds meer marktwerking, eigen risico et cetera. Het negatieve discours van privatisering sluit naadloos aan bij het discours van maatschappelijk en politiek onbehagen.

Maar politieke onvrede gaat toch vooral over andere dingen

Privatisering is meer dan kernonderwerp van het onbehagen (de omgangsvormen, de multiculturele samenleving, onveiligheid) een door de politiek ingezette beweging. Toch beleven burgers privatisering niet als een belangrijke bron van politieke onvrede. Onvrede over de politiek komt in hun ogen voort uit heel andere dingen, zoals politici die niet luisteren en hun beloften niet nakomen. Men vindt wel dat de politiek schuldig is aan wat er mis gaat met privatisering (zij zetten het in gang en grijpen dan later niet meer in), maar als we vragen waarover zij zich zorgen maken en wat er mis is met de politiek, dan noemen zij toch eerst een heel ander scala aan onderwerpen en heeft slechts een enkeling het spontaan over privatisering.

Privatisering als rode lap?

In de hoofdstukken 3, 4 en 6 hebben we burgers uitgebreid zelf aan het woord gelaten over privatisering, verzelfstandiging en de politiek. Daar zagen we dat privatisering en verzelfstandiging worden geassocieerd met een groot aantal andere termen. In de focusgroepen discussieert men over marktwerking, over ontwikkelingen in de verzorgingsstaat en over keuzevrijheid en individualisering. Figuur 3.1 deed van de associaties verslag met een woordenwolk op basis van frequenties. Na de analyses van de voorafgaande hoofdstukken doen we in figuur 7.1 een poging samenvattende en exemplarische woorden te ordenen op basis van de argumenten die naar voren worden gebracht. Daarbij beperken we ons tot de hoofdstroom van negatieve waarderungen. Privatisering kan

volgens ons dan worden geplaatst als een centraal begrip dat uiteenlopende zorgen over processen van decollectivering en individualisering aan elkaar koppelt.

Figuur 7.1

Privatisering als symbool van samenhangende bedreigingen

Mensen beginnen niet zo snel uit zichzelf over privatisering (en nogmaals: al helemaal niet over verzelfstandiging), maar als het begrip hun uitnodigend wordt voorgehouden, werkt het als een rode lap, die onvrede mobiliseert.

Er zijn meer woorden die zo werken als rode lap. Dat geldt bijvoorbeeld voor 'bonussen'. Wanneer dat woord wordt ingebracht in een gesprek, beginnen mensen direct verontwaardigd te praten over een heel scala aan problemen in de huidige samenleving. Bij 'bonussen' gaat het om meer dan bonussen alleen, het is een symbool voor een graaicultuur met gouden handdrukken en allerlei extraatjes. 'Bonussen' zijn daarmee ook symbool van een individualistische en materialistische samenleving (Den Ridder en Dekker 2012: 34-35). Ongetwijfeld werken 'bonussen' voor een veel grotere groep als rode lap dan 'privatisering'. Het laatste begrip blijft voor de meeste mensen toch te vaag en abstract om zich er over op te winden. En we moeten hier natuurlijk ook niet vergeten dat er ook een groep is die privatisering een goede zaak vindt. Voor hen is het probleem vooral dat de overheid niet genoeg kaders stelt en toezicht houdt.

Resumerend: er is een samenhang tussen onvrede over de politiek en opvattingen over privatisering, maar we weten niet wat wat beïnvloedt. Burgers zelf zien geen directe relatie, maar de manier waarop de meesten over privatisering praten lijkt erg op de manier waarop ze ook over andere onderwerpen hun onbehagen uiten. Voor sommigen werkt privatisering als rode lap, voor enkelen is het iets principieel positiefs, voor de meesten roept het desgevraagd eerder onbehagen op dan positieve associaties.

7.3 Privatisering, onbehagen en politiek

Als ‘privatisering’ onbehagen oproept, dan zal dat vaak zijn om andere zaken dan om de gevolgen van privatisering of verzelfstandiging in strikte zin. Soms zijn mensen negatief over privatisering terwijl ze het eigenlijk hebben over een overheidsorganisatie (zoals het Amsterdamse GVB) of een organisatie die altijd al zelfstandig was (bijvoorbeeld in de gezondheidszorg). Ze zijn negatief over iets anders – gebrekkige dienstverlening, hoge prijzen, geringe responsiviteit – maar privatisering leent zich blijkbaar goed als etiket voor de klachten. Vaak is ook wel te begrijpen waarom en is er een relatie te leggen met commerciële of marktgerichte werken of wordt de gebrekkige dienstverlening gecombineerd met hoge topsalarissen, die doen denken aan de private sector.

Het is niet zo zinvol om in deze gevallen als politicus of overheidsinstantie te gaan vertellen dat het *eigenlijk* helemaal niet om privatisering en verzelfstandiging gaat. Het gaat er niet om in *enge* juridische zin, maar de klagers hebben waarschijnlijk wel een punt als ze vermoeden dat het gaat om privatisering in een bredere zin.² Los van de vraag welke titels en diagnoses men geeft aan de brede samenhang – modernisering, neoliberalisme? – en aan de brede weerstand – conservatisme, nostalgie, risicomijding? – het is verstandig om wijd verspreide gevoelens van vervreemding bij ontwikkelingen in de voormalige collectieve dienstverlening serieus te nemen. Maar wat dat concreet zou moeten betekenen is niet zo duidelijk. Enerzijds is er de pragmatische suggestie van burgers om toch vooral te doen wat werkt, anderzijds is privatisering een beladen term geworden en kan een overheid bij veel burgers waarschijnlijk nog maar weinig goed doen als die term van toepassing zou kunnen zijn.

Privatisering en verzelfstandiging zit niet alleen bij veel burgers in een onbehagendiscours, dat is eigenlijk ook zo voor veel politici. In hoofdstuk 6 bespraken we de redenering van Hay die stelt dat onvrede over de politiek onder andere voortkomt uit het feit dat politici steeds zo negatief zijn over de overheid, de politiek en elkaar. Door steeds te zeggen dat de overheid dingen niet kan en inefficiënt is, zouden zij de ontevredenheid van burgers over de overheid kunnen versterken. Discussies over privatisering en verzelfstandiging geven aanleiding tot negatieve beeldvorming. Eerst moet er worden geprivatiseerd en verzelfstandigd omdat de overheid het zelf niet kan en vervolgens wordt er over geprivatiseerde en verzelfstandigde diensten politiek gedebatteerd als daar wat mis ging. Zo kon privatisering eigenlijk alleen nog maar een *dissatisfier* worden voor de publieke opinie. Misschien zit de bron van de enkele malen in deze studie opgemerkte samenhang tussen negatieve oordelen over de politiek én negatieve oordelen over privatisering uiteindelijk toch meer in de politieke debatten dan in de hoofden van inconsistente burgers?

Van belang is in elk geval dat het idee doorbroken wordt dat we zonder alternatief maar doorgaan op een ooit ingeslagen weg. Hierboven zagen we al dat burgers een actieve rol van de overheid verwachten. Dat kan een rol op de voorgrond zijn, bijvoorbeeld wanneer de overheid publieke diensten zelf aanbiedt, maar kan ook een rol op de achtergrond zijn, door duidelijke kaders te stellen, afspraken te maken en toezicht te houden. Een andere manier waarop de overheid volgens burgers een actieve rol zou moeten spelen is, door zorgvuldig en terughoudend om te gaan met nieuwe privatiseringen en verzelf-

standigingen. Dus niet doorgaan omdat het nu eenmaal een trend is, maar expliciet kiezen en ook zichtbaar lessen trekken uit eerdere ervaringen. Een parlementair onderzoek naar privatisering en verzelfstandiging wekt op dit punt verwachtingen.

Noten

- 1 Zij het dat verzelfstandiging minder bekend is dan privatisering en privatisering vaker spontaan wordt genoemd. Wanneer mensen wel een onderscheid maken, wordt verzelfstandiging gezien als minder verstrekkend. Zie verder hoofdstuk 3.
- 2 Het zijn overigens niet alleen 'gewone' Nederlanders die privatisering en verzelfstandiging zien als een brede ontwikkeling, ook wetenschappers en politieke commentatoren doen dat. In een boek over marktwerking (Dicke et al. 2011) wordt uitgelegd wat liberalisering, privatisering en verzelfstandiging is: blijkbaar hebben die dingen iets met elkaar te maken. Ook de geoefende politiekvolger Chavannes (2009) ziet een samenhang van de 'exhibitionistische zelfverrijking' van Kok via de eenzijdige nadruk op economische indicatoren tot de politiek die niet bij machte is om (bij) te sturen. Bij hem is het kernwoord 'marktfetisjisme'. Blijkbaar zien meer mensen dus een groter geheel van samenhangende ontwikkelingen.

Summary

The central question addressed in this report is: What do Dutch citizens think about the privatisation and agencification of public services, and how do their perceptions, preferences and judgments in this regard relate to their attitudes more generally towards the government and politics? We answer this question using a combination of quantitative (a survey of the Dutch population involving closed questions) and qualitative material (open questions within the survey and three group discussions).

In chapter 2 we briefly describe the context in which this study is situated and look at the general opinion climate in the Netherlands in relation to government intervention and trust in politics. We compare that climate with other countries and with earlier years.

- The Dutch have more trust in government and politics than other Europeans. As a general rule across the 24 countries studied, the greater the desired extent of government responsibilities, the *less* trust people have in Parliament and politicians and the *less* satisfied they are with the government and the functioning of democracy. The reverse applies in the Netherlands, Norway and Switzerland: in these countries, the more responsibilities people want the government to take, the more *positive* their views of politics and government are.
- Although political trust in the Netherlands is high by international standards, there is a dominant feeling of dissatisfaction with politics. Trust in Parliament and the government is relatively low, and questions about political cynicism suggest that the Dutch have little faith in politicians.
- As regards trends in the Netherlands, the figures on trust show a decline between 2002 and 2005, followed by a fluctuating picture. Statements that reflect low levels of political trust do not show a discernible trend either in the long-term (from 1977 onwards) or the short term (2008-2012).

In chapter 3 we explore the associations, interests and involvement of Dutch citizens in the topics of privatisation and agencification.

- Privatisation and agencification arouse little spontaneous interest among the Dutch public; 56% of the Dutch pay little or no attention to news on these topics. A proportion also state that they know nothing about this subject. Young people, people with a lower education level and non-voters have the least interest and knowledge.
- People are familiar with the term 'privatisation'; 84% of the Dutch public have a general or clear idea of what is meant by this term. Based on a number of indicators for knowledge of this topic, the percentage who genuinely know what the term means is lower. For many people, agencification means the same thing as privatisation.
- Privatisation and agencification are interpreted as a broad trend in which the government withdraws in favour of the market, hives off government agencies and introduces market forces. No distinction is made between these three aspects. The picture that people have of privatisation is shaped to a large degree by the changes made in the Dutch railways (NS).

Chapter 4 provides an insight into the opinions of the Dutch about privatisation and agencification, their reasons for holding those opinions and the role they assign to politics and the government.

- More people are opposed to privatisation than support it: 38% disapprove of privatisation of state-owned companies, while 23% think privatisation is a good thing. The rest occupy a neutral position or say they do not know.
- The arguments put forward in discussions about privatisation and agencification are based more on pragmatism than principle. Those opposed to the principle believe that the government should not privatise utilities, while those who support the principle believe the government should restrict itself to its core tasks. Most of the arguments used are however instrumental and relate to experienced or anticipated negative consequences of privatisation and agencification.
- Many people take the view that how something is organised makes no difference as long as it works. The government, they believe, should play an active role in ensuring that it works, either by delivering services well itself or by ensuring clear agreements with and supervision of autonomised or privatised services.

Table S.1 summarises some of the core variables from chapters 3 and 4, including socio-demographic differences.

S.1

Knowledge, interest and preferences as percentages of all people, men and women, age groups and education levels

	all	sex		age			education level		
		male	female	18-34	35-54	55+	lower	mediate	higher
knows the meaning of the terms 'privatisation' and 'agencification' (table 3.3)	35	46	25	39	42	26	15	37	52
follows news on this topic broadly or intensively (table 3.6)	45	54	35	31	45	54	28	43	63
'it's a good thing that state-owned companies like the postal service, telecommunications and energy companies have been privatised' (table 4.1):									
(strongly) agree	23	26	19	28	24	17	16	22	30
(strongly) disagree	38	40	37	20	36	54	39	39	38
'the government should more often investigate afterwards whether privatisation and agencification were a good idea' (table 4.6): (strongly) agree	72	75	69	54	73	83	65	69	81

Source: POP2012

There are strikingly large differences between different age groups. Older respondents are much more negative in their views about privatisation and agencification than younger people, and much more often believe that the government should look more critically at the consequences of the policy. Despite the fact that they follow the news more closely on this topic, their factual knowledge is weaker.

In chapter 5 we discuss the background to people's views about privatisation and agencification. Which groups differ in their opinions on this topic?

- Various expectations are formulated in the literature about differences in opinions on privatisation and agencification. It is variously posited that people's opinions on this subject depend on their position in society, their feelings of (political) efficacy, their assessment of the economic situation, their trust in politics, their party preferences and their value systems.
- In this study we found that age, political trust and self-confidence and value systems were particularly important in explaining opinions on privatisation and agencification. Older people, people with lower levels of trust and self-confidence, post-materialists and supporters of a strong government were found to be more often negative in their views. By contrast, young people, people with high levels of trust and self-confidence and opponents of a strong government take a more positive stance. Most striking is the large effect of age.

In chapter 6 we look for possible consequences of opinions on privatisation and agencification for attitudes to politics and government.

- There is a solid – not so much strong as robust – relationship between people's feelings about privatisation and agencification and political dissatisfaction: the more negative people are about privatisation and agencification, the more politically dissatisfied they are. However, it is not possible to demonstrate a causal relationship statistically. Based on what people formulate themselves in answers to open survey questions and in group discussions, privatisation is more an illustration of political dissatisfaction, or else it is not so much a matter of causality as of an interaction of political dissatisfaction and irritation about privatisation and agencification.
- Members of the Dutch public themselves do not see privatisation as a major cause of political dissatisfaction. In their eyes, the lack of decisiveness and the feeling that politicians do not listen to the people are more important. When people are asked to explain why they think the Netherlands is moving in the wrong direction or what the major social problems are in Dutch society, privatisation and agencification are rarely mentioned. Those who do refer to them link them to trends such as the dismantling of the welfare state and the dominance of the economy.

Chapter 7 concludes with a discussion of the key findings and a reflection on their implications for politics and government.

- Privatisation and agencification are not a major conscious cause of Dutch people's dissatisfaction with politics. However, the negative way in which they talk about privatisation does fit in with the broad discourse of social and political discontent about

developments over which people have no control, which are perceived as unjust and which lead to a social decline that politicians are incapable of reversing.

- The political world is faced with a dilemma: on the one hand, the public pragmatically demand policy that works and have nothing against properly organised privatisation. On the other, 'privatisation' has become part of a negative discourse of discontent. The most important thing appears to be to prevent privatisation becoming an irreversible trend and to learn visibly from earlier experiences.

Literatuur

- Andeweg, R. en J. Thomassen (2011). *Van afspiegelen naar afrekenen?* Leiden: Leiden University Press.
- Ankersmit, F. en L. Klinkers (red. 2008). *De tien plagen van de staat. De bedrijfsmatige overheid gewogen.* Amsterdam: Van Gennep.
- Battaglio, R.P. (2007). Politics, public opinion and privatization: assessing the 'calculus of consent' for market reforms in transition. In: *Journal of Comparative Policy Analysis*, jg. 9, nr. 2: p. 47-68.
- Battaglio, R.P. (2009). Privatization and citizen preferences. A cross-national analysis of demand for private versus public provision of services in three industries. In: *Administration and Society*, jg. 41, nr. 1: p. 38-66.
- Battaglio, R.P. en J.S. Legge (2008). Citizen support for privatization: A hierarchical cross-national analysis. In: *Public Organization Review*, 2008, nr. 8: p. 17-36.
- Battaglio, R.P. en J.S. Legge (2009). Self-interest, ideological/symbolic politics, and citizen characteristics: A cross-national analysis of support for privatization. In: *Public Administration Review* 2009, nr. 4: p. 697-709
- Bauman, Z. (1994). *Alone again. Ethics after certainty.* Londen: Demos.
- Bendz, A. (2012). Welfare state restructuring and policy feedback. (Paper for the 12. World congress of the International Political Science Association, Madrid, 8-12 July 2012.)
- Beus, J.W. de, J.A.A. van Doorn en P. de Rooy (red. 1996 [1987]). *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief.* Meppel: Boom.
- Bovens, M., W. Derksen, W.J. Witteveen, F. Becker & P. Kalma (1995). *De verplaatsing van de politiek: Een agenda voor democratische vernieuwing.* Amsterdam: Wiarda Beckman Stichting.
- Bovens, M. en A. Wille (2008). Deciphering the Dutch drop. In: *International Review of Administrative Sciences*, jr./nr. 74: p. 283-305.
- Breznau, N. (2010). Economic equality and social welfare: Policy preferences in five nations. In: *International Journal of Public Opinion*, jr. 22, nr. 4: p. 458-483.
- Burger, A. en P. Dekker (2001). *Noch markt, noch staat.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Calzada, I. en E. del Pino (2008). Perceived efficacy and citizens' attitudes toward welfare state reform. In: *International Review of Administrative Sciences*, jr. 74, nr. 4: p. 555-574.
- Chavannes, M. (2009). *Niemand regeert. De privatisering van de Nederlandse politiek.* Zonder plaats: Uitgeverij NRC Boeken.
- Checci, D., M. Florio en J. Carrera (2005). *Privatization discontent and its determinants: Evidence from Latin America.* (Discussion Paper No, 1587). Bonn: IZA.
- Crouch, C. (2004). *Post-democracy.* Cambridge: Polity Press.
- Crouch, C. (2011). *The strange non-death of neoliberalism.* Cambridge: Polity Press.
- Dan, S., S. Jilke, C. Pollitt, R. van Delft, S. van der Walle en S. van Thiel (2012). Effects of privatization and agentification on citizens and citizenship: An international comparison. z.p: COCOPS.
- DBB (2011). *Bürgerbefragung öffentlicher Dienst 2011.* Berlijn: Bundesleitung des DBB Beamtenbund und Tarifunion.
- Dekker, P. (red.) (2002). *Particulier initiatief en publiek belang.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. (2009). Onderzoek van burgerperspectieven. In: P. Dekker (red.), *Met en wat leeft?* (p. 9-20). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Dekker, P. en T. van der Meer (2011). Geen vertrouwen meer? In: L. Halman en I. Sieben (red.), *Respect man!* Tilburg: Celsus.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2011). *Burgerperspectieven 2011*|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., J. den Ridder en P. Schnabel (2012). *Burgerperspectieven 2012*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Denisova, I., M. Eller, T. Frye en E. Zhuravskaya (2012). Everyone hates privatization, but why? Survey evidence from 28 post-communist countries. In: *Journal of Comparative Economics*, 2012, nr. 40: p. 44-61.
- Dicke, W., B. Steenhuizen en W. Veeneman (2011). *Graaiers of redders? Wat marktwerking heeft aangericht en klaargespeeld in de zorg, het openbaar vervoer en de energievoorziening*. Amsterdam: Atlas.
- Durant, R.F. en J.S. Legge (2001). Politics, public opinion, and privatization: A test of competing theories in Great Britain. In: *Public Organization Review*, 2001, nr. 1: p. 75-95.
- Durant, R.F. en J.S. Legge (2002). Politics, public opinion and privatization in France: Assessing the calculus of consent for market reforms. In: *Public Administration Review*, jr. 62, nr. 3: p. 307-323.
- Duyvendak, J.W. (1998). De terugtrekkende overheid en de verspreiding van de politiek. In: P. Quarles van Ufford, F. Thomése en B. Verbeek (red.), *De ideologie van de markt. De koopman tussen staat en burger* (p. 149-158). Bussum: Coutinho.
- EK (2010/2011). *Rapport van de tijdelijke commissie voorbereiding parlementair onderzoek privatisering/verzelfstandiging overheidsdiensten*. Eerste Kamer, vergaderjaar 2010/2011, XC, C.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Hay, C. (2007). *Why we hate politics*. Cambridge: Polity Press.
- Hendriks, F. (2009). Contextualizing the Dutch drop in political trust. In: *International Review of Administrative Sciences*, jr./nr. 75: p. 473-491.
- Houwelingen, P. van (2011). Bezorgde en boze burgers. In: P. Dekker en J. den Ridder (red.), *Stemming onbestemd* (p. 112-135). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jong, S. de (2008). *De lastige burger. Dienstverlening in een tijd van ontbrekend burgerschap*. Culemborg: Van Duuren Management.
- Kerpershoek, E., A. Dijkzeul, W. Dicke en H. de Bruijn (2010). Nuance in het marktwerkingdebat: een enquêteonderzoek naar marktwerking in vier sectoren. In: *Bestuurswetenschappen*, 2010, nr. 2, p. 3-17.
- Kumlin, S. (2004). *The personal and the political. How welfare state experiences affect political trust and ideology*. Houndmills: Palgrave.
- Legge, J.S. en H.G. Rainey (2003). Privatization and public opinion in Germany. In: *Public Organization Review*, 2003, nr. 3: p. 127-149.
- Mettler, S. en J. Soss (2004). The consequences of public policy for democratic citizenship. In: *Perspectives on Politics*, jr. 2, nr. 1: p. 55-73.
- Oudejans, M. (2012). *Privatisering en verzelfstandiging, vragenlijst afgenomen in het LISS panel*. Tilburg: CenterData
- Ridder, J. den, P. Dekker en P. van Houwelingen (2011). *COB-kwartalbericht 2011*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, en P. Dekker (2012). *Burgerperspectieven 2012*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rooy, P. de, en H. te Velde (2005). *Met Kok: Over veranderend Nederland*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Rudolph T.J. en E. Popp (2009). Bridging the ideological divide: Trust and support for social security privatization. In: *Political Behavior*, jr./nr. 31: p. 331-351.
- Steen, J.A. en L. Duran (2011). Attitudes toward privatization policy within the human services arena. In: *Journal of Policy Practice*, jr. 10, nr. 1: p. 51-64.

- Thiel, S. van (2011). Zelfstandig bestuursorganen en de grenzen aan de ministeriële verantwoordelijkheid. In: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie* (p. 457-475). Leiden: Leiden University Press.
- Thompson, L. en R.C. Elling (2000). Mapping patterns of support for privatization in the mass public: The case of Michigan. In: *Public Administration Review*, jr. 60, nr. 4: p. 338-347.
- Veldheer, V. (2002). Openbaar bestuur. In: *De kwaliteit van de quataire sector. Sociaal en cultureel rapport 2002* (p. 179-219). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Visser, J. en A. Hemerijck (1998). *'Het Nederlands mirakel'. beleidsleren in de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wated, G., J.I. Sanchez en C. Gómez (2008). A two-factor assessment of the beliefs that influence attitudes toward privatization. In: *Group & Organization Management*, jr./nr. 33: p. 107-136.

Bijlagen

Bijlage 1 De enquête POP 2012

Respons

Tabel B.1

Responsoverzicht POP 2012

	februari 2012 (willekeurige steekproef, één per huishouden)		maart 2012 (willekeurige steekproef, alleenstaanden)	
selectie aantal huishoudleden	1752	(100%)	997	(100%)
nonrespons	364	(21%)	392	(39%)
respons	1388	(79%)	605	(61%)
compleet	1364	(78%)	594	(60%)
incompleet	24	(1%)	22	(1%)

Waardering

Tabel B.2

Waarderingen van de enquête: gemiddelde scores^a

	moeilijk	duidelijk	denken	interessant	plezierig
allen	58	66	58	59	59
vrouw	66	63	56	54	55
man	49	69	60	64	64
18-34 jaar	57	63	55	52	54
35-54	58	64	56	56	56
55+	59	69	62	67	66
lageropgeleiden	61	63	55	55	60
middengroep	58	66	57	59	58
hogeropgeleiden	55	69	61	63	60
de segmenten uit hoofdstuk 4: ^b					
onzekeren	68	50	41	(33)	41
onverschilligen	70	54	44	(35)	43
zeer negatieven	46	75	65	(73)	69
sceptici	57	70	65	(70)	65
positieven	51	73	64	(69)	68
kwartielen waardering van privatisering en verzelfstandiging uit hoofdstuk 5:					
eerste kwartiel (de meest negatieve 25%)	49	73	63	70	67
tweede kwartiel	61	66	60	63	61
derde kwartiel	63	62	54	51	54
vierde kwartiel (de meest positieve 25%)	54	69	60	63	63

a Antwoorden met vijf mogelijkheden van 'beslist niet' (= 0) tot 'beslist wel' (= 100) op de vragen 'Vond u het moeilijk om de vragen te beantwoorden?', 'Vond u de vragen duidelijk?', 'Heeft de vragenlijst u aan het denken gezet?', 'Vond u het onderwerp interessant?' en 'Vond u het plezierig om de vragen in te vullen?'

b De vraag hoe interessant men de enquête vindt werd gebruikt om de segmenten te construeren.

Bron: POP2012

Het Liss panel

Informatie over het Liss panel (zie http://www.lissdata.nl/lissdata/About_the_Panel)

The Liss panel (Longitudinal Internet Studies for the Social sciences) is the principal component of the MESS project. It consists of 5000 households, comprising 8000 individuals. The panel is based on a true probability sample of households drawn from the population register by Statistics Netherlands. Households that could not otherwise participate are provided with a computer and Internet connection. A special immigrant panel is available in addition to the Liss panel. This immigrant panel is comprised of around 1600 households (2400 individuals) of which 1100 households (1700 individuals) are of non-Dutch origin. Panel members complete online questionnaires every month of about 15 to 30 minutes in total. They are paid for each completed questionnaire. One member in the household provides the household data and updates this information at regular time intervals. View here an example of the questionnaire screen.

Half of the interview time available in the both the Liss and immigrant panel is reserved for the Liss Core Study. This longitudinal study is repeated yearly and is designed to follow changes in the life course and living conditions of the panel members. The other half of available interview time per year can be used to collect one's own data. This is cost-free for researchers at universities and scientific institutes. Researchers from the Netherlands and abroad are free to submit a survey proposal.

The Liss panel has been in full operation since October 2007, and all data are made available through this website. The immigrant panel is operational since October 2010. The data from this panel will become available through this website in the course of 2011.

Bijlage 2 Groepsgesprekken privatisering en verzelfstandiging

De groepsgesprekken over privatisering en verzelfstandiging zijn op 10 april 2012 gehouden door Yolanda Schothorst en Judith ter Berg van onderzoeksbureau Veldkamp. In Amsterdam werden drie groepsgesprekken (twee met lageropgeleiden, één met hogeropgeleiden) van ongeveer 75 minuten gehouden. De selectie van de respondenten is uitgevoerd via het NIPO-panel (TNS NIPObase). Uit het panel is een gestratificeerde steekproef getrokken waarbij geselecteerd is op woonplaats, en spreiding is aangebracht naar leeftijd, sekse en opleidingsniveau. Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit de regio Amsterdam kreeg per e-mail een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek. In totaal hebben 18 personen deelgenomen aan de gesprekken: 12 lageropgeleiden en 6 hogeropgeleiden. De drie gesprekken vonden plaats aan de hand van een gesprekspuntenlijst (zie hieronder) die in overleg tussen het SCP en Veldkamp is opgesteld. Onderzoekers van SCP, Veldkamp en ook enkele leden van de onderzoekscommissie van de Eerste Kamer hebben de gesprekken in een andere ruimte simultaan gevolgd via een gesloten tv-circuit.

Gesprekspuntenlijst

A. Introductie en kennismaking (10 minuten)

- Welkom heten bij Veldkamp
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. Introductie thema en eerste associaties (15 minuten)

- Voordat we het uitgebreid over het thema gaan hebben, heb ik een eerste vraag. Kunt u opschrijven aan welke woorden u denkt bij de termen ‘privatisering’ en ‘verzelfstandiging’. *INT: Deel blad uit.*
- Is er iemand die zegt: ik weet eigenlijk helemaal niet wat dat is, privatisering en verzelfstandiging?
- Waar denkt u aan bij privatisering? Welke termen heeft u opgeschreven?
- En waaraan denkt u bij de term verzelfstandiging?
- Is dit iets wat u bezig houdt? Leeft dit? Waarom?
- Maakt u zich zorgen over privatisering en verzelfstandiging? Waarom bent u het meest bezorgd?

- In de rest van dit uur gaan we het nog verder over privatisering en verzelfstandiging hebben. Omdat het best een moeilijk onderwerp is heb ik opgeschreven wat deze termen betekenen. *INT: deel definities uit*

Uitleg van de termen:

Privatiseren betekent dat een bedrijf overgaat van overheidseigendom naar privaat eigendom. Diensten en instellingen van de overheid worden door de overheid verkocht aan particuliere ondernemingen of naar de beurs gebracht. KPN, de post en de Hoogovens zijn bijvoorbeeld geprivatiseerd, net als de energiebedrijven Nuon en Essent.

Verzelfstandigen betekent dat de overheid haar bemoeienis met een bedrijf of dienst vermindert, waardoor een bedrijf vrijer kan opereren. Ze vallen niet meer direct onder een ministerie, maar moeten zelfstandig opereren. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het Kadaster en het KNMI en bij toezichhouders zoals de NMa (Nederlandse Mededingingsautoriteit) en AFM (Autoriteit Financiële Markten).

Overeenkomst tussen privatiseren en verzelfstandigen is dus dat de overheid zich er minder mee bemoeit. Maar privatisering gaat verder dan verzelfstandiging, omdat dienst dan echt privaateigendom wordt. Bij verzelfstandiging hoort het nog wel bij de overheid, maar die bemoeit zich er minder mee.

C. Opvattingen over privatisering (20 minuten)

- Wie vindt privatisering een goede zaak? Waarom, wat is er goed aan?
- Waar baseert u uw mening op: is dit op basis van eigen ervaringen of wat je zoal om je heen hoort? Of neemt u een principiële standpunt in, is het voor u een principiële kwestie?
- Wie vindt privatisering geen goede zaak? Waarom? Wat is er niet goed aan?
- Waar baseert u uw mening op: op basis van eigen ervaringen of wat u zoal om u heen hoort? Of is het voor een principiële kwestie?
- Ik hoor dat u vindt dat het duurder, minder etc... wordt. Komt dat nou alleen door privatisering of zijn daar ook andere oorzaken voor? *INT: per bezwaar behandelen*
- Waar vergelijkt u het eigenlijk mee? Met welke periode? Weet iemand eigenlijk hoe dat vroeger ging?
- De voorstanders noemen... Wat vinden jullie van hun argumenten? Hebben ze gelijk? Waarom wel of niet? *INT: indien er weinig pro argumenten komen, zelf argumenten noemen. bijv. keuzevrijheid, goedkoper, sneller service.*
- Ik lees u een stelling voor: Door privatisering en marktwerking kun je als burger de aanbieder kiezen die het best bij je past.' Wat vindt u daarvan? Is het goed dat je kan kiezen? Waarom is dat goed? Anderen zeggen dat kiezen veel stress oplevert. Herkennen jullie dat?
- Wie is het beste in staat om diensten te leveren: de overheid of de (deels) geprivatiseerde bedrijven?
- Als bijvoorbeeld het openbaar vervoer niet goed functioneert: heeft dat dan met privatisering te maken of zijn daar andere oorzaken voor?

- Wie zijn schuld is het nou dal met al als dit soort diensten niet goed functioneren?
- Moet de overheid weer taken gaan terugnemen? Zo ja, welke taken wel, welke taken niet? Waarom?
- Moet de overheid meer diensten gaan privatiseren? Zo ja, welke? Waarom deze?

D. Privatisering en de rol van overheid en politiek (20 minuten)

- *INT: Stellingen 2 en 3 laten invullen en bespreken.* Wilt u de twee stellingen op dit formulier even invullen.
- Wie is het oneens met de stelling en vindt dat de politiek nog voldoende invloed heeft? Waarom vindt u dat? Hoe oefenen ze invloed uit?
- Wie is het eens met de stelling en vindt dat de politiek hierdoor onvoldoende invloed heeft op voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers? Waarom? Hoe erg is het dat de politiek daar niets meer over kan zeggen? Is dat echt een probleem?
- *INT: Alleen als er tijd is* Wat hebben jullie ingevuld bij de stelling 'als diensten worden geprivatiseerd schaadt dat het publiek belang'. Wie is het eens? Wie oneens? Waarom bent u het daarmee eens? Waarom bent u het daarmee oneens? Waarover bent u het meest bezorgd?
- *INT: lees voor:* Sinds de jaren tachtig heeft de overheid bedrijven geprivatiseerd (zoals de KPN of Hoogovens) of verzelfstandigd (zoals de NS). Dat hebben ze onder andere gedaan omdat er onvrede was over de manier waarop de overheid die diensten verleende: dat zou onnodig duur zijn, traag en bureaucratisch. Nu zijn er juist weer veel klachten over privatisering en verzelfstandiging en wordt er gezegd dat privatisering zorgt voor onvrede. Wat vindt u daarvan als u dat hoort? Herkent u dit? Hoe zit dit dan?
- Op welke manier hangt onvrede over privatisering en verzelfstandiging samen met onvrede over de politiek? Is daar een verband tussen? Hoe zit dat dan?
- Uit onderzoek blijkt dat mensen wat negatief zijn over privatisering en verzelfstandiging en wijten dat aan de politiek. Als de overheid de touwtjes weer meer in handen zou nemen, zouden mensen dan positiever worden over de politiek?

E. Afronding (10 minuten)

- Dit groepsgesprek vindt plaats in het kader van een groter onderzoek van de Eerste Kamer naar de manier waarop er in de politiek besluiten worden genomen over privatisering en verzelfstandiging. Als onderdeel van dat onderzoek is de Eerste Kamer ook geïnteresseerd in de opvattingen van burgers over dit onderwerp. Vandaar dat ze een enquête hebben gehouden en nu dit soort gesprekken laten voeren.
- Wat vindt u ervan dat de Eerste Kamer onderzoek doet naar de besluitvorming over privatisering en verzelfstandiging?
- Wat moeten ze doen met de uitkomsten van dit gesprek? Wat kunnen de leden van de onderzoekscommissie leren van dit gesprek?

- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen? Heeft u nog een boodschap aan de leden van de onderzoekscommissie van de Eerste Kamer?
- Vragen uit de meekijkruimte?

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het s.c.p.: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het s.c.p. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

SCP-publicaties 2011

2011-1 *KLEUR. SCP-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9

2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7

2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.). ISBN 978 90 377 0526 3

2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4

2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9

2011-6 *Informeel groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0

2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6

2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0457 0

2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3

2011-11 *Minder voor het midden. Profijt van de overheid in 2007* (2011). Evert Pommer (red.), Jedit-Jah Jonker, Ab van der Torre, Hetty van Kampen. ISBN 978 90 377 0437 2

2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief* (2011). Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7

2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0551 5

2011-14 *Werkgevers over de crisis* (2011). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0

- 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag* (2011). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0546 1
- 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0547 8
- 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief* (2011). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens. ISBN 978 90 377 0557 7
- 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting* (2011). Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3
- 2011-20 *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument* (2011). Stella Hoff en Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0532 4
- 2011-21 *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (2011). Mérove Gijsberts, Willem Huijnk, Ria Vogels (red.). ISBN 978 90 377 0529 4
- 2011-22 *Gemengd leren. Etnische diversiteit en leerprestaties* (2011). Lex Herweijer. ISBN 978 90 377 0575 1
- 2011-23 *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later* (2011). Maurice Guiaux m.m.v. Annette Roest en Jurjen Idema. ISBN 978 90 377 0577 5
- 2011-24 *Kinderen en internetrisico's. EU Kids Online onderzoek onder 9-16-jarige internetgebruikers in Nederland* (2011). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0576 8
- 2011-25 *De basis meester. Onderwijskwaliteit en basisvaardigheden* (2011). Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0574 4
- 2011-26 *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0579 9
- 2011-27 *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (2011). Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 0530 0
- 2011-28 *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen* (2011). Saskia Keuzenkamp en Ans Oudejans. ISBN 978 90 377 0581 2
- 2011-29 *Acceptance of homosexuality in the Netherlands 2011. International comparison, trends and current situation* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0580 5
- 2011-30 *Nederland in een dag. Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen* (2011). Mariëlle Cloïn, Carlijn Kamphuis, Marjon Schols, Annet Tiessen-Raaphorst en Desirée Verbeek. ISBN 978 90 377 0405 1
- 2011-31 *Overheid en onderwijsbestel. Beleidsvorming rond het Nederlandse onderwijsstelsel (1990-2010)* (2011). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0567 6
- 2011-32 *Frail older persons in the Netherlands* (2011). Cretien van Campen (ed.). ISBN 978 90 377 0553 9
- 2011-33 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2011). Evert Pommer en Ingrid Ooms, m.m.v. Saskia Jansen, Jedid-Jah Jonker, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0585 0
- 2011-34 *Maak het nieuw! Over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken: een persoonlijke geschiedenis* (2011). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0592 8
- 2011-35 *Oudere migranten. Kennis en kennislacunes* (2011, elektronische publicatie). Maaike den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3
- 2011-36 *Zorg in de laatste jaren. Gezondheid en hulpgebruik in verzorgings- en verpleeghuizen 2000-2008* (2011). Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0586 7
- 2011-37 *Jeugdzorg in groeifase. Ontwikkelingen in gebruik en kosten van de jeugdzorg* (2011). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0587 4

- 2011-38 *Verlofvragen. De behoefte aan en het gebruik van verlofregelingen* (2011). Edith de Meester en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0589 8
- 2011-39 *De sociale staat van Nederland 2011* (2011). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloin, Evert Pommer et al. ISBN 978 90 377 0558 4
- 2011-40 *Kunnen meer kinderen meedoen? Verandering in de maatschappelijke deelname van kinderen, 2008-2010* (2011). Annette Roest. ISBN 978 90 377 0570 6
- 2011-41 *Samenvatting Overheid en onderwijsbestel*. Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0590 4

SCP-publicaties 2012

- 2012-1 *Niet alle dagen feest. Nieuwjaarsuitgave 2012* (2012). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0598 0
- 2012-2 *Waar voor ons belastinggeld? Prijs en kwaliteit van publieke diensten* (2012). Bob Kuhry en Flip de Kam (red.). ISBN 978 90 377 0596 6
- 2012-3 *Jaarrapport integratie 2011* (2012). Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 0565 2
- 2012-4 *Bijzondere mantelzorg. Ervaringen van mantelzorgers van mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische problematiek* (2012). Y. Wittenberg, M.H. Kwekkeboom en A.H. de Boer. ISBN 978 90 377 0566 9
- 2012-5 *VeVeRa-1v. Actualisatie en aanpassing ramingsmodel verpleging en verzorging 2009-2030* (2012). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0594 2
- 2012-6 *Van Anciaux tot Zijlstra. Cultuurparticipatie en cultuurbeleid in Nederland en Vlaanderen* (2012). Quirine van der Hoeven. ISBN 978 90 377 0583 6
- 2012-7 *Vraag naar arbeid 2011* (2012). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0601 7
- 2012-8 *Measuring and monitoring immigrant integration in Europe* (2012). Rob Bijl en Arjen Verweij (red.) ISBN 978 90 377 0569 0
- 2012-9 *IQ met beperkingen. De mate van versandelijke handicap van zorgvragers in kaart gebracht* (2012). Isolde Woittiez, Michiel Ras en Debbie Oudijk. ISBN 978 90 377 0602 4
- 2012-10 *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (2012). Saskia Keuzenkamp (red.), Niels Kooiman, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0603 1
- 2012-11 *The Social State of the Netherlands 2011. Summary* (2012). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloin en Evert Pommer (red.) ISBN 978 90 377 0605 5
- 2012-13 *Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen* (2012). Cretien van Campen, Ad Bergsma, Jeroen Boelhouwer, Jacqueline Boerefijn, Linda Bolier. ISBN 978 90 377 0608 6
- 2012-14 *Countries compared on public performance. A study of public sector performance in 28 countries* (2012). Jedid-Jah Jonker (red.). ISBN 978 90 377 0584 3
- 2012-15 *Versterking data-infrastructuur sport* (2012). Annet Tiessen-Raaphorst en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0613 0
- 2012-16 *De sociale staat van de gemeente. Lokaal gebruik van de scp-leefsituatie-index* (2012). Jeroen Boelhouwer (SCP), Rob Gilsing (Verwey-Jonker Instituut). ISBN 978 90 377 0612 3
- 2012-17 *Belemmerd aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname personen met gezondheidsbeperkingen* (2012). Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0616 1
- 2012-18 *Monitor Talent naar de Top 2011* (2012). Ans Merens (red.) en Commissie Monitoring Talent naar de Top. ISBN 978 90 377 0610 9

- 2012-20 *Verzorgd uit de bijstand. De rol van gedrag, uiterlijk en taal bij de re-integratie van bijstandsontvangers* (2012). Patricia van Echtelt en Maurice Guiaux. ISBN 978 90 377 0614 7
- 2012-21 *De virtuele kunstkar. Cultuurdeelname via oude en nieuwe media* (2012). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0619 2
- 2012-22 *Op zoek naar bewijs. Evaluatieontwerpen onderwijsmaatregelen* (2012). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0618 5
- 2012-23 *Startklaar voor vier jaar. Een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie 2012* (2012). ISBN 978 90 377 0640 6
- 2012-25 *Moslim in Nederland 2012* (2012). Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0621 5
- 2012-27 *Maten voor gemeenten 2012. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2005-2010* (2012). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Ab van der Torre, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0624 6

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90 377 0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90 3770265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90 377 0261 9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90 377 0262 7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5

- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2* (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564 5
- Burgerperspectieven 2011 | 3* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0582 9
- Advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp 2012* (2011). Ab van der Torre, Saskia Jansen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0573 7 (webpublicatie)
- Oudere migranten. Kennis en kennislacunes* (2011). Maaïke den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3 (webpublicatie)
- Armoedesignalement 2011* (2011). CBS/SCP. ISBN 978 90 357 1870 8
- Burgerperspectieven 2011 | 4* (2012). Josje den Ridder, Jeanet Kullberg en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0593 5
- Burgerperspectieven 2012 | 1* (2012). Paul Dekker, Josje den Ridder en Paul Schnabel. ISBN 978 90 377 0607 9
- Burgerperspectieven 2012 | 2* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0617 8
- Burgerperspectieven 2012 | 3* (2012). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0622 2